

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041 - 4255

BELLE TEN

Cilt : XXIII

Sa. 92

Ekim 1959

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

1 9 9 5

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, Etüdler :	Sayfa
KOŞAY, DR. PH. HÂMIT : Bask dili ile Türkçe arasındaki münasebetlere dair yeni deliller	541
TAŞLIKLIOĞLU, DOÇ. DR. Z. : Rhegion (Küçükçekmece) kitabeleri (6 resimle birlikte)	545
————— : Un groupe de stèles trouvées à Rhegion (Küçükçekmece) (6 Illustrations).....	563
İNALCIK, HALİL : Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu (2 fotokopi ile birlikte).	575
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İ. HAKKI : Şah İsmail'in zevcesi Taclı Hanımın mücevheratı (3 fotokopi ile birlikte).....	611
Tercüme :	
KAMPMAN, A. A. : Yakın-Doğuda Haçlılar devrine ait kaleler.....	621
Nekroloji :	
İĞDEMİR, ULUĞ : Ruşen Eşref Ünaydın (1 resimle birlikte).....	627
Bibliyografya :	
EYİCE, DOÇ. DR. SEMAVİ : Marcel Richard, <i>Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits grecs</i>	637
————— : Josef Fink, <i>Die Kuppel über dem Viereck, Ursprung und Gestalt</i>	646
KAYNAK, DR. İSMAİL : L. T. Güzal'yan, <i>Neizdannie Nadpisi Bayburtskoy Tsitadeli</i>	655
KURAN, ERCÜMEND : Ernest Edmondson Ramsaur Jr., <i>The young Turks, Prelude to the Revolution of 1908</i>	659
1959 yılının Nisan, Mayıs, Haziran aylarında Türk Tarih Kurumu Kütüphanesine gelen kitap ve dergiler.....	661
Haberler :	
Türk Tarih Kurumu'nun 1959 yılı Genel Kurul toplantısı.....	679

B E L L E T E N

ISSN 0041-4255

Birinci baskı : 1959
İkinci baskı: : 1995

BELLE TEN

Cilt: XXIII

Ekim 1959

Sayı : 92

BASK DİLİ İLE TÜRKÇE ARASINDAKİ MÜNASEBETLERE DÂİR YENİ DELİLLER

Dr. Ph. HÂMİT KOŞAY

Türk Yurdu dergisinin Sayı 3 (236) 1954 sahife 209-215 de ve Türk Tarih Kurumu Belletini'nin Sayı 84 (1957) sahife 521-560 da yayınlanan makalelerimde hiç zorlamadan şekil ve mana itibariyle ayniyet ifade eden müşterek Baskça ve Türkçe kelimeleri gösterdim*. Bu makalemde klişe halinde Bask dilinde yaşayan, kelime terkihi ve ekler bakımından ayniyet gösteren bir ifadenin tahlilini yapacağım. Okuyucu tarafından tamamiyle bitaraf bir hüküm yürütüle bilmesi için daha önce bu terkihin tahlili hususunda, salâhiyetli görülen bir baskologun izahlarını aynen alacağım :

I. Bask. *egündanik* "depuis aujourd'hui".

Mr. René Lafon "Eusko-Jakintza" dergisinin Vol II. no. 2-3. 1948 p. 149 da "Sur les suffixes casuels-ti et -tik "adlı makalesinde aynen şunları yazmaktadır: Bask. *egundanic* "depuis", qui semble avoir été employé dans tous les dialectes (cf. Azkue, 479, p. 300-301) et l'est encore dans plusieurs, n'est pas autre chose que le partitif de *dan*, forme relative de la "il est": *egundanic* "depuis aujourd'hui" signifie littéralement "depuis que c'est aujourd'hui".

* Bask dilini *Hindikuş*'taki *Buruskaski* dili ile mükayese eden ve bu maksatla Pakistan'a yeni bir seyahat yapan Münih'li Dr. *Hermann Berger* 21/4/1959 tarihli mektubunda da yapmış olduğum mükayeseler hakkında aynen şu takdîrkâr cümleyi kullanıyor: "doch scheint mir sicher, dass die von Ihnen gefundenen Übereinstimmungen nicht auf Zufall Beruhen Können" = Bulduğumuz mutabekatların tesadüf olmadığına eminim.

Buna karşılık bizim izahımız şu şekildedir :

Fransızca “depuis aujourd’hui” yi eski Koman veya bugünkü Kazan Türk lehcesine tercüme etmek icap etse ancak *bu günden uk* veya *bu künden uk* diye biliriz.

Bask dili ile karşılaştırırsak şu şayanı dikkat sonuca varırız :

Bask. *e* “ce”, Türk yakın için *bu*, uzak için *o* (işaret zamiri-pronom demonstratif).

Bask. *gun* “jour”, Türkçe *gün*, *kün* “jour”.

Bask. *dan* (?), Türkçe *-dan* (ablatif). Ahengi telâffuza göre *-den*.

Bask. *-ik* (?), Türkçe *-uk*, *-ük* (particle enclitique).

Burada bilhassa açıklanması gerekli bir *-ik* veya ona Türkçede tekabül eden *-uk*, *-ük* eki vardır. K. Gronbech’in “Komanisches Wörterbuch (Monumenta Linguarum Asiae Miorioris. Subsidia I.) Kobenhavn 1942. Sah. 178 de” bu hususta şu izahı buluruz :

Oq (*ox*), *ogh*, *oh*, *ok*, enklitische Partikel, die zur Hervorhebung des vorgehenden Worts dient. *anda-ox* damals, tunc. *alaj-ox* so, taliter. Kazan Türk lehcesinde bu ek hâlâ mevcuttur. *Şulay-uk* (Yarullah, Orman Evliyası Orenburg, 1907 sah. I.; *Şul-uk kiçede*. Saniye İffet. Turmuş Küzgüsü. Helsinki 1903, sah. 3: *Yakın-uk* Fatih Emirhan. Kadırlı Minutlar. Kazan 1912 sah. 9.

W. Radloff’un “Verusch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte. 1893” adlı eserinin I. Cilt sah. 1606 da bu ek hakkında zirdeki izahlar mevcuttur :

Uk (Kazan) *-ok* (nach dem Gerundium auf kaç, gaç) sogleich, sobald als. *Mina karagaç uk tanıdı* “er erkannte mich sofort, als er mich gesehen hatte”; *öyden çukkaç-uk tüştüm* “sobald ich aus dem Hause getreten war, fiel ich sogleich hin”.

Ok (Altay, Teleut, Şor, Kirgiz, Karakirgiz, Tarançi, Soyot, Sagay, Koybal, Kaçins, Küerik, Koman, Krim, Uygur) 1-auch, ebenselbst, 2-sehr, 3-sogar, demnach, 4-sogleich nach (vergl. *Uk*, Kazan) sah. 991.

Bu duruma göre Bask *e gün-dan ik* “depuis aujourd’hui” ve Türkçe *bu gün-den uk* id. aynı kaynaktan gelmektedirler.

II. Mr. René Lafon’un “Eusko-Jakintzea” dergisinin vol. II. II.no. 2-” p. 149 da çıkan makalesinde *-arik* eki hakkında zirdeki izahı buluruz :

“Des exemples de *arik* “*depuis ce temps là*” sont cités dans la Morfologia de M. Azkue (631, p. 426). Le biscayen possède aussi un adverbe *arik* “de là bas”. *Arik*, au XVI e siècle, chez Dechepare, avec une valeur temporelle “depuis ce moment”.

İşte tekrar Türkçe ile müşterek yeni bir şekil ile karşılaşıyoruz : Türk. *-ary (ari)*, *-arik*. *Ary (arı)* von hier aus weiter. *Emdiden ary*” von jetzt an, ad modo, *kök ary baq-gen* “Himmel schauen”. K. Gronbech, Komanisches Wörterbuch. 1942 p. 41.

Türk *-arı (ary)* “jenseitig, die andre seite, nach, hinter, dorthin, weiter”; Çuvaş *vara* “nach”.

Netice : Türkçe ile Bask dili arasındaki iştirak yalnız münferit kelimelere munhasır değildir. Yukarıda gösterildiği gibi terkiplere ve eklere de şâmildir.

RHEGION (KÜÇÜK ÇEKMECE) KİTÂBELERİ

Doç. Dr. Z. TAŞLIKLIOĞLU

1940—1941 yılları arasında Prof. Dr. Arif Müfid Mansel ile Arkeoloji Müzeleri Müdürü Aziz Ogan'ın sevk ve idareleri altında Türk Tarih Kurumu hesabına yapılan Rhegion kazısı sırasında, Akif Soğuksu'nun çiftliğinde, toprak altında, toplu bir halde bulunmuş altı adet stel'i burada incelemek istiyoruz.

Yalnız, bu stel'lerin doğrudan doğruya tetkikine geçmeden önce onlarla ilgili bazı mütemmim malûmatı da gözden geçirmeği faydalı buluyoruz.

Mevzubahis stel'ler, halen, üzerlerinde envanter numaraları olduğu halde, İstanbul Arkeoloji Müzelerinde muhafaza ve teşhir edilmekte olup, bundan takriben onbeş küsur yıl önce, yani 12 Eylül 1942 tarihinde, yukarıda ismi geçen Akif Soğuksu tarafından bulunmuş ve Müzeye nakledilmiştir¹. Yaptığımız araştırmalardan edindiğimiz malûmata göre², stel'lerin altısı da Rhegion kazısı civarında ele geçmiş olmalarına rağmen³, kazı buluntuları ile hiçbir ilgisi olmadığı anlaşılmıştır. Stel'lerin, bilâhare, kazılmış bir çukurun ta-

¹ Arkeoloji Müzeleri, alt kat, salon (1) Silâhdar Ağa buluntuları bölümü.

² 1940—1941 yılları arasında Aziz Ogan ve Prof. Dr. Arif Müfid Mansel'in sevk ve idareleri altında Türk Tarih Kurumu hesabına yapılan Rhegion kazısına bilfiil iştirak etmiş ve halen müzenin asistanlarından olan Bn. Zekiye Başak'ın verdiği izahattan ve benim de Rhegion'a ve Soğuksu'ya giderek, bu bölge sakinlerinden çiftlik sahibi Akif Soğuksu ile bizzat yaptığım görüşmeden ve bu iki bölge arasında bilfiil esaslı tetkikatımdan sonra, bu stel'lerin Rhegion hafriyat sahasından yaya olarak 25 dakika mesafede, Akif Soğuksu'nun çiftlik arazisi dahilinde, üç dört metre derinliğinde bir çukurun içinden çıkarılmış olduğunu tesbit ettim. Gerek Bn. Zekiye Başak'ın, gerekse çiftlik sahibi Akif Soğuksu'nun ifadelerine göre, bir yapı münasebetile toprağın hafrı sırasında amelelerin bu stel'leri toplu bir halde bulup, meydana çıkarmaları üzerine, Akif Soğuksu, vaziyetten derhal Rhegion Hafriyat Heyetini haberdar etmiş ve stel'leri heyete göstermiştir. Hafriyat heyeti idarecileri ve yardımcıları bu buluntu yerinde incelemelerini yaptıktan sonra, meydana çıkarılan mezkûr steller müzeye nakledilmiştir.

³ L. Robert, (*Hellenica* Vol. II, s. 156), bu stel'lerin Rhegion kazısı buluntuları meyanında göstermek istemiş ise de, incelemelerimiz bu ifadenin doğru olmadığını meydana koymuştur.

banında toplu bir halde bulunmuş olmalarına bakılırsa, bunların herhangi bir yapıda veya başka bir şekilde kullanmak maksadile, başka bir yerden buraya getirilmiş ve bu çukura doldurulmuş olduğu kanaatine varılır.

Bu durum aşağı yukarı sabit olduktan sonra, yani stel'lerin dışarıdan bir yerden buraya nakledilmiş buldukları iyice anlaşıldıktan sonra, bu yerin nerede olduğunu tesbit etmek, kanaatimizce, ön plânda bir mesele olmalıdır. Zira, stel'lerin altında da Dionysos Kallon için yapılagelmekte olan âyinlere iştirak eden cemiyet âzaları tarafından ileri gelen bazı kimselerin mensup oldukları cemiyete yaptıkları yüksek insanî hizmetlerinden dolayı tebci edilmiş oldukları yazılıdır. Fakat, kitabelerde, mezkûr şahısların hangi şehrin vatandaşları olduklarına dair herhangi kat'î bir malûmat mevcut değildir. Hemen ilâve edelim ki, kitabelerde geçen ve tanrı Dionysos'a verilmiş olan Kallon sıfatı da ayrı bir ehemmiyeti haizdir. Çünkü, bu sıfat, bilhassa yeni ve ilk defa rastlanmakta ve Dionysos'un diğer sıfatları arasında şimdiye kadar bir benzeri görülmemektedir. Bu bakımdan, bu sıfatın neden ve ne şekilde verilmiş olduğunu izaha çalışmak da faydadan hali değildir. Malûm olduğu üzere, Grekçede "güzellik" mânasına gelen bir κάλλος kelimesi vardır. Dionysos'a verilmiş olan bu Kallon (K Λ Λ Λ Ω N) sıfatı, ilk bakışta bu kelimedenden iştikak etmiş görünüyor. Bununla beraber, aynı kelimenin bir yer ismi ile de alâkası olduğu ileri sürülebilir. Nitekim, antik kaynaklardan biri⁴ "*mutatio Callum*" yani "*Konaklama yeri Callum*" tâbirini kullanarak, aynı şekilde telâffuz olunan bir mevki isminden de bahseder. Mezkûr kaynağa göre, bu mevki, Thrakia'nın Marmara kıyılarında, Selymbria (Silivri) ile Athyra (Büyük Çekmece) arasında birbirinden onar mil uzaklıkta bir mevkide bulunmaktadır. Halbuki, Kiepert'in İstanbul ve civarına ait paftasında⁵ Selymbria, Athyra ve Rhegion gibi Byzantion'a komşu birçok tarihi Marmara kıyısı şehirleri gösterildiği halde, mezkûr mevki ile ilgili herhangi bir kayda tesadüf edemiyoruz. Bununla beraber, biz, Kallon (K A Λ Λ Ω N Gen. -Ω N O Σ) kelimesile "*mutatio Callum*" arasında yakın bir münasebet görüyoruz. Şimdi bu husustaki fikrimizi açıklayalım: Evvelâ, Kallon (K A Λ Λ Ω N Gen. -Ω N O Σ) kelimesinin gramatikal durumu kita-

⁴ *Itin. Antoninianum*, 570.

⁵ Richard Kiepert, *Karte von Kleinasien*, All. Constantinopel.

belerimizin altısında da açıkça görüldüğüne göre, bu sıfat, dış görünüşü itibarile Μακεδών (Gen. -όνος) ve Παφλαγών (Gen. -όνος) ethnilerine benzemekte, ancak onlardan Çekim (Conjugatio) bakımından farklı bulunmaktadır. Bu itibarla ΚΑΛΛΩΝ epithet'inin bu gibi bölge isimleriyle karşılaştırılmasının doğru olamayacağı kanaatindeyiz. Burada, bölge ethnîğinden ziyade, mukayese imkânını verebilen şehir ethnîğine ihtiyaç vardır. Zira, tanrılar, epithet'lerini bölge isimlerinden ziyade şehir veya mevki adlarından alırlar. İzahımızın daha iyi anlaşılabilmesi için bazı uzun telâffuzlu şehir ethnîk'lerinin -ας ve -ων ile nihayetlenen kısa şekillerile de kullanılmış olduklarına işaret edelim. Nitekim, -ων ile nihayetlenen Μυτών (Gen. -ώνος, Midilli'li mânasına gelen Μυτιληναῖος'un kısa şekli) ile, Λακών (Gen. ῶνος, Sparta'lı mânasına gelen Λακεδαιμόνιος'un kısa şekli) şehir ethnîk'lerini (toponymik'lerini) mezkûr ΚΑΛΛΩΝ epithet'ine paralel olarak gösterebiliriz. Bu takdirde, bu toponymiğin bağlanabileceği yer isminin keşfi icabeder. Bunun için de "Callum" ile ΚΑΛΛΩΝ kelimesinin aynıyetini ispata çalışacağız. Şöyle ki, mevzubahis stel'lerin metinlerinde, Dionysos Kallon âyinlerine iştirak etmiş bir dinî cemiyetten bahsedildiği nazarı itibara alınır, Rhegion dolaylarında Dionysos Kallon'a ait esaslı, fakat ihtimal yaygın bir kült merkezinin mevcudiyeti akla gelir. Amma, elimizdeki kitabeler, bizi bu hususta kâfi derecede tenvir etmedikleri için, bugün, mezkûr merkezin yerini tesbite imkân göremiyoruz. Yalnız, stel'lerin rekzedilmiş oldukları tarih M.s. I. asır sonlarına rastladığına göre, şöyle bir mütalâa ileri sürebiliriz. Yukarıda da temas ettiğimiz Callum (=Κάλλον) mevkii ile ilgili pasaj, bu tarihten daha muahhar bir zamanda zikredilmiş olduğuna göre, ihtimal ilk zamanlarda oldukça yaygın bir vaziyet almış bulunan Dionysos Kallon kültürünü, daha esaslı bir şekilde lokalize etmek için, Dionysos'un sıfatı olan ΚΑΛΛΩΝ kelimesinin Callum (=Κάλλον) şeklinde, aslı tahrif edilmek suretile, Callum gibi, eskisinden yepyeni bir yer ismi ortaya çıkarılmış olabilir; bununla beraber, yegâne antik kaynağımızın tesbit etmiş olduğu bu yerin, eğer, bu kaynaktan, yani *Itinerarum*'da bir yanlışlık yoksa, taşların uzak bir yerden, yani Athyra'nın ötelерinden bir yerden getirilmiş olduğunu kabul etmemiz icabeder. Fakat bununla beraber, kat'i lokalizasyonunun ancak yeni epigraphik buluntulara intizar etmekte olduğunu muhtemel görüyoruz.

ΚΑΛΛΩΝ mevkinin yerini bu şekilde tesbit ettikten sonra, Rhegion kitabelerinin mahiyetini kavrayabilmemiz için, mezkûr kitabelerde geçen ἱερεύς, ἀρχιερεύς, ἱεροποιός ve ἱερομνήμων'luk gibi dinî bir takım vazifelerin mânalarının açıklanması icabediyor. Evvelâ, eski Grek kültürü ile beraber Anadolu'ya nüfuz etmiş olan çok tanrı kültürüne işaret edelim. Çok tanrı kültü, Anadolu'da, yer yer epey faaliyetler göstermiş olduğu halde, yerli Anadolu kültleri üzerinde senelerce pek fazla müessir olamamıştır. Nitekim, Romalılar bu memleketi kendi hâkimiyetleri altına aldıkları devirlerde dahi, yerli Anadolu dininin çok sağlam temeller üzerine kurulmuş olduğunu görmüşlerdi⁶. Eski Anadolu halkı dindardı. Küçük büyük her türlü cemiyetleri münhasıran dinî esaslar üzerine müessesesti. Anlaşıldığına göre, düzen tamamen dinî sultaya dayanıyor, mâbet her şeyin üstünde esaslı bir kuvvet addediliyordu. Meselâ ortasında tapınağı bulunan küçük bir mukaddes sahayı ele alalım. Bu mukaddes saha, irili ufaklı bütün müesseselerile, rahip ve rahibelerile sarsılmaz bir varlık halinde olup, düzen içinde yaşayıp duruyordu. Zira, o zamanlarda böyle bir temel üzerine kurulmuş bulunan Devlet tamamen dinî ve tam mânasile theokratik bir mahiyet taşıyordu⁷. Meselâ, Anadolu'nun meşhur tarihî Pessinus (Πεσσινοῦς, -οὔντος) şehrini zikredebiliriz. Bu şehir, Gal lâkaplı rahiplerile kendi mukaddes sahası içerisinde muazzam bir kuvvet teşkil ediyordu. Buna muvazi olarak, Anadolu'nun diğer bir dinî merkezi olan Ephesos da aynı mânada kurulmuş bir şehir olup, muazzam mâbedile heybetli bir manzara arz ediyordu. Burada da rahibin salâhiyetleri sonsuzdu; ve tanrıçanın arzu ve emirleri halka ancak bu mutlak kuvvete sahip rahip ve rahibeleri vasıtasile ulaşabiliyordu. Tapınak, νεωκόροι, ἱερεῖς, ἱερόδουλοι gibi din adamlarile ve diğer dinî müesseselerile tam mânasile dokunulmaz bir *metroon*'du⁸. Halbuki, eski Grek'lerde de, Roma'da da din ikinci plânda geliyordu. Devletin theokratik bir mânası yoktu.

Anadolu'da, Grek kolonizasyonunu müteakip, mâbedin bu mânadaki otoritesi daha çok kuvvetlendi. Ayrıca, rahibin mevkii

⁶ Victor Chapot, *La Province romaine*, Paris 1904, s. 395 v.d.

⁷ Z. Taşlıklioğlu, *Tanrı Apollon ve Anadolu ile münasebeti*, İstanbul 1954, s. 56. Victor Chapot, *göst. yer.*

⁸ Ksenophon, *Anab.* V. 3, 1-13; Strab. XII. 2, 3 (535); Krş. Victor Chapot, *ayn. es.*, s. 395; Z. Taşlıklioğlu, *ayn. es.*, s. 55, 56.

kıralın üstüne çıktığı gibi, bu siyasî nüfuz, bilhassa, memleketin kırılları veya kiral hanedanına mensup olanları tarafından da takip edilmeğe başlandı. Bu meyanda, bazı şehirlerin muhtar bir idareyi benimsedikleri görüldü. Ayrıca, bu türlü şehir hükümdarları da eski başrahip (ἀρχιερέυς) lerin ananelerini yaşatmak maksadile gene onlar gibi mukaddes bir cemâatin şefliğini deruhte etmek ve çok geniş arazi parçalarına hükmetmek gâyesini güttüler. Nitekim, bir başrahip gibi hükümdarlık etmek ananesi Anadolu'da uzun müddet devam etmiştir. Bu otorite mevzii olarak bir kısım yerlerde bir müddet daha kalabildi ise de, zamanla tatbikattaki kıymetini kaybetmiş ve nazari olarak devam etmiştir. Bunun üzerine eski dinî sultan sembolik bir mahiyet almış ve bunun neticesi olarak da yerini "sene"ye devretmiştir. Bu suretle mevzubahis olan "sene" bu dinî sultanın bir eponym'ü (ἐπωνυμος) olarak kabul edilmiştir. Bunun mânası büyük olup, teokratik bir karakter taşımaktadır. Bu bakımdan, eski dinî sultayı yad etmek ve dolayısıyla bunu yaşatmak ancak başrahip veya rahibin ismini zikretmekle kaim idi. Bu meyanda ιεροποιός'luk ve ιερομνημών'luk gibi daha bir takım dinî vazifeler de vardı. Gerek hieropoios'luk ve gerekse hieromnemon'luk birçok Grek şehirlerinde dinî evamiri tatbik ile mükellef bir takım din adamlarının gördüğü vazifelerdi⁹.

Hieropoios'ların gördükleri vazifeleri iki kısımda mütalâa edebiliriz. Bu vazifelerden birisi, rahiplerle işbirliği yapmak, tapınağın idaresile meşgul olmaktan ibaretti. Delos Apollon tapınağı hieropoios'ları bu neviden memurlar olup, vazifeleri daimî idi ve sayıları da dördü tecavüz etmezdi. Bunlar tanrıya ait kültü icra ile mükellef olup, tanrının emvalini idareye memur idiler¹⁰. Vazifelerden ikincisine gelince, her yıl yeniden seçilen dinî memurlara terettüp ediyordu. Bunlar, tanrının şerefine tertip edilen dinî şenlikleri idare ederler ve ayrıca kurban merasimlerine de nezaret ederlerdi. Meselâ, tanrıça Athena şerefine tertip edilen Panathenaia şenliklerindeki dinî merasimi bu cins memurların sevk ve idare ettik-

⁹ Krş. J. Oehler, "Hieropoioi" mad. *RE* cilt VIII, 2, 1583 v.d.; Krş. Heping, "Hieromnemes" mad. *RE* cilt VIII, 2, 1490 v.d.; Krş. *Oxford Classical Dictionary*, "Delos" mad., parag. 3. s. 261; *syn. es.* "Hieromnemes" mad. s. 426.

¹⁰ *BCH.* X, s. 461 v.d.; XIV, s. 389 v.d.; Pierre Lavedan, *Dictionnaire Illustré de la mythologie et des antiquités grecques et romaines*, "Hieropes" mad. s. 423; *Oxford Classical Dictionary*, "Delos" mad. parag. 3. s. 261.

lerini ve kurban merasimini ifa eylediklerini görüyoruz; bunların sayıları on kadardı¹¹.

Hieromnemon'luk vazifesine gelince, bu daha ziyade yarı siyasî, yarı dinî mahiyette olup, konfederasyon halinde birleşmiş Grek sitelerinin gönderdikleri murahhas heyetlerinin (οἱ Ἀμφικτιόνες bilâhare οἱ Ἀμφικτόνες) akdettikleri içtimalara katılırlar ve bir yıl için intihap olunurlardı. Bunlar, önceleri, bilhassa Delphoi tapınağını idare etmek ve tapınağa ait serveti korumakla vazifeli idiler. Fakat, bilâhare, bilhassa dorik şehirlerde, meselâ, Byzantion, İssa ve mevzumuz olan Rhegion'da, Rhodos arazisine dahil memleketlerde hieromnemon'luk bir nevi şehir memurluğu vaziyetinde idi¹².

Hemen ilâve edelim ki, Romalılar devrinde, eski mânada bir tapınağın mevcudiyetini düşünmek doğru olmaz. Romalılar, o eski teşkilâtı tamamen değiştirmişlerdi. Tapınakta eskisi gibi, yani eski mânada bir rahip veya bir başrahibe rastlamak imkânı yoktu; çünkü, eski mânada bir başrahip yerine, Roma devrinde, her yıl yeni intihap olunanlarına rastlanır ve vazifeleri de sadece sembolikti¹³; meselâ, bu devirde Ephesos'taki Artemis tapınağının hem maddi hem de mânevi idaresini ifa etmekle mükellef bir Μεγάβυζος'a¹⁴ rastlanmaz. Bu devirde, tapınağın para işlerini tedvire başrahip veya rahibeler değil, hieropoios'lar memur idiler. Tapınağın hazinesi, tanrıçanın mânevi himayesine terkedilmiş olup, devletin, şehrin hazinesi telâkki ediliyordu¹⁵. Esasen, bazı yerlerde tapınağın rahiplik makamını işgal etmek plutarkhia (servet) ile yani tanrı veya tanrıçanın şerefine icra edilen şenliklerin bütün masraflarını üzerine almakla ancak temini mümkündü¹⁶.

¹¹ Dem. XXI, 115; *IG*. Vol. I, Edit. Min. kit. 304 st. 6: κατ' ἐνιαυτόν, st. 27: ἐπιμελόσθων τῆς πομπῆς; Krş. *BCH*. X, s. 474; J. Oehler, "Hieropoioi" mad. *RE*. cilt VIII, 2, 1583.

¹² *Oxford Classical Dictionary*, "Hieromnemones" mad. s. 426; Krş. Fraser and G. E. Bean, *The Rhodian Peraea and Islands*, Oxford, 1954, s. 13, 19; Krş. A. Müfid Mansel, *Belleten*, cilt XXI, s. 83 (Temmuz 1957), s. 401.

¹³ *CIG*. 2955, 2986, 3003; Krş. Victor Chapot, *ayn. es.* s. 399.

¹⁴ Ksenoph. *Anab.* V, 3. 6; XIV, 1. 23 (641); Plut. *Moralia*, 58 d.; Krş. Z. Taşlıkhoğlu, *ayn. es.* s. 56; Krş. Victor Chapot, *göst. yer.*; Krş. *BCH*. XI, 1887, s. 85 v.d.

¹⁵ Victor Chapot, *göst. yer.*

¹⁶ Z. Taşlıkhoğlu, *ayn. es.* s. 56; Victor Chapot, *göst. yer.*; Krş. *BCH*. XI, 1887, s. 85 v.d., s. 146, No. 46; 147; s. 5-37; s. 29, No. 42; s. 31, No. 44; *CIG*. 2953^b.

Rhegion kitabelerinde Dionysios oğlu Dionysios'un yirmibirinci defa hieropoios'luk yaptığı ve fakat bu vazifelerin bir defası müstesna, yirmi defasını, masraf kendisine ait olmak üzere, görmüş olduğu kaydı mevcuttur¹⁷. Bu da, kitabe Roma devrine ait olduğuna göre, bu devirde, eski mânada bir tapınak hizmetçiliğinin çoktan terkedilmiş olduğunu gösteren diğer bir misal addedilebilir. Filhalkika Roma devrinde bu dinî vazifeler senelik olup, uzun müddet muhafaza edilemezdi. Ancak nadir vakalarda iki yıl üstüste aynı dinî hizmete müsaade edildiği vaki idi. Bu yüzden, kitabelerde, umumi olarak, birinci, ikinci, üçüncü v.s. defa kaydı geçer¹⁸. Bütün bu saydıklarımıza Rhegion kitabelerinde aynen rastlıyoruz. Nitekim Rhegion kitabelerinin (1 ve 2) numaralarında geçen ἐπι ἱερομνάμονος Δομιτιανοῦ Καίσαρος Σεβαστοῦ Γερμανικοῦ τὸ ε' μηνὸς Βοσπορίου ibaresinden, imperator Domitianus'un beşinci defa hieromnemonluk vazifesini kendi bütçesinden, yani şahsına ait mâbedin veznesinden ödemeyi (herhalde halktan bu vazifeyi yapacak bir zengin bulunmadığı için) deruhte ettiğini anlıyoruz.

1. Env. No. 4796 (Res. 1):

Fotoğrafından da anlaşılacağı üzere, yukarıdan aşağıya doğru hafifçe genişleyen, hoş görünüşlü, iki akroter'li bir stel'dir. Bu stel'de üst kısma yakın kesiminde 16×34 sm. ebadında ve 2 sm. derinliğinde kazılarak çukurlaştırılmış bir dikdörtgen içinde, kabartma halinde bir sehpa tasvir edilmiş olup, iki yanında yukarıya doğru birbirine kavuşur vaziyette birer palm (hurma dalı) vardır. Dikdörtgenin gene içinde fakat sağ tarafında iki zeytin dalından bükülmüş bir çelenk görülür. Dikdörtgenin üst ve alt kısmına, başlığı ile beraber, üç satır üstte, dokuz satır da altta olmak üzere, on iki satırlık Grekçe kitabesi mütevaczin bir şekilde yerleştirilmiş bulunmaktadır.

Stel'in ebadına gelince, yüksekliği 110 sm., genişliği yukarıdan aşağıya doğru kalınlaştığı için, en uç kısmı 44 sm., en alt kısmı, yani kaidesi 47 sm., kalınlığı 12 sm., dikdörtgenin üst kısmına düşen ilk üç satırın harf yüksekliği 20 sm. ve altına isabet eden mütebaki satırların harf yüksekliği ise 15 sm. olup, *apices*'lidir. Taşın cinsi mermerdir. Kitabesi umumiyetle iyi muhafaza edilmiştir. Yalnız

¹⁷ Krş. yukarıda s. 18, kit. 4 ve s. 19, kit. 5.

¹⁸ Krş. yukarıda s. 13, kit. 2:

sondan iki satır oldukça aşınmış ve silik olduğu için, çözülmesi güç olmuştur.

Ἄγαθῆ Τύχη
 Ἐπὶ ἱερονάμονος
 Δομιτιανοῦ Καίσαρος
 (iki çelenk kabartması)
 Σεβαστοῦ Γερμανικοῦ
 τὸ ε' μηνὸς Βοσπορίου
 οἱ μύσται Διονύσου
 ΚΑΛΛΩΝΟΣ ἐτείμησαν
 τὸν εὐεργέτην ἑαυτῶν
 καὶ γυμνασίαρχον Ῥοῦ-
 φον Διοδώρου Φιλοκτη-
 ρῆας γυμνασιαρχήσαν-
 τα πολυτελεῶς καὶ καλῶς.

Tercümesi: *Domitianus Caesar Augustus Germanicus 5. hieronemon'luğunu ifa ettiği senenin Bosporios ayında, Dionysos Kallon myster'lerine (âyinlerine) iştirak eden cemiyet âzaları, kendi euergeti'leri ve gymnasiarkh olmuş olan philokterea (phyle'sine mensup) Diodorus'un oğlu Rufus'u, gymnasiarkh vazifesini bihakkın ve cömert bir şekilde gördüğü için, tebciil etmişlerdir.*

Aşlında taşa bakıldığı zaman, son iki satırın baş kısımlarının çıplak gözle okunamadığına işaret etmiştik. Halbuki, kitabenin estampajını aldığımız zaman, bu silik yerlerin ümit verici olduğunu gördük. Sondan birinci satırın ilk iki harfinin TA olduğunu estampaj ianesile tesbit ettik. Esasen TA harflerinin devamını taştan da tesbit etmek mümkündür.

Diğer taraftan, sondan ikinci satırın baş tarafını estampaj yardımıyla PHΑΣ şeklinde tesbit ettikten sonra, bunun eksik tarafını üst satırın son kısmında bulunan ve gayet açık olarak okunabilen hecelerle birleştirilerek ΦΙΑΟΚΤΕΡΦΑΣ ismini tesbit etmiş olduk ki, bu isim, Diodorus oğlu Rufus'un nereye, yani, hangi phyle'ye mensup olduğunu göstermektedir. Hocamız sayın Prof. Dr. Arif Müfid Mansel, Belleten de "*İstanbul Tersanesinde bulunan bir lâhit ve bir İstanbul lâhitler gurubu hakkında araştırmalar*" adı altında yayınladığı bir makalesinde Kalkhedon phyle'lerine temas etmiş ve bu arada bize

bu ismin bir de paralelini vermiş bulunmaktadır¹⁹. Yalnız, mezkûr ismin bizimkinden farkı, sondan üçüncü hecesinin TE yerine TO olarak yazılmış bulunmasıdır. Grekçe'de her ne kadar KTOP kökü ile başlayan bir kelime mevcut değilse de, her iki kitabede de bu TE ve TO hecelerinin, yazılış bakımından, çok okunaklı ve açık oluşları, bu ismin hakiki şeklinin üçüncü bir benzerine rastlanıncaya kadar, meşkûk kalmasında sebep olmaktadır. Bu itibarla aynı ismin üçüncü hecesinin KTOP yerine KTEP olmasının —ki bu kökle başlayan Grekçe kelimeler oldukça mebzuldür— daha doğru olduğunu kabule mütemayiliz.

Bu kısa izahattan da anlaşılacağı veçhile, mevzubahis ismin hakiki şeklinin ΦΙΛΟΚΤΟΡΗΑ değil, bilâkis, bizim kitabemizde mezkûr ΦΙΛΟΚΤΕΡΗΑ²⁰ olacağı kanaatindeyiz.

Maamafih birbirlerine bu kadar çok benzeyen ve başka hiçbir yerde geçmeyen bu phyle'lerin aynı olduğunu kabul etmek herhalde yerinde olur.

Prof. Dr. Arif Müfid Mansel mezkûr makalesinde yukarıda ismini verdiğimiz Philoktorea Phyle'sile beraber aynı Çemberlitaş lâhdi üzerinde bulunan ve bir Krateinea phyle'sinden de bahsetmekte olan bir kitabeyi daha neşretmiştir²¹. Sayın Profesörün işaret ettiği üzere, bu Krateinea phyle'si, Bechtel'in eski bir ifadesine dayanarak, Kalkhedon şehrinin phyle'lerinden biri olarak kabul edilmiştir²². Nitekim, bizim burada incelemkte olduğumuz Rhegion kitabeleri, bize bu hususta daha aydınlatıcı mahiyette bir bilgi vermektedir. Hocamızın bu makalesinde geçen gerek Krateinea, gerekse Philoktorea phyle'lerini, Kalkhedon'dan ziyade

¹⁹ Arif Müfid Mansel, Belleten cilt XXI, sayı 83 (Temmuz 1957), s. 404^a; 'Ροῦφος Ἐπολλωνίου/Φιλοκτορήας/κεῖται ζήσας/ἔτη ιε' μῆνας Β' ἡμέρας δέκα/τέσσαρες.

²⁰ Krş. K. Hanell, Megarische Studien (Lund 1934), s. 142-144: Vaktile Φιλοκτοτήα şekli okunmuş ise de, bunun, Arif Müfid Mansel'in neşrettiği kitabeden yanlış olduğu anlaşılmıştır.

²¹ Arif Müfid Mansel, Belleten cilt XXI, sayı 83 (Temmuz 1957), s. 504b: Πείσων Ἐπολλοῦ/δῶρου Κρατεινήας / ζήσας ἔτη οε' / ἑαυτῶ καὶ τοῖς / τέκνοις τὴν σορὸν / κατεσκευάσα / ἑρρώσθαι.

²² F. Bechtel, Sammlung der Griechischen Dialektinschriften (Göttingen 1884) 3053: Yani "bu kitabede geçen phyle isimlerine, bir Ermeninin kopye etmiş olduğu ve bilâhare bana Prof. Mordtmann'ın verdiği geç zamana ait bir kitabenin natamam bir kopyesinde geçen Krateinea ve Kephalea gibi iki phyle ismini daha ilâve edebilirim".

Byzantion'a bağlamak, kanaatimizce daha isabetli olacaktır. Krateinea phyle'si, sayın Profesörün neşrettiği taş bulununcaya kadar ancak yukarıda (Not 22)de bahsettiğimiz Bechtel'in ifadesinden bilinmekte idi. Fakat, şunu da söylemek lâzımdır ki, bu phyle'yi ihtiva eden mevzubahis kopya şimdiye kadar neşredilmediği gibi, onun hakkında herhangi bir malûmat da mevcut değildi. Esasen, bu ilk kopyayı yapan Ermeninin ismi de bilinmemektedir. Yalnız, tarihi için bir "geç" kaydı zikredilmiştir. Bu yüzden, o zaman bu hususta verilen bilgi bizi tatmin etmekten uzaktır. Prof. Arif Müfid Mansel, Çemberlitaş lâhdinde geçen şahısların, yâni Rufus ile Peison'un, Kalkhedonlu olduğunu söylemekle lâhdin Kalkhedon'dan Byzantion'a nakledilmiş olduğunu kabul ettiği anlaşılıyor. Çünkü, eski bir kaideye göre, phyle isimlerinden yapılan Ekad ile yalnız o phyle'nin mensup olduğu şehir halkının adlandırılması ve bilâkis yabancıların bu haktan faydalanamıyarak, ait buldukları şehrin ismile çağırılmaları şarttı. Bu itibarla, Çemberlitaş lâhdinde geçen şahısların, yani Rufus ile Peison'un, mensup oldukları phyle isimleriyle adlandırıldıkları için, taş hakikaten Byzantion'a ait ise, Kalkhedon'lu değil, Byzantion'lu olmaları icabeder. Diğer taraftan, bu iki şahıs, yani Rufus ile Peison, Kalkhedon'lu olsalardı, Byzantion'da onlara Philoktorea'lı ve Krateinea'lı değil, yabancı oldukları gözönünde tutularak, Kalkhedon'lu (Καλχαδόνιοι) tesmiye edilmeleri lâzım gelirdi. Halbuki, taşta her ikisinin de phyle isimleriyle tesmiye edildiklerine bakacak olursak mezkûr şahısların Byzantion'lu ve mensup oldukları phyle'lerin de birer Byzantion phyle'si olduğu neticesini çıkarabiliriz. Diğer taraftan, Krateinea ile Philoktorea phyle'lerinin Kalkhedon'a bağlandığı kabul edilerek o takdirde ismi geçen kaidenin hilâfına olarak Byzantion'da iki Kalkhedon'lunun phyle isimleriyle tesmiye edildiğini kabul etmiş oluruz ki Kalkhedon'dan uzak olmasına rağmen, Rhegion'da da, yeni vaziyete göre, aynı hal tezahür etmiş bulunur, bu suretle de hakikat payı azalmış olur. Şu halde, hem Rhegion civarındaki taşta geçen Philoktorea phyle'sinin hem de Çemberlitaş lâhdi Philoktorea'sının bir Kalkhedon phyle'si değil, bir Byzantion phyle'si olması akla daha yakın görünüyor. Bu yeni vaziyete göre, Kalkhedon'da 17, Byzantion'da (1) tane değil, Kalkhedon'da (15), Byzantion'da ise (3) tane phyle olacağı meydana çıkmaktadır. Şöyle ki, Bechtel vaktile, içinde Kalkhedon phyle isimleri geçen kitabeleri yayınlarken, Byzantion phyle'

lerine hiç temas etmemiştir. Ve onun bu hareketini de makul karşılamak yerindedir. Zira, Byzantion'a ait phyle isimleri o zaman henüz bilinmiyordu. Halbuki, bilâhare, L. Robert ve daha sonra Prof. Arif Müfid Mansel Byzantion'a yahut da Perinthos'a bağlanabilen Βαθωνία adında yeni bir phyle'nin mevcudiyetinden bahsetmişlerdir²³. Bu suretle, Byzantion'da phyle mevcudiyeti meydana çıkmış oluyor. Biz bu adede iki yenisini daha ilâve etmek suretile, Byzantion'da phyle sayısını üçe yükseltmiş bulunuyoruz.

İmperatorluk devrinde, Byzantion civarında bulunan bütün küçük şehirler müstakil değillerdi. Meselâ, Selymbria bu devirde Byzantion'a yahut da Perinthos'a bağlı bir κώμη vaziyetinde bulunuyordu²⁴. Merkeze daha yakın olan Rhegion da aynı derecede bir küçük şehir olduğu için, onun da Byzantion'un bir κώμη'si olması icap eder. Binaenaleyh, Philoktere a Phyle'sini Kalkhedon'dan ziyade Byzantion'a maletmek kanaatimizce daha doğru olacaktır.

Bundan netice olarak Rhegion, bu tarihte müstakil bir şehir değil, Byzantion'a bağlı bir kasaba veya köy (κώμη) olduğu anlaşılmaktadır.

2. Env. No. 4797 (Res. 2):

Stel dikdörtgen şeklinde olup, iki akroter'lidir. Üst kısmı ortasında 18×30 sm. ebadında ve 2 sm. derinliğinde kazılmış bir dikdörtgen içinde, kabartma halinde iki çelenk tasvir edilmiştir. Asıl taşın ebadında gelince, yük. 86 sm., gen. 59 sm., kal. 12 sm., harf yüksekliği 10 mm., cinsi mermerdir.

Taşın kitabesi, çelenkleri ihtiva eden dikdörtgenin üst ve altına doldurulmuş durumdadır. Dikdörtgenin üstüne üç ve altına da altı satır isabet etmek üzere, taşın dokuz satırlık bir kitabesi mevcuttur. Kitabenin yazıları bundan önceki gibi, itinalı ve güzel yazılmış olup, harf uçları da *apices*'lidir. Yazılar yukarıdan aşağıya doğru her satırı açık ve okunaklıdır. Yalnız, sondan ikinci satırın baş kısmından itibaren sonuna doğru satırı takip ettikçe, harflerin hemen hepsinin silinmiş hale geldiği ve çıplak gözle okunamayacak bir durum arzettiği müşahede olunur. Bu bakımdan, bu satırların çözülmesinde hayli uğraşılmış ve bilhassa sondan ikinci satırın orta kısmında bulunan

²³ L. Robert, *Hell.* II, s. 61-63; A. Müfid Mansel, *Belleten*, cilt XXI, sayı 83, s. 400-401.

²⁴ L. Robert, *Hell.* II, s. 64.

καθε[ξ]ῆς kelimesinin okunmasından sonradır ki, kitabenin hakikî mânası verilebilmiştir.

Ἄγαθῆ Τύχη
 Ἐπὶ ἱερομνάμονος Δομιτιανοῦ
 Καίσαρος Σεβαστοῦ Γερμα-
 (Çelenk kabartmaları)
 νικοῦ τὸ ε' μηνό[ς] Βο[σ]πορίου
 οἱ μύσται Διονύσου ΚΑΛΛΩΝΟΣ
 ἐτείμησαν Σέμονον Λολλίας
 Κατύλλης ἱερατεύσαντα
 ἐπὶ ἔτη Β' καθε[ξ]ῆς λαντρῶς
 καὶ καλῶς.

Tercümesi: *Domitianus Caesar Augustus Germanicus, beşinci hieronemon'luğunu ifa ettiği senenin Bosporios ayında Dionysos Kallon myster'lerine (âyinlerine) iştirak eden cemiyet âzaları, arka arkaya iki yıl parlak bir şekilde ve bihakkın rahiplik ödevini ifa etmiş olan Lollia Catulla'nın oğlu Semnos'u tebcih ettiler.*

İptidaî kavimler arasında metronymik (maderşahi) sisteme bağlı aile tipi oldukça yaygın idi. Halbuki Yunan ve Roma devrinde bu tip ailelere pek nadir rastlanır. Nitekim, Herodotos²⁵ Lykia'lılardan bahsederken, onların baba ismile değil de, anne ismile çağırıldıklarını söyler. Yunanistan ve Roma'da pek az görülen bu âdetin Herodotos zamanında hâlâ devam etmiş olması cidden enteresandır. Binaenaleyh, Yunanlıların ve Roma'lıların çoktan terketmiş oldukları bu âdeti, Lykia'lıların daha bir müddet hattâ Hellenistik ve Roma devrine kadar dahi devam ettirdikleri malûmdur. Bunu da Lykia arazisinin diğer memleketlere bakış, gerek iç ve gerekse komşu sahil memleketlerine nazaran sarp dağlarla çevrili bulunmasına atfedebiliriz. Bu bakımdan, bu memleket ahalisi, kendi hususî âdet ve ananelerini, iptidaî de olsa, uzun müddet muhafaza etmişlerdir. Binaenaleyh, metronymik âdetin bu memlekette Herodotos devrine kadar gelmiş olması tabîî görülebilir. Hattâ, bu mıntakalarda cle geçmiş bulunan bazı kitabeler dahi bu hususu teyid eder mahiyettedir²⁶. Halbuki, diğer milletler meselâ, Yunanlılar ve hattâ

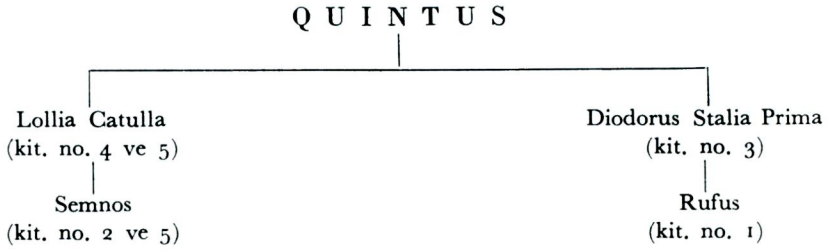
²⁵ Herold I, 173.

²⁶ TAM, II, 176b (Sidyma): Νευκήτης Λάλλας; CIG. 4300e (Antiphellus): τῆ πενθερᾷ [Ζ]ωσίμῃ μητρὸς Ἑλένης; JHS. VI (1885) 357, No. 122 (Aperlae): Ἀπρ. Διονύσιος Δημα[ι]νέτης Ἀπερλείτης; BCH. XVIII (1894) 326 v.d. No. 11 (Aperlae): Ῥητορικὸς Ἐρπιδασῆς Ἀπερλείτης.

Roma'lılar bu âdeti çoktan terketmişlerdi. Bununla beraber, arada sırada bu gibi âdetlerin tezahürüne de şahit oluyoruz. Meselâ, anne ismile çağırılan bir Grek veya Roma'nın şüpheli görüldüğü çok vakidir. Kitabelerde bu gibi kimseler, yani baba ismi meşkük kalmış insanlar için ἀδῆλου πατρός kaydı vardı. Bazan zengin bir aile kızından doğan çocuğun babası, servet azlığı dolayısıyla, anneye nazaran daha dün bir mevkiye sahip bulunursa, bu takdirde, bu çocuk baba ismile değil de anne ismile çağırılırdı. Rhegion kitabelerinde geçen Σέμνος Λολλίας Κατύλλης ifadesinden bu iki mânayı da çıkarmak belki doğrudur. Semnos, zengin Quintus'un ya meşru, yahut da gayri meşru torunudur. Yalnız şunu tebarüz ettirelim ki, hemen hemen burada sunduğumuz bütün kitabelerimizde, bu kadının, yani Lollia Catulla'nın, ya kendi, ya kardeşi Diodorus'un, yahut da mevzubahis Semnos'un adının geçmiş bulunması —ki bu kitabeler birer şeref kitabesidir ve zenginlikle ilgilidir— son fikri benimsememize daha çok yardım etmiştir.

Muhteviyatlarından da anlaşılacağı üzere, gerek bu ve gerekse bundan önceki kitabe, imperator Domitianus'un zamanında, yani M.s. 81—96 yılları arasında yazılmıştır. Yalnız, (1 ve 2 No.) kitabelerde imperator Domitianus'un Rhegion'da hieromnemon'luk vazifesini görürken Γερμανικός ünvanını da taşımış bulunması, bu tarihin daha sarîh olarak tesbitini mümkün kılmaktadır. Malûm olduğu üzere, Domitianus, Γερμανικός ünvanını M.s. 83 yılı sonunda veya 84 başında almış olduğuna göre, bizim kitabelerimizin bu tarihten daha sonraki yıllarda yazılmış oldukları anlaşılmaktadır. Şunu da ilâve edelim ki, bu iki kitabede de imperatorun bir hieromnemon'luk vazifesi mevzubahistir. Bu vazifenin her iki kitabede de aynı tarihte ve aynı devrede, aynı şahıs, yani imperator Domitianus tarafından görülmüş olduğu kaydının geçişi, bizim, tetkik edeceğimiz diğer dört kitabenin tarihlendirilmesi hususunda da işimizi bir hayli kolaylaştırmıştır. Bir defa, bu iki kitabenin aynı tarihte yazılmış olduğu keyfiyeti tesbit edildikten sonra, bu kitabelerde geçen, meselâ birincisinde Diodorus, ikincisinde ise Lollia Catulla isimlerinin, biraz sonra ele alacağımız diğer dört kitabede de paralellerinin bulunuşu, yani tebcil maksadı ile bu şahısların tekrar orada da geçmiş olmaları ve bilhassa bu iki ismin aynı babadan doğmuş çocuklar olarak ince-

liyeceğimiz bütün kitabelerde gösterilmiş bulunmaları, bu kitabeleri, az bir farkla da olsa, aynı zamana bağlamayı ve tarihlendirmeyi mümkün kılacaktır. Hele altı kitabede de geçen bu şahısların bir şeceresini yaparak, şematize edecek olursak, aralarında birbirleriyle olan yakın bağılık ve akrabalık derecelerini çok daha vazıh şekilde gösterebiliriz; şöyle ki:

Şematik olarak yapılan bu izahattan da anlaşılacağı üzere, elimizdeki kitabelerde geçen şahısların Quintus ailesi çocukları olduğunda hiçbir şüphemiz kalmamıştır.

Kitabeleri ne şekilde tarihlendirdiğimizi, şematik olarak gösterdiğimiz Quintus ailesi şeceresini ele alarak belirtmeğe çalışalım: (1) ve (2) numaralı kitabelerde Quintus'un torunları olan Diodorus oğlu Rufus ile Lollia Catulla oğlu(?) Semnos, mensup oldukları cemiyete yapmış buldukları yüksek hizmetlerinden dolayı, imparator Domitianus'un 5. hieromnemon'luğu zamanında tebcil edilmiş oldukları kaydı geçmektedir. (3), (4) ve (6) numaralı kitabelerde tebcil edilen şahıslar ise, yani Diodorus ile kız kardeşi Lollia Catulla, Quintus'un çocukları olduklarından, isimlerini taşıyan kitabelerin rekzediliş tarihleri (1) ve (2) numaralı kitabelerin dikiliş tarihlerinden ancak bir nesillik bir zaman farkile daha erkene gitmiş olması icabeder ki, bu da 20-25 seneyi geçmez. (5) numaralı kitabeye gelince, bu da, evvelce bahsetmiş olduğumuz (2) numaralı kitabede geçen Lollia Catulla'nın oğlu(?) Semnos'un namına rekzedilmiş olduğu için, onunla aşağı yukarı aynı zamanda dikilmiş bulunduğunu kabul edebiliriz

3. Env. No. 4795 (Res. 3) :

Stel oldukça büyüktür ve şeklen de muntazam bir dikdörtgen olup, üç akroter'lidir. Alınlığının tam orta kesiminde kabartma halinde mızraklı bir büst vardır. İki yanında birer sarmaşık dalı bulunmaktadır. Alınlığının dışında kalan bir müstatil sahayı ise iki kısımda mütalâa edebiliriz: Bunlardan biri ve üstteki 48×25 sm. ebadında ve 2 sm. derinliğinde kazılmış bir küçük mustatil içinde, kabartma halinde, sağda, iki tarafında birer palm bulunan stilize edilmiş bir çelenk, solda ise, meyveli iki zeytin dalını bükme suretile teşkil edilmiş zarif ve ince bir çelenk vardır. 48×22 sm. ebadında ikinci bir mustatil de stelin alt kısmını kaplamaktadır; şu farkla ki, aynı kabartmalar bu sefer yer değiştirmiş durumdadır; yani, gene iki tarafında birer, palm ile çerçevelenen stilize edilmiş bir çelenkle, gene meyveli iki zeytin dalından yapılmış zarif bir çelenk de sağ tarafta tasvir edilmiştir. Bundan başka, gene her iki mustatilin çelenkli tarafına düşen kısımlarında, yani yukarıdaki mustatilin sol dışında alttakinin ise sağ dışında yüksek ayaklı birer içki kadehinin tasvir edilmiş olduğu görülür.

Stel yedi satırlık bir kitabeyi ihtiva etmektedir. Bu satırların ikisi alınlıkla üst tasvirin, geri kalan beşi de üst tasvirle alt tasvirin arasına yerleştirilmiş vaziyettedir.

Bu zarif stel'in ebadına gelince, yük. 116 sm., gen. 75 sm., kal. 12 sm. harf yük. 15 mm.dir. Taşın cinsi mermerdir.

Ἱερομαμονούσης θεᾶς Νείκης τὸ δ', ἱεροποιοῦ δὲ αὐ-
τῆς Πο. Μεμμίου Πλαυτιανοῦ Ματροδώρου·

(Çelenk kabartmaları)

οἱ μύσται Διονύσου ΚΑΛΛΩΝΟΣ ἐτείμησαν τὸν ἀγωνα-
θέτην ἑαυτῶν καὶ γυμνασιάρχον Διόδωρον Κοίντο[υ]
καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ Σταλλίαν Πρεῖμαν ἀγωνοθε-
τήσασαν καὶ γυμνασιάρχήσασαν πολυτελῶς καὶ καλῶ[ς]
τειμῆς χάριν

Tercümesi: *Tanrıça Neike'nin dördüncü defa olarak hieromnemon'luk ettiği ve Publius Memmius Plautianus Matrodoros'un da (aynı) tanrıçanın hieropoios'luk vazifesini gördüğü senede Dionysos Kallon myster'lerine iştirak eden cemiyet âzaları, kendi agonothet ve gymnasiarkh'i olan Quintus'un oğlu Diodorus'u ve keza agonothet'liğini ve gymnasiarkh'liğini bihakkın ve cömert bir şekilde ifa etmiş olan karısı Stallia Prima'yı taltifen tebcih etmişlerdir.*

4. Env. No. 4799 (Res. 4):

Stel, kaideden yukarıya doğru hafif premidan'dır. Üstte, alınlığın orta kısmında bir dairesi vardır. Üç akroter'lidir. Tam yukarı ortasında, iki yanında, yukarıya doğru hafifçe açılan bir palm görünür. Çukurlaştırılmış olan sahanın içinde, yukarı kısmında dört satırlık kitabesi başlar. Bunun altında, üzerinde meyveleri de bulunan iki zeytin dalından zarif bir çelenk ve bunun altında da gene kabartma halinde bir sehpa tasvir edilmiştir. Bu kompozisyonun hemen solunda bir *oinokhoe* (şarap kupası) görülür. Sekiz satırlık kitabesinin dördü de işte bu tasvirin alt kısmına kazılmıştır.

Stel'in ebadına gelince, yük. 90 sm., gen. ise üst kısmı 63 sm., alt kısmı da 66 sm.dir. Kal. 9 sm., harf yük. 9 mm.dir. Taşın cinsi mermerdir.

Ἐπὶ ἱερομνάμονος θεᾶς Ἥρας, ἱεροποιῶ δὲ
αὐτῆς τὸ δεύτερον ἐκ τῶν ἰδί-
ων Λολλίας Κοίντου θυγατρὸς
Κατύλλης, μῆνός Βοσπορίου
(Çelenk kabartmaları)

[οἱ μύσται] Διονύσου ΚΑΛΛΩΝΟΣ
ἐτείμ[ησαν τ]ὴν γυμνασιάρχον
Κρισπεῖναν Αἰσχύλου γυμνασιαρχήσασαν
πολυτελῶς καὶ καλῶς.

Tercümesi: *Tanrıça Hera'nın hieromnemon'luk ettiği ve Quintus'un kızı Lollia Catulla'nın kendi parasile ikinci defa olarak aynı tanrıçanın hizmetinde hieropoios'luk ödevini gördüğü yılın Bosporios ayında, Dionysos Kallon myster'lerine iştirak eden cemiyet âzaları, kendi gymnasiarkh'ları olan Aiskhylos'un kızı Krispina'yı gymnasiarkh'lık vazifesini bihakkın ve cömert bir şekilde ifa etmiş olduğu için, tebçil etmişlerdir.*

5. Env. No. 4800 (Res. 5):

Stel, muntazam bir dikdörtgendir. Üst kısmı üçgen şekilde bir alınlıkla nihayet bulmuştur. Stel'in üst kısmına daha yakın bir kesiminde 22×48 sm. ebadında muntazam bir müstatil içinde, 4795 numaralı stel'de olduğu gibi, 21 sm. kutrunda stilize edilmiş yan yana iki çelenk tasvir edilmiştir. Bunların altında bir sehpa ile bir de *oinokhoe* (şarap kupası), yanında bir palm ve daha kenar plânlarda, aynı satıh üzerinde ikişer zeytin dalından yapılmış iki ayrı çelenk görülmektedir. Bu çelenkler meyvelidir.

Stel'in ebadına gelince, yük. 101 sm., gen. 70 sm., kal. 8 sm., harf yük. 15-18 mm. Taşın cinsi mermerdir. Üzerindeki kitabenin yer yer aşınmış ve silik olmasına rağmen, okunaklı kısımları gayet sarihtir. En bozuk yeri, son satırın son kısmıdır.

[I]ερομναμονο[ύσ]ης θεᾶς Δήμη[τρ]ος, ἱεροποιῦ δὲ αὐτῆς καὶ ἀρχιερέο[ς] τὸ ακ', ἐκ τῶν ἰδίωv τὸ κ', Διονου- σίου [τ]οῦ Διονυσίου.

(Çelenk kabartmaları)

οἱ μύσστ[αι] Διονύσου ΚΑΛΛΩΝΟΣ ἐτίμησαν
Σωτήριχον Ἀρίστωνος καὶ Σέμνον Λολλίαν
Κατύλλης εὐθουήσαντας λανπρῶς καὶ γυ-
[μ]νασιαρχήσαντας καὶ ἀγωνοθετήσαντας
ἐκ τῶν ἰδί[ων] εὐχαρισ]τίας χά[ρυν].

Tercümesi: *Tanrıça Demeter'in hieromnemon'luk ettiği ve (aynı zamanda) Dionysios'un oğlu Dionysios'un da tanrıçanın hizmetinde hieropoios'luk ve 21. defa olarak başrahiplik ödevini gördüğü senede (ki bu 21 defanın 20 sini, masraf kendisine ait olmak üzere görmüştür), Dionysos Kallon myster'lerine iştirak eden cemiyet âzaları mümeyyizlik, agonothe'tlik ve gymnasiarkh'lik vazifelerini masraflarını bizzat kendileri ödemek şartile parlak bir şekilde ifa etmiş olan Ariston'un oğlu Soterikhos'la Lollia Cattulla'nın oğlu(?) Semnos'u minnettarlıkları dolayısıyla tebci etmişlerdir.*

Bu kitabenin 6. satrında geçen (εὐθουήσαντας) kelimesi, εὐθουος ismi üzerine kurallı bir şekilde kurulmuş olan εὐθουέω Fiilinin *Aoristum partisip'*idir. Fakat yaptığımız incelemelerden sonra, şimdiye kadar, bu Fiilin hiç kullanılmamış olduğunu anladık. Şu halde, kitabemizin 5. ve 6. satırlarında geçen Soterikhos ile Semnos'un, agonothe'tlik ve strategos'luk vazifelerinden başka mümeyyizlik (εὐθουήσαντας) ödevini de görmüş oldukları anlaşılmaktadır.

6. Env. No. 4798 (Res. 6):

Stel, hafif premidandır. Fakat, alt kısmı kırık olduğu için, kaidesinin ölçüsünü veremiyoruz. Diğer stel'lerde olduğu gibi, bunda da, gene içinde 20 sm. kutrunda ve 3 sm. kalınlığında iki çelenk vardır. Çelenklerin bulunduğu müstatil 25×48 sm. ebadında olup, 3 sm. derinliğinde taşa oyulmuş vaziyettedir. Stel'in üçgen şeklinde güzel bir alınlığı vardır ve iki akroter'lidir.

Stel'in ebadına gelince, yük. 57 s., gen. 52 sm., kal. 8 sm., harf yük. 20 mm.dir. Cinsi mermerdir. Üzerinde sekiz satırlık bir kitabesi vardır. Son satırının yarısından çoğu siliktir. Kitabesinin devam edip etmediği belli değildir. Mamafih, elimizdeki metnin, ufak tefek tamamlama ile, mâna bakımından herhangi bir eksikliği mevzubahis değildir.

Ἐπὶ ἱερομνάμονος θεᾶς
 Νεμέσεως, ἱεροποιοῦν-
 τος Τι. Κλ. Διονυσίου
 (Çelenk kabartmaları)
 τοὺς εὐεργέτας ἑαυτῶν
 καὶ ἀρχιερεῖς Γάιον Ἰούλι-
 ον Ἴταλικὸν καὶ Λολλίαν
 Κατύλλαν οἱ μύσται Διο-
 [νύσου ΚΑ]ΛΛΩΝΟΣ ἐτείμη-
 [σαν.]

Tercümesi: *Tanrı Nemesis'in hieromnemon'luk ettiği ve onun hizmetinde de Ti. Kl. Dionysios'un hieropoios'luk vazifesini gördüğü senede Dionysos Kallon myster'lerine (âyinlerine) iştirak eden cemiyet âzaları, kendi euerges'lerini ve başrahiplerini, yani Gaius Iulius Italicus ile (başrahibe) Lollia Catulla'yı şereflendirdiler.*

UN GROUPE DE STELES TROUVEES A RHEGION (KÜÇÜK ÇEKMECE)

Doç. Dr. Z. TAŞLIKLIOĞLU

Dans les années 1940—42 la Société d'Histoire Turque d'Ankara entreprit à Rhégion une campagne de fouilles conduite par M. M. Arif Müfid Mansel, professeur d'Archéologie à la Faculté des Lettres de l'Université d'Istanbul, et Aziz Ogan, ancien directeur de Musée d'Archéologie d'Istanbul. Pendant les fouilles, un fermier, Akif Soğuksu, découvrit dans son jardin un groupe de stèles disposées dans une fosse à chaux; elles sont maintenant conservées au Musée d'Archéologie d'Istanbul.

Avant de les étudier il est nécessaire de dire quelques mots d'introduction.

Le 12 septembre 1942, Akif Soğuksu, qui avait deterré ces stèles dans son jardin les vendit et les transporta au Musée d'Archéologie d'Istanbul. Après une enquête minutieuse, nous sommes arrivé à la conclusion que ces stèles ont bien été trouvées pendant les fouilles faites à Rhégion, mais qu'elles n'ont pas été mises au jour par les fouilles proprement dites.

Il me semble que, si on tient compte de la position des stèles mises au jour, on peut conjecturer que les pierres ont été apportées d'un autre endroit, en vue d'être réemployées dans une construction nouvelle ou utilisées d'une autre manière. Mais, par négligence ou pour d'autres raisons, on les a enfouies en cet endroit. Il nous reste donc à déterminer où pouvait être leur place originale.

Sur les six stèles trouvées à Soğuksu¹, aux environs de Rhégion, on voit honorer, par un collège dionysiaque, des personnages riches et renommés, par exemple, des gymnasiarques, des agonothètes ou des prêtres. Mais malheureusement, dans ces inscriptions il n'y a guère qu'une seule indication sur la ville à laquelle appartenaient certains de ces personnages. Il faut attirer l'attention sur le mot

¹ Le fermier Akif Soğuksu a choisi son nom de famille d'après le nom du terrain qu'il possédait.

ΚΑΛΛΩΝ, une épithète du dieu Dionysos, car c'est la première fois qu'on la rencontre; on n'en trouve aucune semblable parmi les autres épithètes de Dionysos.

- Or, d'où vient cette épithète? Pourquoi la lui a-t-on donnée? Voilà le problème à résoudre.

A première vue, il semble que l'épithète ΚΑΛΛΩΝ peut dériver du mot κάλλος, qui veut dire "beauté". Mais on peut penser aussi que cette épithète doit être mise en rapport avec un nom de lieu. En effet, dans l'*Itinéraire Antonin* apparaît le mot "Callum", et l'endroit ainsi désigné se trouve dans la même région, c'est-à-dire, sur le territoire de Byzance, où s'était localisé le culte du dieu Dionysos ΚΑΛΛΩΝ. Oberhammer dans son article "Kallon" du Pauly-Wissowa, indique, en se fondant sur l'*Itinéraire*, que "Callum", était situé entre Sélymbria (Silivri) et Athyra (Büyük Çekmece). Toutefois, en dépit de l'indication très précise de l'*Itinéraire*, on a trouvé jusqu'aujourd'hui aucune trace de cette localité. C'est pourquoi celle-ci ne figure pas sur la carte de Kiepert. En tout cas, entre le mot ΚΑΛΛΩΝ (-ΩΝΟΣ) et la "mutatio Callum"; il doit y avoir une relation très étroite. Voici ce que nous pensons: Dans toutes les stèles que nous avons à présenter ici, le mot ΚΑΛΛΩΝ (-ΩΝΟΣ) ressemble morphologiquement aux ethniques Μακεδών (-όνος) et Παφλαγών (-όνος). Mais au point de vue de l'orthographe, il y a une petite différence entre eux (génitif en -ωνος au lieu de -ονος). Pour cette raison, nous sommes convaincu que nous ne pouvons pas comparer ces deux ethniques avec notre épithète ΚΑΛΛΩΝ (-ΩΝΟΣ). Ici, nous avons besoin, non d'un ethnique général comme ceux-là, mais d'un ethnique urbain, c'est-à-dire d'un toponyme qui soit tout à fait parallèle à notre (ΚΑΛΛΩΝ (-ΩΝΟΣ)).

En réalité, en effet, les dieux tirent souvent leur épithète de noms de villes ou de noms de lieux plutôt que de noms de pays. Pour mieux expliquer notre point de vue, donnons un exemple plus clair. Dans l'antiquité, au lieu des ethniques longs, on trouve quelque fois des formes courtes, avec un nominatif en -ων, par exemple, Μυτών (-ώνος) qui est la forme courte de Μυτιληναῖος; et Λακών (-ώνος), qui est la forme courte de Λακεδαιμόνιος. Ce sont là deux ethniques urbains ou toponymiques que nous pouvons donner comme parallèles à notre épithète ΚΑΛΛΩΝ (-ΩΝΟΣ). Dès lors, il nous faut dé-

couvrir une localité dont le nom soit apparenté à celui de notre épithète ΚΑΛΛΩΝ.

On pense tout naturellement à un rapport possible entre le nom de lieu Callum (Κάλλον) et l'épithète ΚΑΛΛΩΝ. Comme les inscriptions de Rhégion mentionnent un collège dionysiaque, il semble que le culte de Dionysos ΚΑΛΛΩΝ devait être populaire dans le région, mais il n'est pas possible de déterminer d'une manière précise d'où il était originaire. Nos stèles remontent assez certainement à la fin du Ier siècle après J. - C. A cette date, donc, ce culte pouvait être assez répandu. Il paraît vraisemblable que le Dionysos ΚΑΛΛΩΝ est celui qui à l'origine, était vénéré à Callum, localité qui, comme il est dit dans l'Itinéraire, se trouvait entre Sélymbria et Athyra. Seules de nouvelles trouvailles épigraphiques pourraient nous fournir toute certitude à ce sujet.

Les six stèles sont des stèles honorifiques; elles ont été trouvées à Soğuksu près de Rhégion, territoire de Byzantion et sont entrées au Musée d'Archéologie d'Istanbul en septembre 1942.

1. Numéro d'inventaire: 4796:

La pierre est en marbre blanc; l'inscription est fort usée, surtout au-dessous du relief; on a beaucoup de peine à la lire. Hauteur: 1m, 10. Largeur: en bas, 0m, 47, en haut, 0m, 44. Epaisseur: 0m, 12. Dimension du relief: 0m, 16 × 0m, 14. Lettres à *apices* de 0m, 015.

C'est une stèle légèrement pyramidante; elle à un fronton angulaire orné aux angles latéraux de deux acrotères massifs. Le relief, qui en occupe la partie supérieure, est sculpté dans un champ rectangulaire profondément ravalé. Dans la composition, on distingue une "*mensa tripes*" à pieds courbes et allongés entre deux palmes recourbées l'une vers l'autre. A droite du relief, il y a une couronne faite de deux rameaux d'olivier.

L'inscription est gravée en partie au-dessus du fronton, et en partie en dessous.

(Voir le texte de l'inscription dans la version turque).

L'estampage nous a été fort utile pour déchiffrer les dernières lignes de cette inscription, qui sont en partie illisibles. Les commentaires des deux dernières lignes sont très frustes. Mais, avec l'estampage nous sommes arrivé facilement à établir la dernière ligne, qui commence par les deux lettres TA. Quant à l'avant dernière, qui commence par les quatre lettres PHΑΣ (dernières syllabes du nom

commençant par ΦΙΑΟΚΤΕ à la ligne précédente, c'est-à-dire à la troisième ligne par le bas) elle est aussi assez effacée.

Cette opération nous a permis de lire le mot ΦΙΑΟΚΤΕΡΗΑΣ.

Or, d'après le sens de l'inscription, ce nom est sans doute celui de la Phylé à laquelle appartenait Rufus, fils de Diodoros (Ῥοῦφος Διοδώρου), gymnasiarque et évergète de Rhégion.

Dans un article du Professeur Arif Müfid Mansel, publié tout récemment sous le titre: "*Istanbul Tersanesinde bulunan bir lâhit ve bir İstanbul lâhitler gurubu hakkında araştırmalar*" (*Recherches sur un sarcophage trouvé dans l'arsenal d'Istanbul et sur un groupe de sarcophages d'Istanbul*), on retrouve, avec une toute petite différence, le nom de cette phylé². La différence est que la troisième syllabe du nom de la phylé est orthographiée, dans l'inscription du "*Sarcophage de Çemberlitaş*", ΤΟ, au lieu de l'être avec ΤΕ (ΦΙΑΟΚΤΟΡΗΑ). Nous avons donc sous les yeux deux orthographes du nom de cette phylé: ΦΙΑΟΚΤΟΡΗΑ et ΦΙΑΟΚΤΕΡΗΑ.

Comme, en grec, il n'existe aucun nom qui commence par la racine ΚΤΟΡ, mais qu'au contraire, il y en a plusieurs qui présentent la racine ΚΤΕΡ, on pourra dire que l'orthographe en ΚΤΕΡ est plus juste que l'autre. Ainsi donc, la forme ΦΙΑΟΚΤΕΡΗΑ, qui apparaît dans notre inscription de Rhégion comme le nom d'une phylé, peut être regardée jusqu'à nouvel ordre comme la forme correcte de ce nom. Nous nous sommes convaincu que les deux formes sont tellement semblables qu'on peut admettre sans difficulté qu'elles désignent la même phylé. Le Professeur Mansel a dans le même article, publié une autre inscription qui appartient, elle aussi, au "*Sarcophage de Çemberlitaş*"; on y trouve citée la phylé ΚΡΑΤΕΙΝΗΑ. En se fondant sur l'opinion de Bechtel, on pourrait croire que la phylé Krateinea est une des phylés de Chalcédoine. Mais notre étude sur Rhégion nous permet de rectifier cette opinion. Le Professeur Mansel prétend montrer que ces deux phylés, c'est-à-dire la Φιλοκτορήα et la Κρατεινήα appartiennent à Chalcédoine et non à Byzantion. Mais les anciens observaient la règle suivante: Un citoyen qui avait un "*cognomen*" fait d'un nom de phylé, devait être originaire de la ville même à laquelle se rattache cette phylé. Au contraire, les étrangers étaient obligés de porter les noms de la ville

² Je remercie Mr. G. E. Bean d'avoir attiré mon attention là-dessus.

d'où ils étaient venus. Or, les deux gymnasiarques et évergètes, Rufus et Peison qui sont cités dans l'inscription du "*Sarcophage de Çemberlitaş*" à Byzantion, doivent être des Byzantins et non, comme le dit le Professeur Mansel, de Chalcédoïens, puisqu'ils portent des "*cognomina*" faits de leurs propres noms de phylés. D'après la règle donnée ci-dessus, ces deux gymnasiarques et évergètes n'auraient pu, s'ils étaient venus de Chalcédoïne à Byzantion être appelés 'Ροῦφος Διοδώρου Φιλοκτηρήας et Πείσων Ἀπολλωνίου Κρατεινήας; puisqu'ils étaient étrangers, on aurait dû leur donner leur propre épithète de Καλχαδόνιοι.

En conclusion, nous pouvons dire que ces deux personnages ne sont pas étrangers à Byzantion, puisqu'ils portent les noms de leurs phylés, ils ne peuvent être que des Byzantins.

Quant à leurs phylés, elles ne peuvent être comptées qu'au nombre des phylés de Byzantion. Si au contraire, nous les comptons au nombre de celles de Chalcédoïne, nous serons obligés de violer la loi rappelée ci-dessus. Malgré la distance de Chalcédoïne à Rhégion nous sommes obligé de faire le même raisonnement à propos de notre stèle. A Rhégion aussi, il y a une phylé qui a le même nom que celle du "*Sarcophage de Çemberlitaş*". Donc, il faut compter non pas 17 phylés à Chalcédoïne et 1 à Byzantion, mais 15 à Chalcédoïne et 3 à Byzantion.

En publiant autrefois les inscriptions mentionnant des phylés de Chalcédoïne, Bechtel n'avait rien dit des phylés de Byzantion³.

Il avait eu raison, car à cette époque là, on n'en connaissait encore aucune. Plus tard, Louis Robert, étudiant une inscription fragmentaire publiée antérieurement, découvrit le nom d'une phylé Βαθωνήα et émit l'avis que cette phylé appartenait à Perinthos ou à Byzantion. Arif Müfid Mansel retrouve le nom de la même phylé sur un sarcophage de Byzantion. Jusqu'à présent donc, on ne connaissait qu'une seule phylé de Byzantion. Si nos conclusions sont exactes, ce nombre doit désormais être augmenté de deux unités.

A l'époque impériale, les petites villes dispersées autour de Byzantion n'étaient pas autonomes; par exemple, Sélymbria était à cette époque là une κώμη de Byzantion, incorporée au territoire

³ F. Bechtel, Sammlung der Griechischen Dialektinschriften (Göttingen 1884) 3053.

de cette ville. Rhégion aussi doit avoir dépendu de Byzantion, puisqu'elle en est beaucoup plus proche que Sélymbria.

En conclusion, nous pouvons dire que la phylé Φιλοκτηρήα de Rhégion doit être rattachée à Byzantion plutôt qu'à Chalcédoine, qui en est séparée par la mer.

2. Numéro d'inventaire: 4797 :

La pierre est en marbre blanc; l'inscription est fort usée, elle est illisible, surtout au-dessous du relief. Hauteur: om, 86. Largeur: om, 59. Epaisseur: om, 12. Lettres à apices de om, 018.

C'est une stèle rectangulaire pyramdant vers le bas, ornée aux angles supérieurs de deux acrotères massifs. Le relief est sculpté sur un champ rectangulaire ravalé sans décoration architectonique; on y voit simplement deux couronnes de laurier séparées l'une de l'autre.

L'inscription est gravée en partie au-dessus du relief et en partie en dessous.

(Voir le texte de l'inscription dans la version turque).

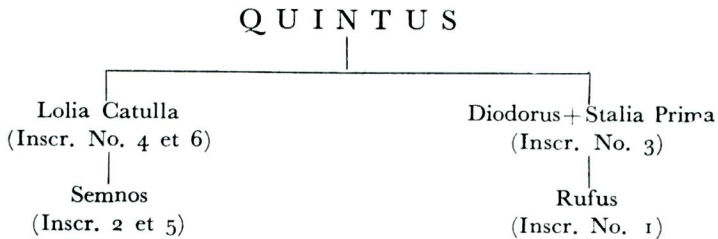
Chez les peuples primitifs, le type de la famille métronymique était assez répandu. Au temps des Grecs et des Romains, au contraire ce genre de famille était fort rare. Quand il nous fait connaître dans son oeuvre historique les moeurs et les coutumes des Lyciens, Hérodote signale aussi que ces peuples d'Anatolie du Sud aimaient mieux se faire appeler par le nom de la mère que par le nom du père. Il est intéressant de noter que cette coutume, qui durait encore au temps d'Hérodote, apparaît fort rarement en Grèce et à Rome. Elle y avait été abandonnée depuis longtemps, tandis que les Lyciens la conservèrent jusqu'à l'époque hellénistique et romaine. La cause de cette longue survivance en Lycie est que cette région est, par rapport aux régions voisines, du côté de la mer et vers l'intérieur, un pays d'accès très difficile, fort escarpé et bien enfermé du côté du Nord. Aussi les habitants de ce pays ont-ils pu conserver bien longtemps leurs moeurs et leurs coutumes, même quand celle-ci étaient très primitives. Par exemple, le système métronymique subsistera tout naturellement jusqu'à l'époque d'Hérodote, et les inscriptions de Lycie l'attestent à une époque beaucoup plus récente encore. De leur côté, les Grecs et même les Romains avaient, depuis longtemps déjà, renoncé à cette habitude. Pourtant, chez ces deux peuples il y avait, de temps à autre des gens qui portaient un nom métronymi-

que. A vrai dire, on considèrerait comme un peu douteuse l'origine de ceux qui portaient un tel nom; quand il s'agit d'un bâtard, les inscriptions l'indiquent parfois par les deux mots ἀδελφου πατρὸς. D'autre part, il arrivait quelquefois qu'un enfant ne prenne pas le nom de son père, mais celui de sa mère, spécialement quand celle-ci était riche ou se distinguait par quelque autre qualité ou encore provenait d'une famille plus noble que celle du père. L'expression Σέμνος Λολλίας Κατύλλης peut avoir deux significations: Ou Semnos est le fils légitime de Lollia Catulla, ou il est son fils illégitime. Mais, d'après l'inscription No. 4, Lollia Catulla est elle-même fille de Quintus. Nous pouvons donc dire que les six stèles se rapportent à Lollia Catulla et à ses proches parents.

D'autre part, la date de ces six stèles nous est donnée par le fait que dans les deux premières inscriptions No. 1 et 2 figure le nom de l'empereur Domitien (81-96 après J.-C.), qui était, dans les mêmes années, hiéromnémon du Rhégion¹.

Puisque les six stèles sont destinées à honorer les enfants et les petits fils de Quintus, on pourra facilement situer au temps de ce même empereur Domitien les quatre autres stèles que nous publions sous les numéros 3 à 6.

Voici le tableau généalogique de cette famille :

On voit par là que Diodorus et sa soeur Lollia Catulla, enfants de Quintus, ont été honorés à peu près à la même date que leurs fils respectifs Semnos et Rufus, avec un retard d'une génération.

On peut conjecturer que la cinquième stèle, où est honoré Semnos, fils, légitime ou non, de Lollia Catulla, a été érigée à la même date que celle de la mère de Semnos, Lollia Catulla, fille de Quintus.

¹ Domitien y est appelé Γερμανικός. Or on sait qu'il n'a reçu ce titre qu'à la fin de 83 ou au début de 84. Nos inscriptions sont donc postérieures à cette date.

3. Numéro d'inventaire: 4795:

La pierre est en marbre blanc; l'inscription est en général lisible. Hauteur: om, 16. Largeur: om, 75. Epaisseur: om, 12. Dimension des reliefs: om, 48×25 et om, 48×22. Lettres de om, 015.

C'est une stèle légèrement pyramidante à fronton angulaire orné aux angles latéraux de trois acrotères massifs. Dans le tympan, on distingue un buste lancier et des rameaux. —Registre supérieur: Deux couronnes sont représentées l'une à coté de l'autre sur un champ ravalé. L'une de ces deux couronnes, celle du coté droit, est stylisée; celle du coté gauche est une couronne d'oliviers. Hors du champ ravalé, à droite, il y a une palme, et à gauche on distingue une coupe. —Registre inférieur: Deux couronnes sont représentées l'une à coté de l'autre sur un champ ravalé. L'une de ces deux couronnes, celle du coté droit, est faite de rameaux d'oliviers; celle du coté gauche est stylisée. Hors du champ ravalé, à droite, il y a une coupe, et, à gauche, une palme.

(Voir le texte de l'inscription dans la version turque).

4. Numéro d'inventaire: 4799.

La pierre est en marbre blanc; l'inscription est en général lisible; mais seulement celle au-dessous du relief est fruste. La stèle est brisée en deux fragments et rajustée. Hauteur: om, 90. Largeur en bas: om, 66, en haut: om, 63. Epaisseur: om, 9. Lettres: de om, 020.

C'est une stèle légèrement pyramidante à fronton angulaire orné de trois acrotères massifs; dans le tympan, médaillon circulaire en forme de bouclier; elle forme à peu près un *naiscos* rectangulaire, compris entre deux pilier à chapiteau dorique simplifié, portant un entablement orné haut et bas d'un listel. Le relief, qui en occupe le milieu se compose d'une "*mensa tripes*" portée sur des pieds courbes terminés par des sabots. Des deux cotés, il y a deux palmes divergentes. A gauche de la composition, on voit une oenochoé. Tout à fait au-dessus de la "*mensa tripes*" est placée une couronne de deux rameaux d'oliviers portant des fruits.

L'inscription est gravée en partie au-dessus du relief, et en partie en dessous.

(Voir le texte de l'inscription dans la version turque).

5. Numéro d'inventaire: 4800.

La pierre est en marbre blanc; l'inscription est en général fruste. La stèle est brisée en quatre fragments et rajustée. Hauteur: 1m, 01.

Largeur: om, 70. Epaisseur: om, 8. Dimension du relief: om, 22 × om, 48. Lettres de om, 015 à om, 018.

C'est une stèle à terminaison angulaire; le fronton est indiqué par une surface unie sans tympan ravalé ni moulure. Les reliefs sont en partie sculptés sur un fronton légèrement creusé, et en partie en dehors de ce champ ravalé. Parmi les reliefs on voit deux couronnes stylisées qui occupent la partie supérieure de la stèle. Au-dessous de ce relief, au milieu, on distingue une "*mensa tripes*" à pieds allongés; à son côté gauche une oenochoé et une palme inclinée à droite. Aux deux extrémités de cette composition, 'c'est-à-dire à droite et à gauche, on distingue deux couronnes d'olivier portant des olives.

L'inscription est gravée en partie au-dessus du champ ravalé, et en partie au-dessous du relief inférieur.

(Voir le texte de l'inscription dans la version turque).

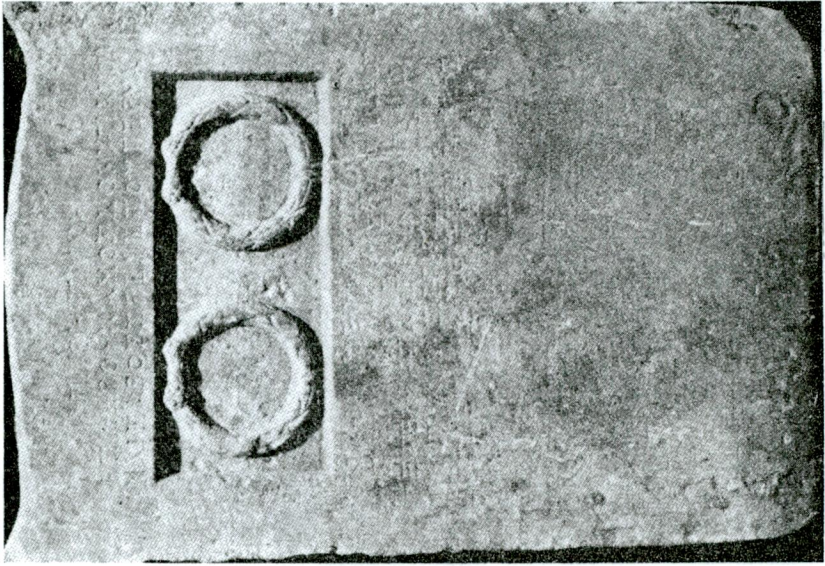
6. Numéro d'inventaire: 4798.

La pierre est en marbre blanc; l'inscription est très lisible. La stèle présente une cassure peu grave dans le haut, et une autre, plus grave, dans le bas. Hauteur: om, 57. Largeur: om, 52. Epaisseur: om, 8. Dimension du relief: om, 25 × om, 48. Lettres à *apices* om, 020.

C'est une stèle légèrement pyramidante à terminaison angulaire; le tympan n'est pas creusé; il y a deux petits acrotères aux angles. Comme relief, on distingue, dans un champ rectangulaire, deux couronnes de laurier placées l'une près de l'autre, au-dessus et en dessous desquelles est gravée l'inscription.

(Voir le texte de l'inscription dans la version turque).

Z. Taşkkıoğlu

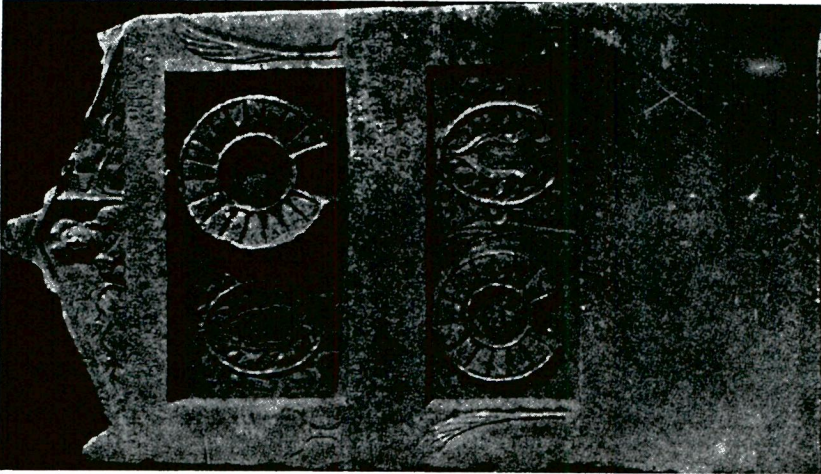
Res. 2 — Env. No. 4797

Res. 1 — Env. No. 4796

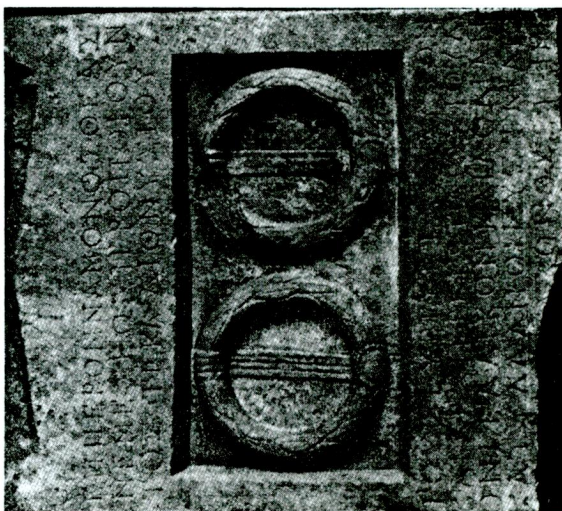

Res. 4 — Env. No. 4799

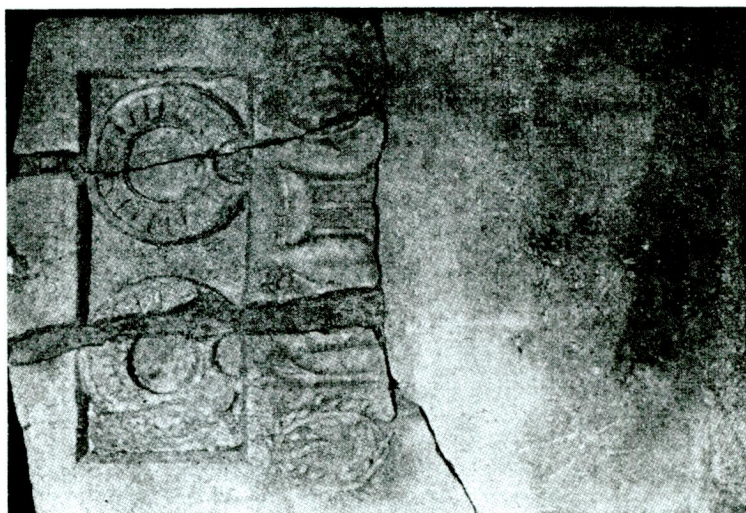

Res. 3 — Env. No. 4795

Ζ. *Taşlıkloğlu*

Res. 6 — Env. No. 4798

Res. 5 — Env. No. 4800

OSMANLILAR'DA RAIYYET RÜSÛMU

HALİL İNALCIK

I.

A. *Çift-resmî sistemi* : I. ÇİFT - RESMÎ, MENŞEİ, YEDİ KULLUK, ARAZİ - HÂNE VERGİSİ, MIKTARI; II. CABA, KARA VE MÜCERRED RESİMLERİ; III. BENNAK-RESMÎ, IV. DÖNÜM-RESMÎ VE TÛTÜN-RESMÎ, V. RAIYYET RÜSÛMU, MUÂFİYETLER VE SINIFLAR NİZÂMI.

B. *Ispence* : MAHİYETİ, BİVE-RESMÎ, MIKTARI, MUÂFLAR.

Osmanlı İmperatorluğu gerçek ve kesin bir şekilde Fatih Sultan Mehmed devrinde kurulmuştur¹. Olağan-üstü fütuhât ve kuruculuk faaliyetine muvazî olarak kanun koymada da, onun devri misli görülmemiş bir gelişmeye şahit olmuştur. Bu hukukî faaliyet, bir İslâm devleti olan Osmanlı devletinde, tabiatile ancak örfî hukuk, yani doğrudan doğruya Padişah'ın iradesinden doğan ve ona dayanan hukuk² sahasında olabilirdi. Hudutsuz bir otorite tesisine muvaffak olan ve yalnız yerleşmiş âdetler ve müesseseler değil, şeriat karşısında da oldukça bağımsız hareket eden bu serbest fikirli Osmanlı hükümdarı, örfî hukuk sahasını ziyadesile genişletmiş ve kuvvetlendirmiştir. Hatta esas itibarile islâmî mefhumlara aykırı olarak kanunnâme tertip ve ilân etme cesaretini gösteren ve böylece haleflerine örnek olan ilk Padişah da odur. Burada şunu da kaydetmelidir ki, Fatih'in asıl kanun koyma faaliyeti, hüküm (ferman) şeklinde çıkardığı idare ile ilgili hususî kanunlarda görülür. Bunlar bugün dağınık haldedir³. Onun, biri devlet teşkilâtı, diğeri reâyâ için tanzim ettirdiği iki umumi kanun-

¹ Bak. *Mehmed II*, İslâm Ansiklopedisi, 73. cüz (1956), 506-535.

² Kanun-hükümlerde şu klişe tipik ve mânalıdır: "*Kanûn emr edüb buyurdum ki...*" (bak. benim, *Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları*, Belleten, no. 44, vesika 10).

³ Bugün bu nevi kanunları, Fatih devrine ait maliye *mukata'a* defterleri, *tahrir defterleri*, *kadı sicilleri* gibi resmî defterlerde bulmaktayız (Bak. Belleten, no. 44, s. 693-708, keza R. Anhegger- H. İnalçık, *Kânünnâme-i Sultânî ber müceb-i 'örf-i Osmânî*, Ankara 1956).

nâmeye gelince, bunlar da, itiraf etmelidir ki, henüz esaslı bir tahlil konusu olmamıştır^{3a}. Onun reâyâ hakkındaki kanunnâmesi, elimizde raiyyet rüsûmunun menşe ve mahiyeti hakkında en eski ve mühim kaynağımızdır. Tetkikimize onun tahlili ile başlayacağız.

Bizzat kanunnâmenin sistematizasyonu, konumuz bakımından dikkate değer.

Reâyâ kanununun ilk üç faslı, ceza maddelerini ihtiva eder⁴. Ceza kanunları, hıristiyan - müslüman bütün tebaa için müşterektir. Fakat 4. fasıl, birincisi Müslüman reâyâyâya, ikincisi Yürüklere, üçüncüsü Hıristiyan reâyâyâya ait olmak üzere üç kısımdan mürekkeptir. Bu taksim şekli devlet içinde tebaanın üç büyük gurupa ayrılışını inikâs ettirmektedir⁵. Müslüman ve Hıristiyan reâyâyâya ait kısımlar, reâyâ ile timarlı sipahi arasında vergi münasebetlerini düzenleyen kaideleri ihtiva eder. Orada, evvelâ timara dahil vergilerin iki esaslı unsuru, yani *a'sâr* ve *rüsûm-i raiyyet* ele alınmış, ondan sonra angaryalar ve nihayet pazar bacları gösterilmiştir. Müslümanlara ve Hıristiyanlara ait iki kısımda bu konular, paralel olarak aynı sıra ile ele alınmıştır. Bazı noktalarda, yani koyun-resmi, baclar, *a'sâr* ve bir kısım angaryalara

^{3a} Bu kanunnâme, tedvin edilmiş en eski Osmanlı kanunnâmesidir. Bugüne kadar malûm tek nüsha II. Bayezid zamanında H. 893 Cemâziyelâhire sonlarında (2-10 Haziran 1488) yapılmış bir istinsâhtan ibarettir. Aslı, öyle görünüyor ki, 1453 tarihlerinde meydana getirilmiş olmalıdır (bak. Kra elitz-Greifenhorst, Mitteil. zur osmanischen Geschichte, I (1921-22), s. 18; benim, *Osmanlı Hukukuna Giriş*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, cilt XIII, sayı 2, s. 112. Oradaki delillere şu da ilâve olunabilir: Anadolu eyâletinde çift-resmi 1458 tarihinde 33 akçaya çıkarıldığı halde kanunnâmede buna ait hiç bir işaret yoktur). Halbuki teşkilâta ait kanunnâme, Fatih'in son zamanlarına aittir (bak. M. Arif bey neşri, *Mukaddime*, TOEM, ilâve, 1330). Bu kanunnâmelerin tertibile imperatorluğun kuruluşu arasındaki münasebeti, teşkilât kanunnâmesi dîbâcesindeki şu ibâre de açıklar: "*Eyyâm-i saltanatlarında bunca fütûhât-i azîme müyesser olub husûsâ hâlâ dâru's-saltanat olan... Kostantaniyye fethi müyesser oldukda sâbıkâ ecdâd-i izâmları zamanında olan kavânîn-i mazbûta defter olunmayub..*" II. Murad devrine ait defter ve vesikalar göstermektedir ki, reâyâyâya ait bu kanunlar daha önce imperatorlukta câri bulunuyordu. Fatih'in yaptığı şey, bu kanunların umumî esaslarını bir kanunnâme halinde tedvin ettirmekten ibaret olmalıdır. Madde ve fasıl üzerine kanunnâme tertibi fikri şüphesiz İslâm fıkhı tesirindedir.

⁴ Kanunnâmenin sistematiki hakkında bak. *Osmanlı Hukukuna Giriş*, s. 116-120.

⁵ Sancak kanunnâmelerinde (bak. Ö. L. Barkan, *XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları*, I, *Kanunlar*, İstanbul 1943) ve S. Süleyman Kanunnâmesinde anahatları ile aynı tertip sırasını bulmaktayız.

ait maddelerde iki kısım arasında esasa ait farklar yoktur. Buna mukabil *raiyyet rüsûmu* denilen şahsi vergilerde, müslümanlar ve Hıristiyanlar ayrı esaslara tâbidirler. Evvelâ müslümanların tâbi olduğu *çift-resmi* sistemini, sonra Hıristiyanlara ait *ispence* resmini ele alacağız.

A. ÇİFT - RESMÎ SİSTEMİ .

I. *Çift-resmi* : Herhangi bir incelemeye girişmeden önce, ilkin, Fatih Kanunnâmesinin Dr. Fr. Kraelitz-Greifenhorst tarafından yapılan neşrini yazma metinle karşılaştırmak ve asıl metni tesise çalışmak gerektir. Zira kanunnâmeyi bulmuş ve yayınlamış olan Avusturyalı âlimin mesaisi, Osmanlı tetkiklerinin o zamanki durumuna göre takdire şayan olmakla beraber, metnin konumuzu ilgilendiren kısmını tamamiyle anlayamadığı yaptığı tercümeden meydana çıkmaktadır. Eldeki metin 893 H. /1488 M. de yapılmış geç bir istinsâhtır ve bizzat müstensih bazı terimlerin ve maddelerin mânasını anlamadığı için kopyada hatalar yapmıştır. Elimizdeki metin şudur:

« بر چفت یلده خدمت اوج چفت ⁶ ویره بری اوراق و بر دکان و بر فکل اودین بیوندرق رسمی اکی آقچه ویره بویدی قولقدن اتوری آقچه النسہ یکرم اکی آقچه الهه وینادکن اوج وینود الت ویا طقوز آقچه الهه (4 - 1 Kraelitz neşrinde madde) ... وداخی تاتاره ویوروکه بو عادت یوقدر زیرا که بونلر اشکونجیدر (8 Kraelitz, m.) برکشی بارکیریله کسب اتسه یلده اون آقچه ویره شهرده کی نسنه ویرمیه (9 Kraelitz m.) ... وچلتوکچنک کی چفتی اولایرلوکبی یدی خدمت ویرمیه سواری اوج خدمت الابلنمزسه الت یا طقوز آقچه الا (14 Kraelitz, m.) ... و تاتاروک چفتلوسندن اوج قوللق و غلہسندن اوندہ وسلارلق الهه چفتسوزینه قوللق یوق (16 Kraelitz, m.) ... و تاتار رعیت کی یر دوتہ یلده بر چفت بر اوراق و بر فکل اودین ویرریش اما اشکونجی ویرمزش کرو اول قانون اوزره مقرر اولوا (25 Kraelitz, m.) ... وکویده اتوران صنعت اهلی چلاه ودرزی و باپوججی ودمورجی وکورجی و بونلر وک امثالی و غیر یی یلده اوج خدمت ویا اوج آقچه ویره زیاده صنعت اهلی در دیوب کوچیله اش اشلتیمیلر و تعدی ادپ نسنه لرین المیالر مکرکی ایلی نرغنه راضی الوب ارادتیله اشلیالر (28 Kraelitz, m.)

Kraelitz bahis konusu yedi hizmetin neden ibaret olduğunu tâyin edememiştir. 1-4. maddelerle 9. madde, 14. madde, 25. maddeyi tercümesi doğru değildir ⁷. 1-4m. Türkçe metin aslında şöyle olmalıdır:

⁶ Aslında böyle. Fakat Kraelitz'in teklif ettiği gibi üç akçe değil üç hizmet olmalı. Karşıla, madde 28. Biz, *Viyana Millî Kütüphanesi*'ndeki yazmanın (A. F. 554, v. 2-7) mikrofilmını kullandık. Bu mikrofilimi bana göndermek lûtfunda bulunan Dr. Kreutel'e burada teşekkür etmek isterim. Ö. Barkan (mez. eser s. 387 vd.) Kraelitz'den yaptığı iktibasta onun hatalarını tekrarlamıştır.

⁷ Almanca tercüme, s. 37-41.

“1. Bir çift yılda [üç] hizmet [veya] üç akça vere (karşıla. madde 15 ve 28) [ve] bir orak ve bir dögen ve bir kañlı odun, boyunduruk-resmi iki akça vere. . . , 2. Ve benlakden üç [hizmet] veyahud altı veya tokuz akça alına.” Bu metnin mânası bugünkü Türkçemizle şöyle ifade edilebilir: Bir çift tasarruf eden raiyyet yılda üç hizmet veya bunun karşılığı olarak üç akça vere, bundan başka bir orak (yani ot) ve bir dögen (saman) ve bir kagnı odun vere ve ayrıca boyunduruk-resmi olarak iki akça vere, bu yedi kulluk (hizmet) yerine para almak lâzımgelse 22 akça alına. Benlakden üç hizmet veya bunun karşılığı olarak altı veya dokuz akça alına.

Metni bu şekilde tefsir için elimizde, bu maddelerin tatbik şekillerini gösteren çağdaş tahrir defterleri vardır. 859 H./1455 M. tarihli bir Paşa sancağı defterinde Pravadi'ye ait şu kayıtlar⁸, bizim için mühimdir: “*Karye-i Deñizlü: raiyyet, çiftlü 1, bennak 1, yürük1; Çiftlik-i Bahadır Beg, mülk-i mezkûr; Çiftlik-i Dogancı İsmail, sonra mülk olmuş. Hâsıl: Bugday 9 mud, 4 kile, arpa 3 mud 2 kile, yulaf 4 mud, çavdar 17 kile. Hizmet-i reâyâ için her çiftlûden birer araba odun ve bâki hizmet orak ve dögen alınurmuş, hâsıl satılmaz kendülere sarf olunurmuş.*” Aynı defterde yine Pravadi'de Padişah hâsları arasında on köye ait 152 çiftlü 42 bennak ve 4 arabacı üzerinde şu kayde rastlıyoruz: “*Hizmet-i reâyâ için arpa kile 468, odun araba 156, saman araba 78, ot araba 156, resm-i boyunduruk 312, bennakden fi 10, 420.*” Hâsların yekûnunda da şu fıkra vardır: “*Hâsıl ez odun, ot ve saman ve bâdihavâ: 10644*”. Nihayet şunu da kaydedelim ki, Tekfur-dağı (Tekirdağı), Çirmen, Zagra-Yenicesi, Ergene ve Hâs-köy defterinde⁹ çift ve bennak resimleri daima *hizmet-i reâyâ* tâbiri altında zikredilmiştir. Bu kayıtlardan anlaşılmalıdır ki, hizmet-i reâyâ olarak her çift sahibinden 3 kile arpa, bir araba odun, yarım araba saman, bir araba ot, 2 akça resm-i boyunduruk ve her bennakden 10 akça alınmaktadır. Burada *ot*, şüphesiz Fatih kanunnâmesindeki *orak* hizmetine, *saman*

⁸ Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet kitapları, yazma ortaboy no. 89, eb'adı 10.5×29, başı noksan, *defter-i mücmel*, 257 sahife. Defterdeki kayıtlar, Rumeli Beylerbeyi Karaca Beyin sağlığında (ölümü 1456) yapılmıştır. H. 859/1455 tarihinde imperatorlukta umumî bir tahrir yapıldığı, bu tarihe ait müteaddid defterlerin mevcudiyetinden anlaşılmalıdır. Bu Paşa sancağı defteri de aynı tarihte meydana getirilmiş görünmektedir.

⁹ Başbakanlık Arşiv Um. Md. (İstanbul), Maliyeden müdevver defterler, muvakkat tasnif no. 180.

ise *dögen* hizmetine karşılıktır. Birinci kayıttan, saman ve otun aynen alınması veya satılması mümkün olduğunu öğreniyoruz.

Evvelâ Fatih kanunnâmesindeki “*üç gün hizmet (kulluk)*” maddesini inceleyelim. Orada reâyâ için *hizmet* ve *kulluk* tâbirleri müteradif olarak kullanılmıştır¹⁰. *Kul*, 15. ve 16. asır türkçesinde satın alınmış esir mânası yanında Padişahın tebaası, raiyyet mânasını aldığı gibi, *kulluk (kula mahsus şey)* tâbiri de diğer mânaları yanında *raiyyetin mükellef olduğu hizmet* mânasına kullanılmıştır¹¹. 1519 t. Rum (Sivas-Amasya) kanununa göre¹² “*çift yazılan kimesne her yıl timar-erine birer gün kulluk ederler imiş.*” 17. asra ait bir kanunda¹³ bu kulluğun mahiyeti daha açık bir şekilde şöyle ifade edilmiştir: “*Sipâhîlere hâssa kaydolunan çayırların, raiyyetleri biçüb yerinde yığarlar, evlerine götürmezler ve üç gün hizmet etmek dahi borçları değildir, sipâhîler cebr etmek istediklerinde hâkimü'l-vakt olanlar men' edeler.*”¹⁴ Bizzat Fatih kanunnâmesinin Hıristiyan reâyâyâ ait kısmında şu hüküm de bu bakımdan dikkate değer: “*Beğlik bağ var ise, raiyyetleri ol beğlik bağa yılda üç gün işlede.*” Nihayet 1540 t. Diyarbakır (Diyârbekr) kanunundaki¹⁵ şu madde bu hizmetin paraya çevrilebildiğine dair başka bir delil vermektedir. Bu kanunda deniyor ki: “*Bir hâneye üç gün ırgadiye*¹⁶ *bağlanmışdır ve her gün ikişer akça takdir olunmuştur ki, her hâneye altı akça olur, gerekse sipâhîlerine üç gün ırgadlık işleyüb gerekse akçasın alalar.*”

Kanuni Süleyman'ın ilk saltanat yıllarında tertip ettirdiği kanunnâmesi¹⁷, üç kulluktan başka diğer hizmetlerin para olarak karşılığını

¹⁰ Sah. 16 madde 1.

¹¹ H. 982 t. Ortakçı kullara ait kanunnâmede (Barkan, s. 104-5): “*keferesi dârü'l-harbden getirülmüş ortaklar . . . süvariye üç kulluk verürler, cemâ'at-i elliciyân süvâriye iki kulluk verürler, cemâ'at-i gebrân-i elliciyân suvarına iki kulluk yerine altışar akça verürler.*”

¹² Barkan neşri, *Kanunlar*, s. 110.

¹³ *Kanunnâme*, yazma T. T. K. kütüphanesi, y 34, s. 59.

¹⁴ Karşıla. yayınladığım *Avlonya kanunnâmesi (Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, Ankara 1954, s. 125)* ve *Ohri kanunu*, (Barkan, *Kanunlar*, s. 295, madde 16).

¹⁵ *Kanunlar*, s. 132, madde 8.

¹⁶ *Irgadiye* kelimesi *kulluk*'un karşılığı olarak kullanılmaktadır: “*Irgadiye diye kulluk*” (Erzurum kanunu, t. 1540, Barkan neşri, s. 167).

¹⁷ Süleyman Kanunnâmesini ilkin yayınlayan M. Arif beğe göre (TOEM ilâve, 1329, d) bu kanunnâme 1521 den önce tanzim edilmiş olmalıdır. Fakat zikrettiği kanun maddeleri Belgrad'ın o zaman dârü'l-harb olduğunu ispat etmez. Ancak 934 H. t. tapu defterinde (*Kanunlar*, s. 325) Semendere Eflaklarına ait kanunda şu

öğrenmemize yardım etmektedir. Orada Semendere (Smederevo)ya ait hususî kanunlardan bahs olunurken şu fıkra geçer¹⁸: “*Vilâyet-i mezbûrede her raiyyet baştinadan baştinaya harman vaktinde bir araba otluk ve bojikde*¹⁹ *birer araba odun verirler, mevsimlerinde otluk ve odun almasalar yedişer akça otluk için ve üçer akça odun için alınur.*”

Boyunduruk-resmî'ne gelince²⁰, Fatih kanunnâmesinde ve Paşa sancağı defterinde iki akçadır. Büyük bir ihtimalle bu resim, köylünün arabası veya kagnısile yaptığı hizmet karşılığında alınmakta idi ve öyle görünüyor ki, en çok suiistimale müsait bir hizmet olduğundan, erkenden yalnız nakden ödenen bir resim haline getirilmişti. Bununla beraber sipahilerin, meselâ Avlonya'da reâyâyâ üç gün bedeni hizmeti ve arabasile ot taşıma hizmetini, resim aldıktan sonra da yaptırmağa çalıştıklarını, fakat merkezi idarenin bunu şiddetle men' ettiğini görmekteyiz²¹.

Dögen hizmeti, Paşaeli defterinde gördüğümüz yarım araba samandır; köylünün dögen sürdükten sonra hâsıl olan samandan sipahinin hayvanları için yarım araba vermesi mükellefiyetidir. Bunun para olarak karşılığı da, 7 akçadır.

Bu suretle yedi hizmet veya kulluğu ve para olarak karşılıklarını şöyle tesbit edebiliriz :

- 3 gün şahsî hizmet veya 3 akça,
- Orak, yani bir araba ot veya karşılığı 7 akça,
- Dögen, yani yarım araba saman veya karşılığı 7 akça,
- Bir araba (kağnı) odun veya 3 akça,
- Boyunduruk (araba ile hizmet) veya 2 akça.

madde dikkate değer: “(Eflakların) *hizâne-i âmiriye verdikleri 83 akça üzerine 7 akça daha ziyâde olub cümle florileri 90 akça olub . .*” Halbuki Süleyman Kanunnâmesinde hâlâ 83 akça görmekteyiz. Buna göre Kanunnâme herhalde 934 (1527/28) den önce tanzim edilmiş olmalıdır. H. 928 - 929 da Kanuni'nin umumî bir tahrir yaptırdığını biliyoruz. Süleyman kanunnâmesinin tanzimi bu tahrirle ilgili olabilir.

¹⁸ M. Arif neşri, TOEM, ilâve, 1329, s. 36. Karşıla. Hamid Hadjibegî ç, *Kanun-nama Sultana Süleymana zakonodavca*, (Glasnik zemalskog Muzea u Sarajevu, Nova Serija, T. IV-V (1949-50), Kanunnâmenin bu Sırpça tercümesi Bosna'daki başka nüshalar da kullanılmak suretile yapılmıştır. Kanunnâme metninin yeni bir neşri zarurîdir.

¹⁹ M. Arif neşrinde bu kelime okunamamıştır. *Bojik* slavca Milâd-ı İsa'dır.

²⁰ *Boyunduruk* kelimesi *Dîvanü lugât-it-Türk*'de bugünkü yaygın mânasile mevcuttur.

²¹ Bak. mezkûr *Avlonya kanunnâmesi*, s. 125.

Fatih kanunnâmesinde: “*bu yedi kullukdan ötürü akça alınsa yirmi iki akça alına*” fıkrası bu şekilde açıklanmış sayılabilir²². Bu yirmi iki akça ise, *çift-resmi*'nden başka bir şey olmayıp imperatorluğun büyük bir kısmında asırlarca bu nisbeti muhafaza etmiştir.

Raiyyet rüsûmunun menşei meselesini münakaşa ederken tafsilâtile göstermeğe çalışacağımız gibi, *çift-resmi* yahud *kulluk-akçası*²³ veya *raiyyet-resmi*, köylü ile eski senyörler arasındaki bazı feodal hizmetlerin Osmanlı devrinde paraya çevrilmiş karşılıklarının toplamından ibarettir. Bununla beraber Osmanlı devrinde de bu hizmetlerden bir kısmının bazı yerlerde aynen devam ettiğini gördük. Osmanlı çift-resmi, bir taraftan toprağa bağlı bir vergi, diğer taraftan şahsi bir vergi veya bir hane vergisi olarak görünür.

Tam çift-resmi veya nîm(yarım)-çift-resmi bahis konusu olduğu zaman bu resim, herşeyden evvel toprağa bağlı sayılmıştır. Fakat yarım çiftten aşağı toprak tasarruf eden köylü için, evli olup olmadığı verginin miktarını tâyin eden esas âmildir.

Çift veya *çiftlü*, bir çiftlik genişlikte, *nîm-çift* ise onun yarısı kadar bir arazi parçasına tapu ile tasarruf eden köylüdür²⁴.

Konya kanunnâmesindeki (1528) tarife göre²⁵ “. . . bütün çiftlik a'lâ yerden altmış dönüm ve evsat yerden seksen ve doksan dönüm ve ednâ yerden yüz ve yüz yirmi dönüm demişlerdir, ammâ beyn'en-nâs meşhûr ve ma'rûf olan çiftlik oldur ki, bir çiftlik nadasına ve ekinine vefâ ede, ehâlî-i kurâdan ekinciler dahi ana bir çiftlik dirler, mikdarda Bursa müddile oniki müdlük yerdir, Konya müddile sekiz müdlük olur, bilfi'l ma'mul olan kile ile altı müdlük yer olur”²⁶.

²² Ot, odın (odun) hizmetlerinin paraca karşılığı bazı bölgelerde farklı nisbetler gösterir, ileride buna ayrıca temas edeceğiz.

²³ “Çift-akçası ki ona kulluk-akçası derler.” (T. Gökbilgin Rumeli'de Yürükler ve Tatarlar, İstanbul 1957, s. 49).

²⁴ Tapu ile tasarruf için Bursa kadısı önünde yapılan şu muâmele örneğini bir misâl olarak veriyoruz: “Sebeb-i tahrîr oldur ki, mahrûsa-i Bursa tevâbiinde Depecik nâm köy sınırında olan Güvendük-Lala çiftliği nâm çiftliğün swarîsi Silâhdâr Mehmed ikrâr edüb eyitti kim, mezkûr çiftliği cemi' hudûdu ve hukûku ve tevâbi'yle ve levâhikiyle öşr ve salarluk ve sâir rüsûm-i örfiyye tarikiyle hâmil-i mektûb Mehmed oğlu Hızır'a üç yüz akça tapusun alub verdüm ki, ba'd'al-yeum mutasarrıf olub rüsûm-i örfiyyesin vere dedi.” (Bursa Müzesi, Şerhiye Sicilleri, no. A 3/3, 410 b, Zilhicce 885).

²⁵ Barkan, s. 47, m. 17.

²⁶ Halbuki Süleyman Kanunnâmesinde (s. 54) Bursa havalisinde bir çifte dört mud tohum ekilmesi gerekirdi. Fatih Kanunnâmesine göre (Fasl-ı Râbi', madde 7) 2 müd normaldir.

Sirem'de bir çiftlik, hâs yerde 60, a'lâ yerde 70-80, evsatta 100-120, ednâda 150 dönüm olarak hesaplanıyordu²⁷. Bir dönüm, bir çok kanunnâmelerde boyu ve genişliği kırkar adım olan bir saha olarak tarif olunmuştur. Bugün dönüm ortalama 1000 m² olarak kabul edilmektedir²⁸. Defterde *çift* veya *nîm-çift* yazıldığı halde sipahi fazladan şüphelenir ve yerin hakikî yüzölçümünü bilmek isterse, ölçer ve fazlası için dönümüne muayyen bir resim, *dönüm - resmi* alırdı²⁹. İhtilâf halinde Hazîne-i Âmire'de saklanan iki başı möhürlü *mesâha urganı* istenirdi³⁰.

Osmanlı kanunnâmelerinde ve defterlerinde çift, *bir çift öküz*, *çiftlik* ve bir *çiftlik sahibi köylü* mânalarında geçer, fakat umumiyetle terim olarak, çiftlik ile müteradif kullanılır. Musul sancağında bazı sipahiler çifti, bir çift öküz mânasında anlayarak iki çift veya daha fazla öküzle ziraat yapanlardan, çift - resmini o nisbette bir kaç kat almağa çalışıyorlardı; bunun üzerine merkezi idare çiftle arazinin murad edildiğini açıklayan bir emir göndermişti³¹.

Bir çiftçi ailesine yetecek genişlikte küçük zirai işletmeler teşkil eden bu reâyâ çiftliklerinin parçalanmamasına devlet büyük önem verirdi. Buna dair kesin kanunlar çıkarılmıştı: "*Çiftlik ve baştına paralanub bozulması kat'iyen câiz değildir.*"³² Ebussuûd'a göre bu, temamilen mâlî bir endişeden ileri gelmektedir. Çiftlik parçalandığı takdirde "*harâcları tevzi ve ta'yin olunmakta kemâl-i su'ûbet ve işkâl olub belki âdetâ muhâldir*"³³. Çifte tasarruf eden bir raiyyet ölünce "*kaç oğlu kalursa atası çiftliğine muşâ' ve müstereklik üzere mutasarraf*" olurlar³⁴. Defterde çiftlik olarak kayıtlı bir toprak sahipsiz kalıp şunun bunun elinde parçalanabilirdi. O takdirde bu çiftliğin ihyasına ve resmini ödemeğe istekli

²⁷ Keza karşıla. Diyarbekr kanunnâmesi (1540), *Kanunlar*, s. 131, m. 5: 80 dönüm a'lâdan, 100 evsattan, 150 ednâdan. Dağlık yerlerde çiftlik hesabı yoktur.

²⁸ Başka bir tarife göre (Millî Tettebbular Mecmuası, I, 99) çiftlik "*derzi arşunile eni-boyu 75 zirâ'dır*". Bir tezi arşını = 66 sm.

²⁹ Bak. *Aydın kanunu*, Barkan, *Kanunlar*, s. 10, m. 25.

³⁰ *Kanunnâme*, Ankara DTCF kütüphanesi İsmail Saip yazmaları no. 5120, s. 135a. "*Müsellemlik yerleri mâsâhat olunmağ için hizâne-i âmirenden iki ucu möhürlü urgan ki bina zirâi ile yetmiş beş arşundur, irsal olundu.*" (Başv. Arş. Mühimme def. no. 23, s. 135).

³¹ "*Resm-i çift arza bağlanmışdır*" (Musul kan., Barkan, 175, m. 9).

³² Sofya kan. Barkan, s. 254, m. 13, Millî Tettebbular M., I, s. 99.

³³ Üsküb, Selânik kan. mukaddimesi, Barkan, s. 299.

³⁴ Aydın kan. (1528), Barkan, s. 8, m. 17.

bir raiyyet çıkarsa, kadı marifetile bu çiftliğe ait arazi kimin elinde bulunursa alınır ve ona verilebilirdi³⁵. Bir çiftlik, en fazla nîm-çift olarak ikiye bölünmüş gösterilebilirdi³⁶.

“*Resm-i çift arza bağlanmıştır*” prensipi kanunlarda sık sık belirtilir³⁷. Tahrir esnasında deftere *çift* kayd olmayanlar, yani ellerinde bir çiftlik genişliğinde arazi bulunmayanlar, sonradan bu miktarda bir arazi tazarruf etseler, şahsî durumları ne olursa olsun, çift-resmi ödemek mecburiyetindedirler. Onun *bennak*, *mücerred*, dul veya askerî sınıfa mensup biri olması bir fark yaratmaz³⁸. “*Zirâ i'tibâr arzadır.*” “*Sagîr, hasta alîl dahi çift yürüdürse çift-resmi verir*”³⁹. “*Mücerred, çiftlik duttuğu takdirde âdet üzere yirmi ikişer akça tamam çift-resmin verir*”⁴⁰. *Bennak* sonradan bir çiftlik arazi elde ederse, çift-resmine tâbi olduğu gibi *bennak-resmi*'ni de ödemeğe devam eder⁴¹. Şehirli, ziraat topraklarından bir çift tasarruf ederse, çift-resmi öder, fakat çifti bıraktığı anda bundan kurtulur; halbuki umumiyetle köylü reâyâ böyle bir halde çift-resmini ödemeğe devam eder⁴². Bu misâl, çift-resminin aynı zamanda şahsa bağlı bir vergi olduğuna başka bir delil sayılabilir. Mamafih Fatih kanunnâmesinde⁴³, ve bazı sancak kanunnâmelerinde⁴⁴ çiftliği elinden giden köylü reâyânın, ancak *bennak*(*benlak*)-*resmi* ödediğini görüyoruz.

Diğer taraftan *çift-resmi*, bir çift toprak sahibi köylü ailelerinin ödedikleri bir *hâne resmi* olarak da görünür. Defterlerde *çift* ve *nîm-çift* olarak kaydolunan kimseler, umumiyetle bir *hâne* (aile) reisidir. Çift-resmile ilgili hizmetler umumiyetle *hâne başına* yüklenir. Osmanlı imparatorluğunda çiftçi ailesi, bir çok Orta-çağ devletlerinde olduğu gibi zirai işletmenin ve binnetice vergi sisteminin en mühim ünitesi olarak görünmektedir⁴⁵. Fatih kanunnâmesinin tahlili, çift-resminin

³⁵ Süleyman kan. s. 51.

³⁶ Kangırı (Çankırı) kan., Barkan, s. 37, m. 14.

³⁷ Bak. Musul kan., Barkan, s. 175, m. 9; Aydın kan., s. 8, m. 12.

³⁸ Aydın kan. aynı yer.

³⁹ Silistre kan., Barkan, s. 279, m. 7.

⁴⁰ Gelibolu kan. (1519), Barkan, s. 235, m. 2.

⁴¹ Aydın kan. (1528), Barkan, s. 9, m. 20.

⁴² Silistre kan., Barkan, s. 275, m. 15, s. 282, m. 26; Aydın kan. (1528), s. 67 m. 3.

⁴³ Kraelitz neşri, s. 24, m. 7.

⁴⁴ Diyârbekr kan., Barkan, s. 132, m. 7; İç-el kan. (1584), s. 48, m. 6.

⁴⁵ Orta-çağ cemiyetlerinde olduğu gibi, Osmanlı devletinde de ekseriy

menşede bir takım hizmetlerden ibaret olduğunu göstermiştir. 16. asırda ise, onun bu gibi feodal hizmetlerle münasebeti büsbütün unutulacak, nakdî maktu bir arazi vergisi olduğuna inanılacak, hattâ Ebussuûd, onu şer'î vergiler arasında mütalâa ederek *harâc-i muvazzafa* sayacaktır⁴⁶.

Çift-resminin miktarı uzun zaman sâbit kalmış olmakla beraber bazı değişiklikler olmuştur. Aşağıdaki listede, çift-resminin muhtelif tarihlerde çeşitli bölgelerdeki nisbeti gösterilmiştir (isimler sancakların adlarını, kerre içindeki rakamlar tarihleri gösterir).⁴⁷

Akça

22	Gelibolu (1474 ve 1519), Tekfur-dağı (1455), Malkara (Mağalkara, 1456), Vize (Fatih devri sonları), Edirne (1528), Nigebolu (Kanuni devri), Silistre (1569), Sofya (1525), Üsküp (1455), Arnavud-ili (Fatih devri ve 16. asır), Bosna (1565), Sirem (III. Murad), Tırhala (1520) ⁴⁸ .
30	Aydın (1455), Menteşe (17. asır), Kara-hisar (17. asır).
32	Kütahya (1528).
33	Hudavendigâr (1487), Koca-ili (1624), Karesi (1576), Biga (1517), Bolu (1528), Aydın (1528).
36	Karaman (1528), İç-el (1584).
37	Ankara (1522).
40	Halep (1570), Trablus-Şam (1548), Şam (1570).

toprağı işleyecek el topraktan daha mühim bir unsur sayılmıştır. Sipahiler arasında toprak münazaalarından ziyade raiyyet ayartmaktan doğan ihtilâflara rastlanmaktadır. Boş arazi üzerinde raiyyet toplayanlara devlet bir takım vergi muâfiyetleri tanımakta idi.

⁴⁶ “Çift-akçası adına *harâc-i muvazzafa verüb*” Barkan neşri, *Kanunlar*, s. 299.

⁴⁷ Bu cetveli tanzim ederken başlıca şu kaynakları kullandık: Başbakanlık Arşiv Um. Md. tapu defterleri ve Maliyeden müdevver tasnif halindeki defterler; Belediye kütüp. Muallim Cevdet yazmaları arasındaki tahrir defterleri; Süleyman kanunnâmesi; Ö. L. Barkan, mez.eser; R. Mantran et J. Sauvaget, *Règlements fiscaux Ottomans, Les provinces syriennes*, Institut Français de Damas, Beyrut 1951; *Kanun i Kanun-name za Bosnaski, Hercegovacki, zbornički, Kliški, crnogorski, skadarski sandzak*, Orientalnu Institut u Sarajevu, Monumenta Turcica Historiam Slavorum meridionalium illustrantia, T. I., serija I, zakonski spomenici sv. 1, Sarajevo 1957.

⁴⁸ Tırhala kan. (Barkan, s. 289, m. 4) 26 akça çift-resmi ve 11 akça nîm-çift yazılıdır. Acaba 22 akça yerine bir okuyuş hatası olmasın?

- 42 Hamid-ili (1528).
 50 Malatya (1530), Diyârbekr (1540), Erzurum (1540)
 Musul (III. Murad), Harput (1518), Çemişkezek (1541),
 Mardin (1518).
 55 Yeni-il (1583).
 57 Çorum (1466), Çankırı (1578), Kayseri (1500).
 100 Biga'ya tâbi Dimetoka karyesinde müslüman olmuş
 ortakçılar (1574).

Öyle görünüyor ki, imperatorluğun teşekkül devrinde, 15. asır ortalarına kadar, çift-resmi daima 22 akça olarak kalmıştır. Ancak Fatih Mehmed 1458 de Anadolu sipahilerini, Rumeli'de, Macar ordusu karşısında kışın da seferde tutmak için Anadolu eyaletinde çift-resmi miktarını yüzde elli arttırmıştır. Orta-Anadolu'da (Karaman, Ankara, İç-el) 36, 37 akça, Surye sancaklarında 40 ve Doğu-Anadolu sancaklarında 50 akça olarak tespit edilmiştir. Yeni-il ve Çorum, Çankırı-Kayseri bölgeleri en yüksek nisbetleri göstermektedir. Osmanlıların, Doğu-Anadolu'da ve Surye'de çift-resmini, bir takım eski ağır vergilere muâdil tutarak koyduklarını biliyoruz⁴⁹, bu sebepten nisbetin yüksek bulunduğunu tahmin edebiliriz. Anadolu'da çift-resminin 33 akçadan fazla olduğu yerlerde, sancak-beği ve su-başı için hisse ilâve edilmiş olduğunu ve ekseriya fazlalığın bu hisselerden ileri geldiğini görmekteyiz. Fakat bunun tarihi sebeplerini henüz tespit edemedik. Meselâ, Ankara'da timarlı sipahinin aldığı asıl çift-resmi 31 akçadan ibaret olup sancak-beği için ilâve edilen hisse ile 37 akçaya çıkmaktadır.⁵⁰ Keza Hamid-ili'nde 42 akça çift-resminin 27 akçasını timarlı sipahi, 15 akçasını sancak-beği veya su-başı almaktadır. Viranşehir'de ve Bolu'nun bazı nahiyelerinde “*resm-i çift 43 akçadır, hakk-i sipâhî 33 akça ve hakk-i mîrlivâ ve zaim on akçadır.*”⁵¹ Fakat bu durum reâyâ ile sık sık anlaşmazlığa yol açtığından, Kanuni devrinde 1522 de Ankara sancağında, 1528 de Hamid-ili'nde çift-resmi tamamilen timar-erlerine bırakılmıştır.⁵² Gümüş akçanın kıymetinin azalması (bir Venedik altını, 1431 de 35 akça, 1488 de 49, 1510 da 54, 1590 da 120 akça idi) çift-resminin arttırılmasının sebeplerinden

⁴⁹ Bak. W. Hinz, *Das Steuerwesens Ostanatoliens*, ZDMG, B. 100, Heft 1, s. 183

⁵⁰ Barkan, s. 34.

⁵¹ Süleyman kan. 29; Bolu kan., Barkan, s. 29, m. 7.

⁵² Barkan, s. 33.

⁵³ Barkan, s. 2, m. 7.

biri olduğuna şüphe yoktur. Fakat 16. asırda Rumeli'de çift-resmi 22 akça olarak muhafaza olunduğu halde ^{53a} Anadolu'da arttırılmasında, 1458 de olduğu gibi, bir takım hususi tarihî sebepler olmalıdır.

Çift-resmi ve nîm-çift-resmi, her zaman beraber nazarı itibara alınmış olup çift-resmi için söylediğimiz esasların hepsi nîm-çift-resmi için de doğrudur. Ancak nisbetler yarı yarıyadır.

Çift-resmi ve bağlantılarının (*bennak, mücerred-resmi*) tahsil zamanı harmandan sonraya rastlardı; fakat 1487 t. Hudavendigâr kanunnâmesine göre, orada, o tarihten sonra bu verginin tahsil zamanı mart ayı olarak tespit olunmuştur. 16. asra ait sancak kanunnâmelerinde ise, umumiyetle 1 Mart kabul edilmiştir. Bu suretle tarih tespitinin idarî bir faydası vardı: Bir timarda tevcih tarihi 1 Mart'tan önce olan sipahi o senenin çift resmini alırdı ⁵⁴.

Nîm-çiftten aşağı toprağı olanlar ve topraksızlar, ekinli veya çiftli bennak, caba bennak, kara veya mücerred adile farklı vergilere tâbi idiler.

II. *Caba, Kara ve Mücerred resimleri.* Kayseri kanunnâmesine göre (tarih 1500) ⁵⁵ “*Caba oldur ki, çifti ve hiç yeri olmaya*”. Başka bir tarife göre ⁵⁶ “*Caba mücerred (evlenmemiş, bekâr) olan fukarâ-i reâyâya ve babasile olup müstakil kisb eden mücerrede derler, müstakil kisbi olmayana mücerred derler, kat'â resim alınmaz.*”

Caba kelimesi *Divânü Lugâtî't-Türk* (yazılışı M. 1071) ⁵⁷ de *soysuz, aşağı sınıfdan* adam mânasını taşıyan *cabak* kelimesile aynı olmalıdır. Mücerredlik (bekârlık) herhalde cabanın esas vasfı değildir. Caba, toprağı olmayan fakir köylüdür. Ona, evli ise *caba-bennak* denir.

Süleyman kanunnâmesindeki tarife göre ⁵⁸ “*ez'af-i reâyâ ki, bazı nevâhîde kara tesmiye olunur, resim altı akçadır, amma himâyet olunmak emr-i müstahsendir*”. 1528 t. Kütahya kanununda da ⁵⁹ “*Ez'af-i reâyâya kara tesmiye olunur, resmi altı akçadır.*” Yürüklerde de koyunu kırılan ve

^{53a} Kili şehri reâyâsı 12 akça çift-resmi öderken 16. asır ortalarında 22 akçaya çıkarılmıştır (Silistre def. Başv. Arş. tapu def. no. 483).

⁵⁴ Barkan, s. 281, m. 18.

⁵⁵ Barkan, s. 57.

⁵⁶ Karaman kan. (1528), Barkan, s. 47, m. 18.

⁵⁷ Besim Atalay neşri, I, 381-2, *Dizin*, s. 120.

⁵⁸ Sahife 29.

⁵⁹ Barkan, s. 23, m. 2.

koyun adedi 26 dan aşağı olanlar “*kara tesmiye olunur, on üçer akça resm-i kara*” alınır⁶⁰.

Kara, çok eski devirlerdenberi Türk kavimleri arasında, avâm, aşağı sınıf halk için kullanılan bir tâbirdir⁶¹.

Diğer taraftan kayde değer ki, 1455 Aydın tahrir defterinde^{61a} nîm-çiftten sonra *çiftlü-kara* ve *caba-kara* gurupları zikredilir. *Çiftlü-kara* 12 ve *caba-kara* 5 akça resim öder, bennakden bahis yoktur. Burada *çiftlü-kara* şüphesiz *bennak* yerindedir; nîm-çiftten aşağı arazisi olanlar veya topraksızlar umumi olarak *kara* sayılmıştır. Fakat daha sonraki bir Aydın defterinde (tarihi 1528)⁶² “*kisbe kâdir mücerredî kara kayd olunup*” altı akça resme, bennakler ise 12 akçe resme tâbi tutulmuşlardır. Görülüyor ki, bu tarihte *kara* sıfatı bekârlıkla birleştirilmiş ve evliler başka taraflarda olduğu gibi *bennak* adı altında gösterilmiştir.

Mücerredlerin, yani bekârların durumu bölgesine göre değişmektedir. Evvelâ bazı bölgelerde bunlar tamamen vergiden muâf tutulmuşlardır⁶³. Bazı bölgelerde ise, iş ve kazanç sahibi olacak yaşa erişmiş olan bekârlardan *resm-i mücerred* adı altında 6 akça bir resim alınmakta idi. Bazı kanunlar, bu zamanı ergenlik (bulûğ) çağı⁶⁴ bazıları ise daha açık bir şekilde 20 yaş⁶⁵ olarak tâyin etmişlerdir.

Fakat Hudavendigâr kanununda yazıldığı gibi⁶⁶ “*Ehl-i kisb olmayan mücerredlerden nesne alınmaz, defterlerde dahi üzerlerine resm kayd olunmamıştır.*” Kazanç sahibi olan mücerredleri bir kanunnâme “*ata-*

⁶⁰ Yeni-il kan. (1583), s. 77, m. 5.

⁶¹ Orhon Kök-Türk kitabelerinde *kara-budun* için bak. H. N. Orkun, *Eski Türk yazıtları*, I, İstanbul 1936, indeksi; *Divânü Lugât-it-Türk*'de (Dizin, 266) *karaçi*: kapıları dolaşan dilenci. Asiller ve avâm mânasına *ak-sügek* ve *kara-sügek* için bak. Z. V. Togan, *Ibn Faqlân's Reiseberichte*, Exk. 100.

^{61a} Başv. Arş. tapu M. 1 - 1.

⁶² Aydın kan. (1528), s. 8.

⁶³ Meselâ Kangırılı (Çankırı, 1578) s. 36, m. 7: “*Defâtir-i 'atikada mücerredlerine resm takdîr olunmayub*”. Bolu kan. (1528), s. 29 m. 9: “*Defterde mücerred kaydolunan kimesnelerden resm kaydolunmadı, ammâ defterde mücerred kaydolunan kimesneler teehhül etse veya ehl-i kisb olsa bennak resmi verir*”. Yeni-il (1583) s. 76: “*Mücerredlerinden teehhül etmedikce nesne alınmazmış*”.

⁶⁴ “*Kâr u kisbe kâdir ergenler*” (Karesi kan., s. 22, m. 2); “*bâlig ve ehl-i kisb*” (Kütahya kan. t. 1528, s. 23, m. 2).

⁶⁵ “*Bu vechile emr olundu ki yirmi yaşında ve dahi ziyâde olan mücerred resm-i kara vere*” (Aydın k. t. 1528, s. 10, m. 27).

⁶⁶ Barkan, s. 2, m. 2.

larına hizmet eder olmayub alâ-hide kendü öz kârlarında” olan gençler şeklinde tarif eder. Bu gibi delikanlılar, toprak işçisi olarak veya başkalarının arazisini kiralayarak kazanç sağlayanlardır⁶⁷. Bunlar şahsen üzerine yazıldıkları, raiyyeti oldukları, sipahinin timarı dışında çalışmakta serbestiler ve bu bakımdan çift sahibi reâyânın tâbi olduğu tahdidlerden âzâde idiler. İşledikleri toprak, başkasının tapu ile sipahiden alınmış arazisi değilse, o zaman o sipahiye toprak için dönüm resmi öderlerdi⁶⁸. Kendi sipahilerine ise, *mücerred-resmi* yahut *kara-resmi* öderlerdi.

Umumiyetle *mücerred-resmi*, 16. asırda daha geniş bir şekilde uygulanmış görünmektedir. Fatih kanunnâmesinde *kara-resmi* ve *mücerred-resmi*’nden ayrıca bahs edilmemiştir. Bununla beraber bu kanunnâmenin yazıldığı tarihlerde bazı tahrir defterlerinde (Aydın, Çorum)^{68a} kara veya mücerredlerin kaydedilmiş bulunduğunu görmekteyiz. Fatih kanunnâmesinde yalnız köyde sanatla oğraşanların “*üç hizmet veya üç akça*” verecekleri belirtilmiştir ve öyle görünüyor ki, bunlar müteakip maddede zikredilen “yoksullar” arasına katılmıştır. Herhalde onların tâbi olduğu raiyyet-resmi 3 akça, kanunnâmede en aşağı nisbettir. Bu üç hizmetin, senede üç gün sipahi için bedenen çalışmadan ibaret olduğunu yukarıda görmüştük. Esasen çift-resmine dahil diğer dört hizmet (ot, saman, odun, boyunduruk) ziraatle oğraşanların ve vasıtalara sahib olanların yerine getirebilecekleri hizmetlerdir. “*Üç hizmet veya üç akça*”, vergiye tâbi en fakir reâyânın ödediği asgari raiyyet-resmi, yani kara-resminden başka bir şey olmamalıdır.⁷⁰ Sonraları asgari raiyyet-resmi, daima altı akça olarak muhafaza edilen *kara-resmi* veya *mücerred-resmidir*. Yukarıda gördüğümüz gibi, çift-resmi bazı bölgelerde arttırıldığı halde mücerred-resmi aynı nisbette kalmıştır. Yalnız Rumeli çingeneleri, aile (*hâne*) ve *mücerred* ayırd edilmeksizin 22 akça resim öderlerdi.

⁶⁷ Mardin kan., s. 158, m. 12, Musul kan., s. 175, m. 7; Diyârbekr kan. s. 175, m. 7. Diğer taraftan bazı kanunnâmelere göre (Silistre kan., 1569, s. 278) “*Reâyânın yetmiş kaç oğlu var ise her birinden altışar akça resm-i mücerred alınır.*”

⁶⁸ *Dönüm-remi* için bak. ileride s. 592.

^{68a} Çorum (Çorumlu) için bak. s. 609, Resim 1.

⁷⁰ H. 859/1455 tarihli Aydın mufassal defterine göre orada *kara-resmi* 5 akçadır. 1528 t. Aydın kanununa göre (Barkan, s. 12, m. 45) en fakir yö-rüklerden 3 akça *kara-resmi*, 3 akça *ağıl-resmi* alınmaktadır.

III. *Bennak* (*Benlak*)-resmi. Osmanlı vergi sisteminde *bennak* (بنك) veya bazı bölgelerde eski devirlerde rastlanan diğer şekle *benlak*⁷¹ (بنلاك) evli raiyyet demektir. Bu vergi sisteminde, ailenin başlıca bir vergi ünitesi sayıldığını yukarıda işaret etmiştik. Evlilik, raiyyetin vergi mükellefiyetinde esaslı bir değişiklik meydana getirirdi. *Mücerred* evlenir evlenmez derhal *bennak* adı altında vergi mükellefiyeti bakımından yeni bir durum kazanırdı.

Reâyânın yetişkin oğulları “*resm-i kara altışar akça vereler ve evlendikten sonra bennak resmin vereler*”⁷². “*Defterde mücerred kaydolunan kimesneler teehhül etse veyahud ehl-i kisb olsa bennak-resmin virür ve yer dutsa duttuğu yerin miktarına göre resim (dönüm-resmi) virür*”⁷³.

Bennakler, ekinli (çiftli)-bennak ve caba-bennak olarak ikiye ayrılır. “*Bennak, hiç yeri olmayana veya nîm-çiftten eksik yeri olana derler*”⁷⁴ “*Nîm-çiftlikten ekall yer tasarruf eden bennakden ki ekinli kayd olunmuştur, resim 12 akçadır, caba-bennak den dokuz akçadır*”⁷⁵. “*Caba oldur ki, çifti ve hiç yeri olmaya*”⁷⁶. “*Bir raiyyetin iki üç akçadan 12 akçaya varınca yeri olsa ana ekinli-bennak derler*”⁷⁷. Biliyoruz ki, toprağına göre her 2-5 dönüme 1 akça dönüm-resmi takdir olunmuştur. Şuhalde yukarıdaki ibâyeye göre, ekinli-bennakler, 4-10 dönümden 24-60 dönüme kadar tapu ile arazi tasarruf edenlerdir. Fakat meselâ, iki dönümü bir akça resme tâbi araziden 28 dönüm tasarruf ediyorsa, 14 akça dönüm-resmi verir ve artık 12 akça *bennak-resmini* ödemez⁷⁸. Fakat 20 dönüm

⁷¹ *Bennak* kelimesinin Ermenice'den geçmiş olması ihtimaline ilk defa nazarımı Mr. J. Walsh çekti. Londra Üniversitesinde Ermeni tetkikleri mütehassısı Mr. C. Dowsett, Ermenice'de *ev, ikametgâh* mânasına gelen *bnak* (batı Ermenice'de telâffuzu *penag*) kelimesinin mevcut olduğunu teyid etti. Fiil halinde *benakel* veya *benakil* (*penagel* veya *penagil*), *ikamet etmek, bir yerde oturmak* demektir. Bununla Fatih kanunnâmesinde ve 15. asır ortalarına ait bazı tahrir defterlerinde (meselâ Teke defteri, Başbakanlık Arşiv. Maliye def. no. 15). rastladığımız *benlak* arasında bir münasebet olup olmadığı meselesini dilcilere bırakıyoruz.

⁷² Aydın kan. (1528), s. 9, m. 22.

⁷³ Bolu kan. (1528), s. 29, m. 9; Aydın kan. s. 6; Mardin kan., s. 158, m. 2.

⁷⁴ Konya kan. (1528), s. 47, m. 18.

⁷⁵ Hudavendigâr kan., t. 1487, s. 2, m. 2.

⁷⁶ Kayseri kan., (1500), s. 57.

⁷⁷ Koca-eli kan., (1624), s. 2 33, m. 1.

⁷⁸ Diyârbekr kan., s. 133.

işliyorsa, 10 akça dönüm- resmi değil, 12 akça bennak-resmi öder. Esasen toprağına göre 30-60 dönümden fazlası, bildiğimiz gibi, nîm-çifttir, nîm-çift-resmine tâbidir.

*Caba-bennak*ler, yani tapu ile tasarruf edilmiş toprağı olmayan evli reâyâ umumiyetle başkalarının tapulu topraklarında işçi olarak çalışırlar⁷⁹; yahut sipahiden tapusuz olarak toprak alıp işlerler, bunun için dönüm-resmi öderler. Bazan beş on dönüm yer işliyen *caba-bennak*lerin yeni bir tahrirde kendi istekleriyle *ekinlü-bennak* yazıldıklarını görmekteyiz⁸⁰. Bunun sebebi, resm-i dönümle tapusuz tuttıkları araziye tapulu arazileri haline getirmek isteğidir.

Ekinlü olsun *caba* olsun bennakler, tahrîr-i vilâyet esnasında defterlere yazılırlar, başka deyimle muayyen bir sipahiye bennak-resmini vermek üzere kaydolunurlar. O andan itibaren onlar, o sipahinin *yazılı raiyyeti*dirler. Bennak de mücerred gibi timar arazisini terk edib başka yerde çalışabilir, ancak raiyyet-resmini nereye giderse gitsin *yazılı* olduğu sipahisine ödemek mecburiyetindedir.⁸¹

Bennak-resmi, hakiki raiyyet-resmi karakterini muhafaza etmiştir, ve ekseriya baş-vergisi sayılmıştır: “*Resm-i bennak baş-hakkıdır, kadîm kayd olduğu yere verir, defterlü reâyâ olduğu cihetle sipâhîsi resm-i bennakin alır*”⁸². 1578 t. Kangırı (Çankırı) kanunu, *caba-resminin* arazi vergisi olarak tefsirini reddeder⁸³. Hiç arazisi olmayan *caba-bennakin* bu resmi ödemesi, onun şahsa bağlı bir vergi olduğunu açık bir şekilde gösterir. Mücerred evlenirse *caba-bennak-resmi* öder, boşanırsa tekrar mücerred resmine tâbi olur. Gayrimüslim, müslüman olursa ispençe yerine bennak-resmi öder⁸⁴. Bazı yerlerde göçebeler

⁷⁹ Karşıla. Musul kan., s. 175, m. 7.

⁸⁰ Bak. Kangırı kan. (1578), s. 35, m. 4.

⁸¹ “*Zirâ oturdukları yerde sipâhîye raiyyet kayd olunmuşdur.*” (Silistre kan. s. 288, m. 58). *Caba* “*cilây-i vatan etdüğü takdirce ona cebir yokdur, her ne yerde olursa resmin verdikten sonra taarruz olunmayub halinde konula*” (Yeni-il kan., s. 77, m. 4), keza Musul kan., s. 174, m. 4.

⁸² *Kanunnâme*, I. Saip yazma. no. 5036, s. 6.

⁸³ Barkan, s. 35, m. 4. Dâva şu idi: Çankırı’da beş on dönüm yer tasarruf eden *caba-bennak*’ler deftere 18 akça resimle kayd olunmuş, onların arazisi başkalarına geçtiği zaman “*caba-resmi dahi yer-resminden addolunub*” yine 18 akça almışlar. Bu “*zulm-i sarîh*” olup yeni tahrirde onlardan bu resim kaldırılmış ve araziden dönüm hesabına *dönüm-resmi* alınmıştır.

⁸⁴ Millî Tet. Mecmuası, I, s. 110.

de bennak-resmine tâbidirler ⁸⁵. Çift, nîm-çift veya dönüm olarak arazi tasarruf eden bennak, hem bu arazinin tam resmini, hem de kendi bennak-resmini öder ⁸⁶. Ölen bir raiyyetin bennak ve mücerred olan çocukları, müştereken tasarruf ettikleri ata-çifliğinin çift-resmini müştereken ödedikleri gibi, her biri ayrıca şahıslarına ait bennak ve mücerred resimlerini öderler ⁸⁷.

Bennak (benlak) - resminin Fatih kanunnâmesinde üç hizmet karşılığı bir vergi sayıldığını ve 6 veya 9 akça olarak tespit edildiğini görmüştük. Şüphesiz, 6 akça *caba-bennak* ve 9 akça *çiftlü-bennak* içindir. Gerçekten 1528 tarihli Bolu kanununda da ⁸⁸, *caba-bennak* 6 akçadır. Buna mukabil Paşa sancağında 1455 de bennak-resminin 10 akça olduğunu görmüştük ⁸⁹. Fatih kanunnâmesinde 6 veya 9 akça ile karşılanan üç hizmetin hangi hizmetler olduğu ⁹⁰ hakkında şimdiye kadar bir ize rastlayamadık.

15. ve 16. asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun çekirdeğini teşkil eden iki bölgede, yani Batı-Anadolu ve Trakya'da *caba-bennak* 9 ve *ekinlü-bennak* 12 akça idi. Orta ve Doğu-Anadolu'da bu nisbetler caba için 12-15 ve ekinlü için 18 akçaya yükseltilmiştir. 18. asırda ise, umumiyetle caba 12 ve ekinlü 18 olarak görülmektedir ⁹¹. Demek ki, çift

⁸⁵ Erzurum kan., (1540), s. 68, m. 30 Diğer taraftan Zülkadir (Dulgadır), Halep ve Çukur-ova (Çukur-âbâd) Türkmenleri (*reâyâ-i Etrâk*) raiyyet resmi olarak *resm-i hâne* adile bir resme tâbi idiler. *Resm-i hâne* müzevvec ve mücerredlerden farklı nisbetlerde alınmakta idi (bak. Barkan, s. 200-210 ve 228).

Reâyâ-i Etrâk	Müzevvec	Mücerred	
Halep	70	10	Halep akçası
Adana	50	—	Osmanlı „
Tarsus	32	4	„ „
Sis	28	4	„ „
Özer (Azîr)	25	—	„ „

(1 Halep akçası = 2 Osmanlı akçası)

Rumeli'de yürüklerin yamaklarının su-başı ve çeri-başına her yıl ödedikleri *resm-i yamag*'lar da şahsî raiyyet rüsumu arasında sayılabilir. *Resm-i yamag*, müzevvecden 50, mücerredten 25 akça idi. Yamaklar eşkinci değildiler. Askerî sınıfa dahil sayılmazlardı. *Resm-i haymâne* de bu mahiyettedir.

⁸⁶ Aydın kan., s. 9, m. 20.

⁸⁷ Aydın kan., s. 8, m. 17.

⁸⁸ Barkan neşri, s. 29, m. 9.

⁸⁹ Bak. yukarıda s. 578.

⁹⁰ Bak. Biga, (1574) s. 105.

⁹¹ Millî Tet. Mec. I, 110.

resmi gibi bennak-resmi de, umumiyetle yüzde elli bir artma kaydetmiştir.

IV. *Dönüm-resmi ve Tütün-resmi*. Yukarıda, topraksız köylünün, yani *kara (mücerred)* ve *caba-bennaklerin*, sipahi elinde olup tapu ile başkasının tasarrufu altına verilmemiş toprakları işleyebildiklerini ve buna mukabil dönüm başına bir resmi ödediklerini işaret etmiştik; işte bu, dönüm-resmidir.

Dönüm-resmi, çift-resminin en küçük eczasından sayılabilir. Herhalde o, çift-resmi gibi daha ziyade toprağa bağlı bir raiyyet-resmidir. Kanunlarda *dönüm-akçası*, *dönüm-hakkı* ve *resm-i zemîn* adlarla de anılır.

Dönüm-resmine tâbi arazi, ancak sipahinin tapuya vermediği mezrea, çiftlik nevinden arazidir⁹². Zira tapu ile verilen arazi üzerinde reâyâ, bu arazi dolayısıyla raiyyet rüsûmunu, yani çift-resmi, nîm-çift veya bennak resmini ödemektedir. Onlar, topraklarını bırakıp gitmiş olsalar dahi, raiyyet-rüsûmunu sipahiye ödemektedirler. Hattâ bir sipahi üzerine yazılmış bir raiyyetin çiftliğinin bir kısmı, herhangi bir sebeble bir başka sipahinin arazisi hududları içine düşerse, bu ikinci sipahi toprak için öşür ve salarlık alabilir, dönüm-resmi alamaz; zira raiyyet çift-resmini asıl sipahisine ödemektedir⁹³. Bağ ve bostandan alınan *dönüm-resmi*, kanunnâmelerde umumiyetle öşre karşılık (*bedel-i öşr*) sayıldığından⁹⁴, bu nevi dönüm-resmi konumuz dışında kalır. O, kesime bağlanmış *öşürdür*.

Dönüm-resmini ödemeye tâbi olan şahıslar da, hususi sıfatları haiz olup *hâric-raiyyet* adı altında toplanır. Evvelâ, yukarıda işaret olunduğu vec-hile, tapu ile verilmemiş araziye caba-bennakler ve mücerredler tasarruf edip işleyebilirler. Bundan başka, çift ve yarım-çift yazıldığı halde bundan fazla arazi işliyen reâyâ da, bu arazi için *hâric-raiyyet* sayılır ve ayrıca dönüm-resmi öder ("*Elinde çiftliğinden ziyâde yer olan kimesne, ziyâdeye nisbet hâric-raiyyet gibidir*"⁹⁵). Elindeki fazla arazi için ayrıca resim ödemek istemezse, o zaman kadı hükmile bu arazi elinden alınır. Fakat aksine, çifti noksan çıkarsa ve toprağı yeter derecede verimli ise, kendisine ayrıca arazi verilmez⁹⁶. Timar arazisine dışardan gelen

⁹² Bak. Malatya kan., s. 110, m. 3.

⁹³ Bak. Süleyman kan., s. 16.

⁹⁴ Silistre kan., s. 283, m. 33; Süleyman kan. s. 34.

⁹⁵ Kütahya kan. (1528), s. 24, m. 2.

⁹⁶ Süleyman kan., s. 54.

reâyâ, bu gibi araziye işlerse, sipahiye dönüm-resmi öder. Bu nevi *hâric reâyâ*, ekseriyetle göçebelendir (Bazan *hâric-raiyyet*, timar sahibinin defterde üzerinde yazılmış *defterlü reâyâsı* dışında kalmış olanlar şeklinde tarif olunur. Fakat bu hatalıdır, zira bir sipahi timarında bulunan bir raiyyet, herhangi bir sebeble deftere yazılmamış olabilir. Fakat babası ve dedesi yazılı ise, o da o sipahinin raiyyeti sayılır⁹⁷. Bu sebebden, göçebeler istisna edilirse, diğer *hâric-raiyyet* sayıca mahduddur.)

Dönüm-resminin miktarına gelince, tarla olarak kullanılan arazide en iyi topraklardan 2 dönümüne, orta vasıfta topraklardan 3 dönümüne, aşağı vasıfta topraklardan 4-5 dönümüne bir akça olarak tespit olunmuştur⁹⁸.

Çift-resmine kıyaslarsak, tabîi bu nisbetler yüksek görünür. Zira eyi topraktan bir çiftlik yer, yani 60 dönüm, bu hesapla 30 akça olur. Halbuki umumiyetle bir çiftlik tasarruf eden raiyyet çift-resmi olarak yalnız 22 akça öder. Fakat Anadolu sancaklarında çift-resminin 30 akçadan fazla olduğunu da görmüştük.

Tütün-resmi, bir sipahinin arazisine muvakkat bir zaman için, umumiyetle kıslamak için, gelip yerleşen, fakat ziraat yapmayan *hâric raiyyetin* ödediği bir resimdir. Buna kanunlarda, *duhân-resmi*, *duhâniye*, *resm-i dūd* ve *kışlak-resmi*⁹⁹ de denmektedir.

Duhân-resmi 17. asra ait bir kanun dergisinde^{99a} şöyle tarif olunmaktadır: “*Bir karyeye hâricden gelüb sâkin olub öşür ve resim gibi nesne vermeyen hâric-reâyânın evlülerinden senede altı akça alınmak kanundur, deftere yazılmak lâzım değildir, mücerredlerden ve müzevvec iken mücerred olanlardan talep olunmaz.*” Bu, 16. asırda imperatorluğun hertarafında her evli raiyyetten 6 akça olarak alınmakta idi¹⁰⁰. Umumiyetle mücerredlerden alınmadığı halde, 1540 dan sonra Doğu-Anadolu sancak-

⁹⁷ Kanunnâme, I. Saip yazma. no. 5036, s. 24; Millî Tet. Mec. I, s. 93.

⁹⁸ Kütahya kan. (1528), s. 25, m. 11; Hudavendigâr kan. (1487) s. 2, m. 5.

⁹⁹ Bak. Aydın kan., s. 12, m. 44 ve Erzurum kan., s. 67, m. 28. Bu *kışlak-resmi*'ni sürü başına bir koyun olarak alınan *kışlak ve yaylak hakkı*'ndan ayırd etmelidir.

^{99a} Kanunnâme, I. Saip yazma. no. 5120, 141a.

¹⁰⁰ Bak. Sofya, Nigebolu, Aydın, Erzurum, Gürcistan, Diyarbekt, Musul kanunnâmeleri. Fakat Halep Türkmenlerinden hâne başına 12 akça (Halep kan., 1570, s. 208, m. 12).

larında Osmanlı vergi kanunları tatbik olunduğu zaman orada mücerredlerden 4 akça olarak *tütün-resmi* alındığını görmekteyiz¹⁰¹.

Tütün-resmi, tipik bir Osmanlı raiyyet-resmidir. Bu resim, ancak Osmanlı timar sistemi içinde tasavvur olunabilir, reâyânın *defterli* ve *hâric* olarak ayrılışına bağlıdır. *Tütün-resmi*, *cerîmeler* gibi zuhurâta bağlı olduğundan bazan onu *bâdihavâ* (بادهوا) vergileri arasında saymışlardır¹⁰². Fakat *tütün-resmi*, esas itibarile şahsa bağlı raiyyet-rüsûmu arasına sokulmalıdır; *tütün-resmi* ödeyenler o yerde ikametlerini üç yıl uzatırlarsa, ondan sonra tütün-resmi yerine *bennak-resmi*'ne tâbi olurlar¹⁰³. Tütün-resminin evlilik ve bekârlık durumu ile ilgili bir resim olduğu da unutulmamalıdır. Bazı timar sahipleri, kendi topraklarına gelip yerleşen başka timarların reâyâsını tütün-resmine tama' ederek gizlerlerdi. Bu suiistimale karşı çıkarılan bir emirde, her sipahinin kendi arazisine gelen raiyyetin durumunu incelemesi ve bir sipahiye yazılı raiyyet ise, yerine iade etmesi istenmiştir¹⁰⁴.

V. Raiyyet-rüsûmu, muâfiyetler ve sınıflar nizamı.

Yukarıda raiyyet-rüsûmundan yalnız çift-resmi ve bağlantılarını gördük. Hakikatte reâyânın tâbi olduğu vergiler, tahrir defterlerinde ve bu defterlerin başına konmuş olan sancak kanunlarında üç esas kalem halinde ayırd edilmiştir; bunların başında *çift-resmi* ve levâhıkı gelir. Diğer iki vergi gurupu *a'sâr* ve *bâdihavâ* (اعشاروبادهوا) vergileridir. Meselâ 892 H./1487 M. tarihli Hudavendigâr sancağı tahrir defterinde bir köyde reâyânın ödediği vergilere bir göz atalım¹⁰⁵: Başta çift ve bennak resmi, ondan sonra çeşitli mahsulâtтан alınan öşürler, üçüncü olarak *bâdihavâ* gelmektedir. Bu vergilerin esaslarını ve mikdarlarını tespit eden sancak kanunnâmelerinde, hatta Fatih ve Süleyman kanunnâmelerinde aynı sırayı ve tasnifi görmek mümkündür. Aynı Hudavendigâr defterinin kanunnâmesinde reâyâyı ilgilendiren vergiler: 1. *Resm-i çift* ve bağlantıları, 2. *A'sâr* ve *salarlık* (salarıye), 3. Göçebeleri ilgilendiren *resm-i ganem*, *ağıl-resmi* gibi resimler, 4. *Tapu-resmi*, *resm-i arûsâne*, *yava*, *kaçkun* (esir ve cârıye) ve *cerâim* gibi *bâdihavâ* veya *niyâ-*

¹⁰¹ Musul, Erzurum, Diyârbekr.

¹⁰² Barkan, s. 271, 332.

¹⁰³ Erzurum kan., s. 67, m. 28; Diyârbekr kan., s. 133.

¹⁰⁴ Nigebolu kan., s. 268, m. 7.

¹⁰⁵ Başv. Arş. Tapu def. no. 23.

*bet*¹⁰⁶ rüsümü adı altında toplanan zuhurâta bağlı munzam resimler halinde guruplanmıştır¹⁰⁷. A'şârî ve hayvan vergilerini burada konumuz dışında bırakıyoruz. Bâdihavâ ve niyâbet resimlerinden ileride ayrıca bahsedeceğiz. Esas raiyyet-rüsümü, sırada daima ilk olarak ele alınan çift-resmi ve bağlantılarıdır. Bu rüsüm belli başlı örfî vergileri teşkil ettiğinden, bazan kanunlarda ve tahrir defterlerinde *örfiyye* veya *rüsüm-i örfiyye* denildiği zaman kasd edilen de *çift-resmi ve bağlantularından ibarettir*. *Çift-resmi* 16. asırda daha ziyade bir arazi vergisi gibi telâkki edilmeğe başladıktan sonra, tam mânasile raiyyet resimleri olarak *bennak* ve *mücerred resimleri* kalmıştır. Diğer taraftan, 16. asır sonlarından itibaren Osmanlı vergi sistemi, bir bünye değişikliğine uğradığı ve *avâriz* vergileri esas raiyyet vergileri haline geldiği zaman *bennak* ve *mücerred* resimleri de ehemmiyetten düşecektir (*Avâriz-i divâniyye*, عوارض دیوانیه, çift-resmi gibi başlangıçta hizmetler halinde idi. Ondan farkı, bu hizmetlerin sipahi değil, devlet için yapılması idi. Çift-resmine dahil hizmetler, *çift-resmi* olarak daima sipahiye ait bir vergi haline geçtiği gibi, münhasıran devlet için yapılan *avâriz-i divâniyye* de daima devlete ödenen muntazam nakdî bir vergi haline inkilâb etmiştir. Avârizi ileride ayrıca ele alacağız).

a. *Raiyyet-rüsümü ve Askerî sınıf*. Raiyyet-rüsümü, raiyyete mahsus, raiyyetin ödediği vergilerdir. Askerî sınıf mensupları bu resimlere tâbi değildir ve bu muâfiyet, askerîyi reâyâdan ayırdeden belli başlı bir vasıf sayılmıştır. Vergi muâfiyeti sebebiyle, askerî sıfatını haiz zümrelerin tâyini, defter ve kanunlarda ehemmiyetle dikkat nazarına alınan hususlardandır: Evvelâ ulûfe ve timar alan bütün hizmet sahipleri, saray halkı, ümera ve ulema raiyyet-rüsümünden muâftırlar. Kapı-kulu ve devlet erkânı ile timarlı sipahiler, kadılar ve müderrisler, yüksek medreselerdeki talebeler ve mezunları (*dânişmend* ve *mülâzim*'ler), askerîdirler. Onların akrabaları ve kulları da askerîdir¹⁰⁸. Bunlar, berât ve vazife almadıkları zaman da askerî sıfatını

¹⁰⁶ Bak. İnalçık, *Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1954, s. XXVIII.

¹⁰⁷ Karşıla. diğer tipik sancak kanunları: İç-el, s. 54, m. 48; Diyarbekr (1540) s. 139, m. 130; Silistre (1569), s. 278-289. Süleyman kanunnâmesinde (M. Ârif, s. 27, Hadjibegic, s. 331) "*resm-i çift ve bennak ve resm-i agnâm ve âsiyâb*" bir başlık altında gösterilmiştir. Keza bak. eklediğimiz *Çorumlu* defterinden bir sahife, Resim 1.

¹⁰⁸ *Kanunnâme*, I. Saip yazm. no. 5120, 142a.

¹⁰⁹ Askerî sınıfa dahil olanlar hakkında bak. Süleyman kan. (M. Ârif neşri),

muhafaza ederler, yani raiyyet rüsûmundan muâfturlar. Fakat ma'zûliyet hali uzun zaman devam eder ve bunlar iş ve kazanç hayatına atılırlarsa, askerî sıfatları kalkar, raiyyet-rüsûmuna tâbi olurlar ¹¹⁰.

Konya'da çift tasarruf eden sipahî oğulları, resm-i çift ve avârizdan muâf tutulmuşlardır. Keza, umumiyetle mütekâid sipahiler raiyyet rüsûmundan (resm-i çift, bennak, caba-bennak ve avâriz) muâf olmuşlardır ve defterlerde reâyâdan ayrı kayd edilmişlerdir.

Askerîyi reâyâdan ayırdeden en mühim sıfat, Pâdişah berâtile bir devlet hizmetine tayin edilmek, *ehl-i berât* olmaktır. Reâyâdan olanlar da bazan bu şekilde askerî sınıfa geçerler, raiyyet rüsûmundan kurtulurlar. Osmanlı devletinin ilk devrinde reâyâdan mühim miktarda zümreler, askerlik hizmetle mükellef kılınarak raiyyet rüsûmundan ve kulluklardan tamamile muâf olmuşlardır. Bunların başında Türk çiftçilerden *yayalar* ve *müsellemler*, göçebelerden *yürük (yörük) ler* ve *tatarlar* gelir. 15. asırda artan asker ihtiyacı neticesinde, vergi muâfiyeti karşılığı *eşkinci* yazılması usûlü geniş ölçüde devam etmiştir. Konya-Karaman bölgesinde bir çok kimseler, eski *yurdluk* ve mülkleri üzerinde rüsûm-ı raiyyetten affedilmek suretile *eşkinci*, yani her yıl sefere giden fiili asker yazılmışlardır. Bunlar, şüphesiz eskiden Karamanoğulları zamanında da askerdiler ^{110a}.

Pâdişah berâtile bazı hususî hizmetler yüklenen zümreler (meselâ dogancılar) raiyyet-rüsûmundan ve avârizdan tamamile muâf oluyorlardı. Fakat 16. asırda herhangi bir suretle Padişah berâtı alarak raiyyet-rüsûmundan kurtulanların miktarı pek ziyade çoğaldığından devlet, gelir kaynaklarını korumak düşüncesiyle, askerî mefhumunu daraltmağa çalışmış, sınıf değiştirmek için berâtı kâfi görmemeğe başlamıştır ¹¹¹.

s. 39-42; keza bak. İstanbul Üniv. İktisat Fak. Mec. cilt 15, no. 1-4 (1954), s. 53 not 9. Bir askerînin karısı, kocasını kaybettikten sonra bir raiyyetle evlenirse askerî sıfatını kaybederdi.

¹¹⁰ Mazûl bir sipahi yedi sene yeniden timara tâyin edilmez ve kendisini kazanç hayatına verirse raiyyet olur, *raiyyet-resmî* öderdi.

^{110a} Bilhassa Karaman defteri, Başb. Arş. Maliye 567.

¹¹¹ “*Berât bahanesile bil-küllîye cinsinden ihrâc olunmak memnu'dur*” (Yürükân kan., s. 260, m. 7).

Bu tahdidler, o zaman bilhassa doğancı, yuvacı, yağcı, at-çeken gibi Padişah berâtile saraya ve devlete ait hususi bazı hizmetler gören zümrelere tatbik edilmiş, bununla kalınmayarak voynuk, yaya ve müsellemler, tatar, *canbâz* gibi artık askerî faydası kalmamış bulunan eski askerî (eşkinici) zümrelerin de bu sıfatları kaldırılarak mensupları raiyyet-rüsûmuna tâbi kılınmış, başka deyimle reâyâ yapılmışlardır. Bu devirde uygulanan esaslar şu hükümlerde açık bir şekilde görülür:

1. "Ehl-i berâtlar ki, kadîmden ehl-i berât olgelüb râyiha-i raiyyeti olmaya, ol makûle kimesneler gerü hâne (yani avâriz hânesi) olmasa câizdir. . . şimdi emr-i pâdişâhî budur ki, cemî' reâyâ muâf ve eğer gayr-i muâf ve cihâta mutasarrıf olan erbâb-i berevât ve gayrı, cemî' Pâdişâhın emri üzerine vâki' olan avâriz-i divâniyye ve tekâlîfi örfiyyeyi edâ edüb. . ." ¹¹².

2. Yeni berât almış doğancı, aslında râiyyet ise raiyyet rüsûmundan muâf tutulmaz ¹¹³.

3. Berât ile imam ve hatip tayin edilenler ancak bu vazifeleri müddetince raiyyet-rüsûmundan muâftırlar.

4. "Abâ'an-ced sefere eşer erbâb-i timârdan olmayub sonradan bir tarîkile timara dühûl eden ve topçu ve cebeci olmağla raiyyetten halâs olmaz, mâdâm ki hîn-i tahrîrde muharrir isimlerin defterden ihrâc etmeye, resm-i raiyyetlerin verirler." ¹¹⁴

5. Devşirme suretile Padişah kapısına gelenler, askerî statüsü kazanırlar, oğulları da askerîdir, fakat diğer akrabaları askerî olmazlar ¹¹⁵, rüsûma tâbidirler.

6. 16. asır kanunlarında ¹¹⁶ askerî sayılan yürükler, canbâzlar ve tatarlar, çiftlik tutup ziraatle meşgul oldukları takdirde timar sahibine bütün çift için yalnız 12 ve yarım çift için 6 akça verirler-

¹¹² Aydın kan. (1528), s. 18, m. 72.

¹¹³ Silistre kan., s. 277, m. 26. "Dogancıyân: mukarrer ki harâcdan ve ispenceden ve koyundan ve kovan rüsûmundan ve ulakdan ve suhradan ve cerehordan ve sürgünden ve sekbandan ve hisar-yapmasından fil-cümle cemî' avâriz-i divâniyyeden ve tekâlîfi-i Sultaniyyeden muâf ve müsellemler olalar" diye ellerinde II. Murad ve müteakip Padişahlardan berât almışlardır (Başv. Arş. Silistre defteri, tapu no. 452.)

¹¹⁴ Kanunnâme, I. Saip yazm., 5120, 143a.

¹¹⁵ Millî Tet. Mec.

¹¹⁶ Süleyman kan., s. 62, Kocacık Yüzükleri kan., Göbilgin, *Rumeli'de Yürükler*, s. 246, karşıla. Fatih Kanunnâmesi, s. 25, madde 25.

di. 1583 tarihli Yeni-il kanununa göre¹¹⁷ yürükler çift veya nîm-çiftten daha küçük bir arazi tasarruf ettikleri takdirde, yalnız tütün-resmi verirler, caba ve bennak vermezlerdi, “onlar bu makûle rûsûm-i raiyyetten ârî ve berî olmak örf-i ma’rûfdur.” Diğer taraftan yine 16. asırdan itibaren çift-resmi, hatta avâriz tamamile toprağa bağlı bir vergi sayılmağa başlayınca, çift tasarruf eden her askerî, çift-resmini tam olarak ödemekle mükellef tutulmuştur.

b. Muâf Reâyâ: Raiyyet-rûsûmunu tam ödeyen reâyâ ile bu rûsûmdan tamamile muâf olan askerî sınıf arasında raiyyet rûsûmunu kısmen ödeyen bir gurup vardır ki, kanunlarda ekseriya *muâf ve müselleme reâyâ* (معاف و مسلم رعایا) adı altında toplanır. Devlet için muayyen hizmetler yapan bu zümreler yedi kulluktan tamamen değil, kısmen muâf tutulmuşlardır.

Osmanlı devletinde vergilerden muâfiyette üç kademe vardı: Devlet, evvelâ *avâriz*'dan, sonra *raiyyet-rûsûmu*'ndan ve nihayet *şerî vergilerden* muâfiyet bağışlardı. Şerî vergilerden (cizye, a'sâr) muâfiyet fevkalâde hallerde nadiren yapılırdı. *Sipâhî hakkı* sayılan ve hemen hemen daima timara tahsis edilen raiyyet-rûsûmunun affi da, ancak mahdut hallerde uygulanırdı. Raiyyet-rûsûmundan muâfiyete, umumiyetle eşkinici yazılan, yani fiili askerî bir hizmet yüklenen reâyâ mazhar olabilirdi. Umumiyetle tatbik olunan en basit muâfiyet şekli, avâriz-i divâniyyeden muâfiyetti. Rûsûm-i raiyyetten muâf olanlar, avârizdan da muâf olurlardı. Şerî vergilerden muâf olanlar, tabii olarak rûsûm-i raiyyetten ve avârizdan muâf tutulurlardı. Bütün bu muâfiyetler, ancak din ve devlet için bir takım hizmetler karşılığı bağışlanmış sayılırdı. 16. asırda devlet bir hizmet karşılığı muâfiyet gören reâyâyâ eskiden bağışlanmış a'sâr ve rûsûm-i raiyyet muâfiyetlerini kaldırmağa ve yalnız avâriz muafiyeti tanımağa başlamıştır.

1. Hem avârizdan hem raiyyet-rûsûmundan muâf olanlar arasında bir takım dini hizmet sahipleri görülür. Umumiyetle *hatip* ve *imamlar*, caba-resminden ve avârizdan muâfturlar. Bazı yerlerde¹¹⁸ *müezzinler* de aynı muâfiyetlere mazhar idiler¹¹⁹. Fakat *müez-*

¹¹⁷ Yeni-il kan. (1583), s. 80, m. 18.

¹¹⁸ “Eimme ve hutebâdan resm-i raiyyet alınmaz, müezzin ve kayıymdan alınır” (Millî Tet. Mec. da yayınlanan 17. asra ait kanunnâmede).

¹¹⁹ İç-el kan. (1584), s. 50, m. 11.

zinler, hâfız, mu'arrif, kayyum gibi hizmetliler avârızdandan daima muâfturlar. *Zâviyedâr dervişler*, bazı bölgelerde¹²⁰ avârızdandan muâf, fakat rüsûma tâbi idiler. Bunlar eski devirlerde umumiyetle daha geniş muâfiyetlerden istifade ederlerdi¹²¹. Bu din adamları, bu hizmetleri nihayet bulunca tekrar raiyyet olur ve raiyyet-rüsûmu öderlerdi.

Bir çok yerlerde vakf ve mülklerde örfî vergiler umumiyetle timar sipahisine verilmiş, veya vakf ve mülk sahiplerinin bu vergiler karşılığında Padişahın seferlerine *eşkinici* göndermeleri şart koşulmuştur. Fatih Sultan Mehmed, pek çok vakıf ve mülkü lağv ederek timara verdiği gibi, ibka ettiği vakıf ve mülkler üzerine de bu şekilde eşkinici sağlamak mecburiyeti yüklemişti. Eşkinicili vakf ve mülk sistemi, onun zamanında geniş ölçüde uygulanmıştır¹²².

2. Daima avârızdandan ve bazan raiyyet-rüsûmundan muâf olan *çeltikçi* (çeltükci), *tuzcu*, *küreci* ve *ortakçı* gibi devlet kontrolunda devlet için istihsal yapan zümreleri ayrı bir grup halinde toplamak mümkündür. Bunlar kanunlarda sık sık belirtildiği gibi, *hizmetleri mukabelesinde* daima avârızdandan muâftular¹²³. Fatih kanunnâmesinde çift tasarruf eden çeltikçilerin 3 hizmet veya onun yerine 6 veya 9 akça resim ödedikleri, yani raiyyet-rüsûmundan kısmen muâf oldukları görülmüştü. Sonradan da bazı bölgelerde¹²⁴ çeltikçiler '*hizmetleri mukabelesinde avârızi divâniyyeden ve tekâlif-i örfiyyeden ve resm-i hânedan ve resm-i ganemden muâf ve müsellemler*' diler. Buna karşı 16. asırdan itibaren bazı bölgelerde çeltikçilerin ve tuzcuların yalnız avârızdandan muâf tutulduğunu, fakat raiyyet-rüsûmuna tâbi olduğunu görmekteyiz¹²⁵.

¹²⁰ - ¹²¹ Bak. Barkan tarafından yayınlanan (Vakıflar Dergisi, II, 1942, s. 305 - 353) zâviye kayıtları.

¹²² Bir misâl: Bursa'da Karaca - Pınar köyünü II. Bayezid "*mülkiyetin mukarrar edüb nişân-i şerif sadaka olunmuş, el-hâletü hâzihi Yahşi Bey kızı Selime Hâtun tassarruf edüb cebelüsün eşdirür*" (Hudâvendigâr def. Başv. Arş. tapu d. 23 v. 151 a). Bu usul hakkında bak. Barkan, *Malikâne-Divânî sistemi*, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mec. II. (1939), s. 119 - 184

¹²³ "*Ortakçılar nısf hâsılın beğliğe verdikleri sebebeden muâflardır*" (Karaman kan. t. 1528, s. 47, m. 16).

¹²⁴ Özer (Azîr) kan. (III. Murad), s. 228, m. 4.

¹²⁵ "*Çeltükçilerin ve tuzcuların hizmetleri mukabelesinde hemân avârızdandan muâf olmaktadır ve illâ gayrı rüsûmları alına*" (Silistre kan. s. 275, m. 117). "*El-hâletü hâzihi ortaklık ref'olub raiyyetlik rüsûmu üzerine mukarrer kılınmış*" (Hudâvendigâr sanc. defteri, tarihi 892, tapu def. no. 23, 426). Latakova köyü "*Derbendi muhafaza ettikleri için ancak*

3. *Avâızdan muâf olanlar* arasında *yörük* ve *müsellem* teşkilâtındaki *yamakları* ayrı bir grup sayabiliriz. *Yamaklar*, eşkinci olan *yörük* veya *müselleme*, sefere giderken 50 şer akça öderlerdi. Bu, *kürekçi* için reâyâdan toplanan *avâız* akçasına muâdildir. *Yamaklar* bu '*hizmetleri mukabelesinde*' *avâızdan* mutlak surette muâfıtar. *Fatih kanunnâmesinde* *yörüklerin* ve *tatarların* eşkinci ve *raiyyet* olarak ikiye ayrıldığı ve farklı muameleye tâbi tutulduğu malûmdur. Orada, *eşkinci* *tatar* bütün kulluklardan muâf tutulduğu halde *tatar raiyyet* bir takım kulluklara tâbi idi¹²⁶.

Netice olarak, Osmanlı *raiyyet-rüsûmunun* sadece bir vergi sisteminden ibaret olmadığı, aynı zamanda devlet içinde sınıfların statüsünü tespit eden bir sistem olduğu aşikârdır. Buna göre reâyânın statüsü ile vergiler arasında münasebeti gösteren şöyle bir şema çizilebilir (cetvel I. ve II.).

I.

FATİH KANUNNÂMESİNDE RAIYYET RÜSÜMU

Çiftli olanlar			Eşkinci (Tatar ve yörük)	Bennak	Köydeki Sanat-ehli
Reâyâ	Çeltükci	Raiyyet tatar			
7 hizmet veya 22 akça	3 hizmet veya 6 yahut 9 akça	üç hizmet (bir orak, bir kağrı odun, 3. hizmet?)	Bütün kulluklardan muâf.	3 hizmet veya 6 yahut 9 akça	3 hizmet veya 3 akça

avâızdan muâf ve *müsellem* olub *rüsûmun* gerü *kemâkân edâ edüb*" (Silistre def. Kanunî devri, Başbak, Arşivi, tapu def. no. 452). Silistre'de Manastır köyü halkı "*geçidi hıfz edüb mukabelesinde avâız-ı divâniyyeden ve tekâlîf-i örfiyyeden muâf*" tutulmuşlardır (aynı defter). Silistre'de Ivrace'de halk "*akça cemi'edüb ma'dene sarf-ettikleriyğün avâız-ı divâniyyeden muâflardır*" (Aynı deft.).

¹²⁶ Tatar üç hizmete tâbidir (Fatih kan. s. 25, m. 16). Daha sonra çift tasarruf eden *raiyyet* *tatar* için yalnız orak ve odun hizmetlerine tâbi olduğu kayd edilmiş, üçüncü hizmet anılmamıştır.

II.
XVI. ASIR KANUNLARINDA RAIYYET RÜSÜMU VE REÂYÂ

Yazılı - reâyâ		Hâric - reâyâ		Muâf - reâyâ		Askerî	
Rüsümü Toprağa bağlı	Rüsümü şahsa bağlı	R. toprağa bağlı	R. şahsa bağlı	Avâriz ve rüsümdan muâf	Avârizdan muâf	Eşkinci-yamak sistemine tâbi olanlar	Ulûfe ve timar alanlar
<i>Çift</i> (60-150 dönüm): Çift-resmi, Rumeli...22 akça Anadolu...33 akça Suriye...40 akça Doğu- Anadolu...50 akça <i>Mim - çift</i> : Çift-res- minin yarısı	<i>Ekinlü bennak</i> (yarım çift- ten az): Anadolu, Rumeli: 12 akça Orta - Anadolu ve Doğu-Anadolu...18 akçe Suriye.....12 akça <i>Caba-bennak</i> (tapulu top- rağı olmayan): Anadolu, Rumeli 9 akça Orta ve Doğu- Anadolu... 12, 15 akça Suriye..... 9 akça <i>Kara ve mücerred</i> (bekâr topraksız, fakir reâyâ): umumi olarak... 6 akça	Dönüm- resmi Toprağma göre 2-3-4-5 dönüme 1 akça.	Tütün- resmi Müzevvec (Evlî) reâyâdan 6 akça, mücerred (bekâr) 3 akça.	Din adamları	Çeltikci, tuzcu, küreci, ortakçılar, yürük ve müsellem yamakları, derbendciler ilâh.	<i>Yörük, Cânbaz</i> <i>tatar</i> : başkangçta çift-resimi 12 akça, diğer raiyyet rüsümünden muâf, 16. asır sonlarında raiyyet. gibi.	Her türlü Raiyyet- rüsümünden muâf.

B. İSPENCE SİSTEMİ: Hıristiyanlar için daha Fatih kanunnâmesinde ayrı bir raiyyet vergisi sisteminin mevcut olduğu görülür. Kanunnâmenin son kısmı, münhasıran Hıristiyan reâyâyâ aittir ve müslümanlara ait kısımda olduğu gibi, raiyyet-resminin tarife başlar. Orada buna dair esas maddeler şunlardır: “*Her müzevec kâfir ispence için suvarına yirmibeş akça vere, ve harâca yarar oğlanına dahi tamam ispence, ve duldan ki çifti olmaya, yılda altı akça, ve suvari evinde kullanmaya ve iplik iğirtmeye, meger ki ücretiyle işlede.*” (Kraelitz neşri s. 28, madde 1) “*Ve süvari [ye] hâsıl yazılmış beğlik bağ varsa raiyyetleri ol beğlik bağa yılda üç gün işlede*” (mad. 2)... “*ve derziden ve cullahdan ve kürekciden ve papuccudan ve at-ışledenden ve gayrı sanat-ehli kâfirden yirmibeş akça ispence aldıktan sonra bunlar sanat-ehlidir deyüb nesnelere almayalar, üzerlerine iş güc bırakmayalar, meğer ki kendüler il-narhına razı olalar, ol vakit işleyeler*” (s. 29, mad. 8). Kısaca hıristiyan reâyânın tâbi oldukları rüsûm, *ispence* ve *bîve-resmi*’dir.

İspenceyi¹²⁷ ve bîve-resmini daha 1431 tarihli Arvanid-ili (Arnavud-ili) defterinde bulmaktayız. Orada nisbetleri ispence 25 ve bîve-resmi 6 akçadır. Ancak şunu ehemmiyetle kayd etmelidir ki, burada ispence yalnız evli erkeklerden tahsil edilen bir vergi olarak görünmektedir¹²⁸. Diğer taraftan aynı defterde Akçahisar (Croïa) ahalisi Yıldırım Bayezid zamanındanberi ispence vergisinden muâf kayd edilmiştir¹²⁹.

Fatih kanunnâmesindeki tariflerle 16. asırdaki tarifler arasında bir fark yoktur. Meselâ 1569 t. Agriboz kanununda¹³⁰ şu tarifi buluruz: “*Kefereden her ferd ki, hadd-i bulûgiyyete yetişe, yirmi beşer akça ispence alınur, nâ-bâligden alınmaz.*” 17. asra ait bir kanun dergisinde de¹³¹ “*Riûs-i kefereye emr-i şerif ile ispence vaz’ olunmuşdur, müzevecinden ve mücerredinden, topraklusundan ve topraksızından, her bir neferden yirmi beş akça alınur ve bu husûs vilâyet-i Rûm’un kanunnâmesinde mukayyedir.*” Aynı

¹²⁷ Kelimeyi Hammer’in düşündüğü gibi (*Staatsverfassung und Staatsverwaltung* I, s. 213) *Pencik* ile birleştirmek hem dil-bilgisi hem mâna bakımından imkânsızdır. Truhelka (THİM, I, s. 63) kelimeyi *spenza* olarak kaydeder. H. 835/M. 1431 t. Arvanid defterinde (s. 103) *İspençe* (اسپنچه) şeklindedir. Bak. s. 610, Resim 2.

¹²⁸ Bak. *Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, Giriş* s. XXXII.

¹²⁹ Aynı eser, s. 103.

¹³⁰ Agriboz kan. (1569), s. 341, m. 1.

¹³¹ Millî Tet. Mec., I, s. 109.

dergide daha aşağıda¹³² “*Zimmden alınan baş-resmine ispence derler, yirmi beş akçadır, sağırinden alınmaz.*”¹³³ Şimdi bu verginin hususiyetlerini yakından tespite çalışalım.

1. *Bulûga ermiş her gayrimüslim, Hıristiyan veya Yahudi, ispence öder.* Fakat Avlonya'da 16. asır sonlarına doğru yahudilerin ispenceden muâf tutulduklarını görmekteyiz. Buna mukabil 1716 da Mora'da onlar, hıristiyanlardan beş misli fazla 125 akça ispence ödemekte idiler. Müslümanlar, ispence ödemezler. Ancak ispence ödeyen bir gayrimüslimin çiftliğini (baştinasını) tasarrufu altına geçiren bir müslüman, hatta askerî dahi olsa, haracla beraber ispenceyi ödemek mecburiyetindedir¹³⁴. Müslüman olan gayimüslim, ispence yerine *bennak* resmi öder¹³⁵.

Osmanlı devletinin ilk yayılış bölgelerinde gayrimüslimler de müslümanlar gibi çift - resmi sistemine tâbidiler, oralarda ispenceye nadiren rastlanır¹³⁶. Bu durum, ispencenin Osmanlı vergi sistemine Trakya fütuhâtından sonra, 14. asır sonlarında girmiş olması vakıasile ilgili olmalıdır, bu meseleyi ileride menşese meselelerini ele aldığımız zaman ayrıca münakaşa edeceğiz.

Diğer taraftan 15. asır ikinci yarısında bazı bölgelerde, Arnavutluk ve Tesalya'da, yalnız evli erkekler ispence resmine tâbi tutulmuş ve mücerredler bundan muâf bırakılmışlardır.¹³⁷ Bununla beraber bunun istisnai bir hal olduğu kayd edilmelidir.

2. *Ispence, örfî bir baş-vergisidir.* 18. asırda dahi ispence ‘rüsûm-i örfiyye’den sayılmakta idi. O tarihlerde şeriata aykırı bir vergi addedilerek bazı yerlerde kaldırılmıştır¹³⁹. Cizyeden başka ayrıca *ispence* adı altında ikinci bir baş-vergisi alınması *bid'at* sayılıyordu. Fakat diğer taraftan bir kısım Osmanlı hukukçuları, ispenceyi çift-res-

¹³² s. 110.

¹³³ Karşıla. aynı mec. III, s. 543; Mora kan., s. 327, m. 6.

¹³⁴ Ohri kan. s. 295, m. 21.

¹³⁵ Millî Tet. Mec. I, s. 110.

¹³⁶ Bak. ileride. s. 606.

¹³⁷ “*Nefs-i Tırhala, mezkûr sancakda yazılan mücerrede ispence konulmamıştır*” (Tırhala sancağı deft., maliyeden müd. no. 167).

¹³⁹ Hanya kan., s. 354, m. 3.

¹⁴⁰ 1540 t. Erzurum kan. (s. 65, m. 8.) “*kefere-i reâyâ ispence vermekle çift resmi vermemek olıgelmiş kanûn olub*” (Barkan, s. 48, 102).

mine kıyas ederek onu da şerileştirmeye gayret etmişlerdir. Hıristiyanlara “rüsüm-i çift bedel sipâhilerine her harâcgüzâr başına yirmibeşer akça ispence kanun-i kadîmdir, edâ ettikten sonra zeminlerinden çift ve resm-i dönüm vermezler.”¹⁴⁰ 17. asırdaki şu hüküm bu bakımdan açıktır: “Harâc-ı muvazzafa Türkiide çift-hakkı ve boyunduruk-hakkı derler, kâfir dilince ispence derler.”¹⁴¹ Gerçekten bazı durumlarda ispence de çift-resmi gibi toprağa bağlı bir vergi muamelesi görmüştür: Hıristiyanlara ait toprağı tasarrufu altına geçiren müslüman ispence vergisini öder. Bu, daha ziyade timar vahdetlerini korumak için alınmış idarî bir tedbir olarak görünmektedir.¹⁴² Bazan da ispence, tıpkı çift-resminde olduğu gibi, reâyânın tâbi olduğu hizmetlerin bir karşılığı olarak telâkki olunmuştur.¹⁴³

Diğer taraftan bazıları ispenceyi tam manası ile bir şahsi vergi olan *bennak* resminin bir mukabili saymışlardır.¹⁴⁴ Gerçekten hıristiyan, müslüman olduğu takdirde *bennak-resmi*'ne tâbi olmaktadır. Bennakte olduğu gibi, reâyâ nereye giderse gitsin ispence resmini, üzerine yazılı olduğu sipahisine ödemek mecburiyetindedir. Ancak on sene geçtikten sonra gittiği yerin sipâhisine tâbi olurdu.¹⁴⁵

3. *Yalnız yerleşik köylü değil, göçebeler, şehir ve kasaba halkı da bu vergiye tâbidir* (halbuki çift-resminden şehir halkı (*şehirlî*) muâftır). 15 ve 16. asra ait tahrir defterlerinde hıristiyan şehir halkının ispenceye tâbi olduğunu görmekteyiz. Esasen bu noktada, kanunlardaki umumi ifade şüpheye mahal bırakmaz. İspenceden muâf olanları az ilerde ayrıca göstereceğiz.

Kocası olmayan gayrimüslim dul kadın *bîve* adı altında defterde kaydolunur ve 6 akça ispence öder. Fatih kanunnâmesinde açıklanmış olduğu gibi, *bîve-resmini* çiftlik tasarruf etmeyen dullar verir, herhalde bir baş-vergisidir. Bîveler, mufassal tahrir defterlerinde umumiyetle ölen kocalarının adile kaydedilirler.

4. *İspence, çift-resmi gibi umumiyetle timara tahsis edilen bir vergidir; ispencenin sipahilere aidiyeti cizye-i şâhî ispence-i sipâhî tâbirinde açık-*

¹⁴¹ Milli Tet. Mec. I, s. 109.

¹⁴² “Nice timârlar zâyi’ olub cizye ve ispenceleri dahi bel’ olurmuş. . . . cizye-i şâhî ve ispence-i sipâhî zâyi’ olmalı olmaya” (Avlonya kan., Arvanid def. s. 124).

¹⁴³ Behisni kanunundaki (s. 154, m. 7) şu fıkra ispencenin mahiyeti bakımından dikkate değer: “Şehirlü tâyifesinin islâmiyesinin müteehhilinden on iki akça ve mücerredlerine altışar akça kayd olundu ve keferelerinin her harâcgüzârına yirmibeşer akça ispence kayd olunub ırgadiyeleri ref’olundu”.

¹⁴⁴ Millî Tet. Meç. III, s. 543.

¹⁴⁵ Sofya kan. s. 253, m. 10.

lanmıştır. Bu noktanın tespiti, ileride menşe meselelerini incelerken önem kazanacaktır. Tabiatile Pâdişah hâslarına dahil bulunan ispence geliri, doğrudan doğruya hazineye alınmakta, daha doğrusu diğer hâs gelirleri gibi, *mukata'a* halinde, mültezimlere (*âmiller*) ihâle olunmaktadır. Mukata'aya bağlanan köylerde, Hıristiyanların cizyesi, agnam resmi ve ispencesinin hazine için âmiller tarafından tahsil olduğunu gösteren Fatih devrine ait mufassal bir mukata'a defteri bize kadar intikal etmiştir¹⁴⁷. Fatih devrinde, bazı bölgelerde, ispencesinin sipahilere bırakılmadığı ve cizye gibi hazineye tahsis olduğunu da görmekteyiz. Fatih devri sonlarında Vulçitrin (Vuçitrn) ve havalisinde ekseri timar ve zeametler, '*ispencesi beglikdir*' kaydile hazineye gelir yazılmıştır¹⁴⁸. Keza aynı tarihlerde Novaberda (Novobrd) da mustahfazlar '*ispenceleri alınub bilâ ispence*' timara tâyin olunmuşlardır¹⁴⁹. Bunun fevkalâde durumlara bağlı istisnai bir hal olduğuna şüphe yoktur. Fatih son saltanat yıllarında büyük askerî masraflar dolayısıyla, bu gibi bir çok fevkalâde malî tedbirlere baş vurmuştu.

Başka hususi bir hal de, Kuzey Arnavutluk'ta Klemente bölgesinde yaşayan Arnavud kabilelerinin ispenceyi yılda bin akça miktarda, maktu olarak sancak-beğine ödemeleridir¹⁵⁰.

İspence, 1431 Arvanid sancağı defterinde 25 akça, bîve-resmi 6 akçadır. 15. ve 16. asır tahrir defterlerinde bu nisbet muhafaza olunmuştur¹⁵¹. Ancak Kıbrıs feth edildiği zaman orada ispence 30 akça olarak tespit edilmiştir.

16. asır Macaristan sancak kanunnâmelerine göre¹⁵², orada hıristiyan reâyâ, ispence karşılığında *kapu-resmi* adile 50 akça ödemek-

¹⁴⁶ "*Cizye-i şâhî ve ispence-i sipâhî*" (bak. not 142); keza bak. Erzurum kan., s. 65, m. 8; Silistre kan. s. 280.

¹⁴⁷ 858 H. tarihli *mukata'ât defteri*, Başvekâlet Arşivi., Maliye'den müdev. def. no. 176.

¹⁴⁸ Maliye'den müdev. def. no. 16 ve tapu. def. no. 5.

¹⁴⁹ Maliye'den müd. def. no. 15.

¹⁵⁰ İskenderiye sancağı def. Başvekâlet arşivi, tapu def. no. 26.

¹⁵¹ H. 859 t. *İsferlik def.* (Başv. Arşiv, tapu def. no. 814), *Vilk def.* (tapu mükerrer 2), *Üsküp* (Maliye'den müd. no. 12), *Tvrhala* (Maliye'den müd. no. 167), *Gümülcine* (Belediye küt. Cevdet yazmaları no. 0.89), *Dibre* (H. 871, Maliye'den müd. no. 508), *Braniçeva* (H. 872, Maliye'den müd. no. 5), *Bosna* (Belediye küt. Cevdet yazm. 0.76), *Çirmen* (H. 873, Maliye'den müd. no. 180), 16. asır defterleri için bak. B a r k a n, indeks: *ispence*.

¹⁵² *Lipve* (1554), *Simontornya* (Şimontorna) (II. Selim), *Uyvar* (IV. Mehmed devri), *Hatvan* (IV. Mehmed), *Gyula* (IV. Mehmed), B a r k a n neşri, s. 313-324.

tedirler: “*Şol reâyâ ki kanûn-i kadîmleri üzere cizye vermeğe kâdir olalar, resm-i kapu deyü ispence mukabelesinde her haneden sipahisine Hızır-ilyas gününde 25 akça ve Kasım gününde yirmi beş akça vereler.*”¹⁵³ L. Fekete'nin dediği gibi¹⁵⁴, bu resmin cizye, harâc veya avâızla münasebet ve alâkası yoktur. *Kapu-resmi*'nin menşei, şüphesiz, eski Macar *kapu-vergisi*'dir ve ispenceye benzetilerek Osmanlı örfî vergileri arasına katılmıştır¹⁵⁵. Burada kayde değer bir nokta da, güney Macaristan sancaklarında İslav aslından olan '*haymânelerin*' (göçebeler) *kapu-resmi* değil, *ispence* ödemeleridir.

Osmanlılar, ispence sistemini Macaristan'da çok mahdut bir şekilde uyguladıkları halde, Doğu'daki fütihat bölgelerine bir Osmanlı vergisi olarak teşmil etmişlerdir. 1540-1541 yıllarında Doğu-Anadolu'da Uzun-Hasan kanunları yerine Rum Kanunu, yani Osmanlı kanunu getirildiği zaman, raiyyet-rüsûmu olarak müslümanlar için çift-resmi ve bağlantıları, Hıristiyanlar için ise ispence ve bive resimleri tatbik edilmiştir¹⁵⁶. Orada 1540 t. Diyârbekr kanununda, 1541 t. Çemişkezek kanununda ve 1518 t. Mardin ve Harput kanunlarında, ispence mîkdarı 25 akçadır. Ancak Kerkük'te Uzun Hasan kanunlarının sonuna eklendiği anlaşılan bir maddeye göre “*mez-kûr nahiyede olan kefereye ve yahudilere yirmişer akça vaz' olundu*”¹⁵⁷.

Gürcistan fethinden sonra orada da ispence 25 akça olarak uygulanmıştır¹⁵⁸. Buna mukabil Anadolu vilâyeti sancaklarında, Karaman ve Rum eyâletlerinde, Arab vilâyetlerinde, ispence tatbik edilmiştir¹⁵⁹.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi Trakya bölgesinde ve Batı-Anadolu'da da ispenceye nadiren rastlanır. Oralarda ispence olmayan yerlerde Hıristiyanlar da çift-resmi sistemine tâbi tutulmuşlardır¹⁶⁰. Kısaca ifade

¹⁵³ Ancak III. Mehmed devrine ait bir Uyvar kan. da (s. 313, m. 1) “*Reâyânın beher hanelerinden ellişer akça ispence alına.*”

¹⁵⁴ *Türk vergi tahrirleri*, Belleten sayı 42, s. 313.

¹⁵⁵ Macaristan'da *kapu-resmi* sonraları 50 akçadan 320 akçaya çıkarılmıştır (Aynı yer).

¹⁵⁶ Bak. Hinz, mez. makale.

¹⁵⁷ Müstesna olarak burada ispence miktarının 20 akçaya indirilmiş olması ihtimali uzaktır. Bir yazış veya okuyuş hatası yapılmış olabilir.

¹⁵⁸ Barkan neşri, s. 197 (Kanunun tarihi 1570).

¹⁵⁹ Bak. Mantran, mez. eser, indeks.

¹⁶⁰ 859 H. tarihli Aydın defterile Paşa-ili defterinde hıristiyan reâyâ, Müslümanlar gibi umumiyetle *çiftlü*, *bennak*, *kara* olarak taksim edilmiştir. Fakat H. 879 t.

etmek lâzımgelirse, ispence vaktile Duşan İmperatorluğu dahilinde bulunan ve Osmanlılar tarafından ancak 15. asırda kesin olarak Osmanlı idaresi altına sokulan yerlerde hâkimdir. Fakat bu asırda tam bir Osmanlı örfî vergisi haline gelmiş ve Doğu-Anadolu ve Gürcistan feth edildiği zaman, oralara bir Osmanlı vergisi olarak teşmil edilmiştir. İleride bu nokta üzerinde ayrıca duracağız.

İspence miktarında, sonraları, bazı bölgelerde arttırma yapılmıştır. Bilhassa 17. asırda vergilerde umumi bir arttırma yapıldığı zaman buna muvazi olarak ispence miktarının da arttırıldığı anlaşılmaktadır. Meselâ Taşoz adasında ispence 1519 tarihlerinde 25 akça iken 17. asırda 100 akçaya çıkarılmış¹⁶¹, sonra 40 akçaya indirilmiştir. 1727 de Gence'de ispence 120 akça idi¹⁶², 1716 da Mora Venediklilerden geri alındığı zaman tanzim edilen yeni bir kanunnâmede ispence, hıristiyanlar için 25, Yahudiler için 125 akça olarak tâyin edilmiştir¹⁶³.

İspence, nadiren, cizye gibi mükellefin halüvaktine göre muhtelif nisbetlerde tespit edilmiştir. İmroz adasında *a'lâ* (eneyi durumda olan) ve *mutavassıtı'l-hal* (orta-halli) reâyâ ispenceyi 25 akça, *ednâ* (aşağı durumda, fakir) olanlar ve mücerredler (bekârlar) 15 akça olarak öderlerdi¹⁶⁴.

İspencenin toplanması tarihi çift-resminde olduğu gibi 1 Mart olarak tespit olunmuştur¹⁶⁵. Bir timar birisine verildiği zaman tevcih tarihi o yılın 1 Martından önce ise ispenceyi o alırdı¹⁶⁶. Aksi halde timarlılar kendi aralarında ihtilâfa düşmekte, çok defa köylüden her ikisi ispenceyi almakta idiler.

İspenceden tamamen veya kısmen muâf olanlar: Çift-resmi sisteminde olduğu gibi, devlet tarafından kendilerine bazı hususî hizmetler yüklenen bir kısım hıristiyan reâyâ zümreleri, ispenceden tamamen

Gelibolu defterinde (Cevdet yazm. o.79) Gelibolu şehrinde ve Ece-ovası nahiyesinde Maydos köyünde *ispence* tatbik olunmuştur. Nihayet Anadolu'da Isparta şehrinde 45 hıristiyanın 1125 akça ispence ödediği kayıtlıdır (Tapu def. no. 30). Hıristiyan ve müslümanlar için çift-resminin hâkim olduğu bu bölgelerde bu istisnaları izah etmek güçtür.

¹⁶¹ Barkan, s. 239, 345.

¹⁶² Barkan, s. 196.

¹⁶³ Esasen bazı yerlerde Yahudilerin cizyeleri de hıristiyanlarınkinden fazladır (bak. 1548 t. Şam kanunu, Barkan neşri, s. 226, m. 32).

¹⁶⁴ İmroz kan. (1519), s. 237, m. 1, s. 238 m. 9.

¹⁶⁵ "Resm-i çift ve resm-i duhân ve resm-i mücerred ve ispence ve resm-i bîve ibtidâ-i martta alınır" (Silistre kan. t. 1569, s. 281, m. 18).

¹⁶⁶ Nigebolu kan. s. 269.

veya kısmen muâf tutulmuşlardır. Voynuklar ve akrabaları ¹⁶⁷ hıristiyan dogancılar askerîdir. İspence ödemezler. Fakat meselâ I. Bayezid devrinde Akça-hisar (Arnavutluk) ahali, hisarı muhafaza şartile ispenden ve diğer vergilerden affedilmişlerdi ¹⁶⁸. Keza, denizden düşman taarruzuna açık bulunan bazı Ege denizi adalarında halk ispençe ödemekten affedilmişlerdi ¹⁶⁹. Mâdenlerde çalışan reâyâ da ekseriya bu vergiden muâf tutulmuşlardır, veya 12 yahut 6 akça ispençe ödemişlerdir ¹⁷⁰.

Bir kısım reâyâ da tamamile hususî bir takım vergilere tâbi olduğundan ispenden muâf tutulmuşlardır: *Eflaklar*, *Florıciler* muhtelif hizmetler ve âdat karşılığında toptan bir resim ödediklerinden ispençe ödemezlerdi ¹⁷¹. Doğu-Anadolu'da bir kısım Ermeniler *murahhasiye* (مرخصیه) (?) adı altında maktu bir resim ödediklerinden keza ispenden muâf tutulmuşlardı ¹⁷².

Nihayet *derbendci*, *pâsbân*, *ases* (عسس), *keştibân*, *tuzcu*, *köprücü* tâyin olunan hıristiyan reâyâ, ispençeyi 10 veya 12 akça olarak aşağı nisbetlerde ödemekte idiler ¹⁷³.

¹⁶⁷ “Voynuğun evlâdından olsun akrabasından olsun onun gibilerden mâdâmki raiyyet yazılmaya, kimesne ispençe taleb eylemez.” (G. D. Galabov, *Osm-türk. Quellen...*, Sofia 1943, s. 27). 922 H. tarihli Alaca-hisar tahrir defterine göre (Tapu def. 55) voynuklar sipahilere 25 akça ispençe vermekte iken sonra bunu doğrudan doğruya devlet hazinesine ödemeleri emredilmiştir.

¹⁶⁸ Benim, *Sûret-i Def. San. Arvanid*. S. 103; 16. asırda Silistre'de müslüman reâyâ kale hizmeti karşılığı avâızdan muâf idiler (Silistre def. no. 483).

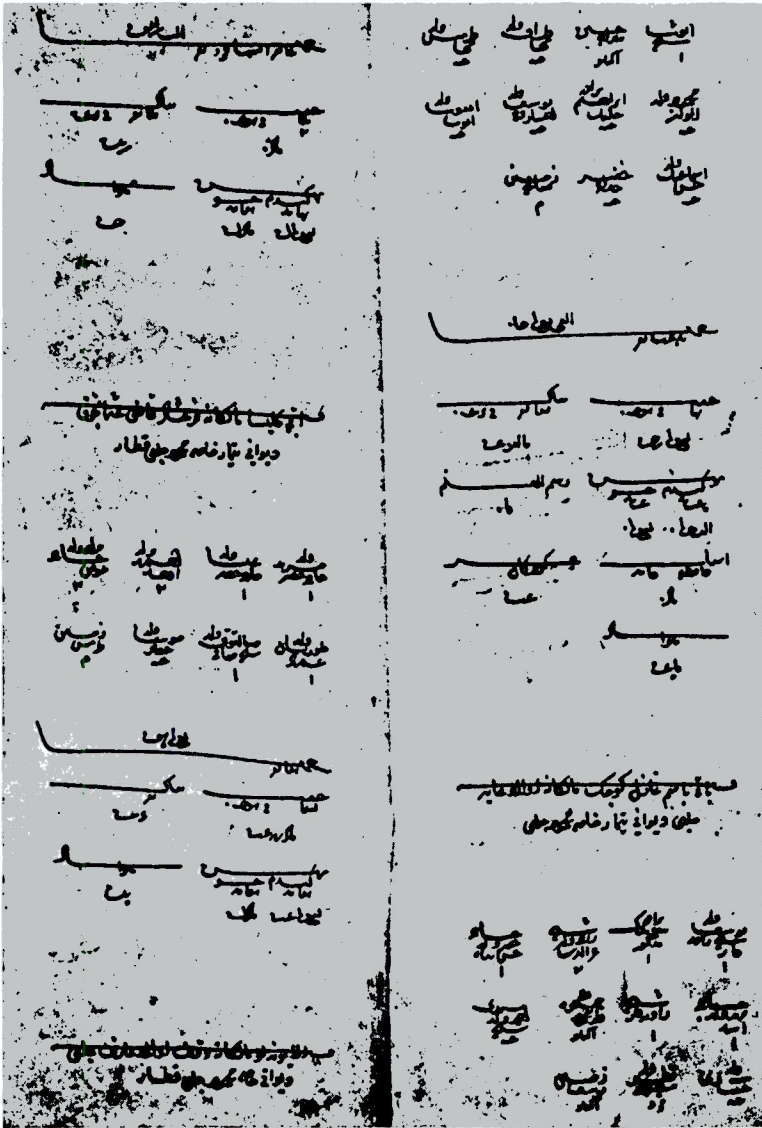
¹⁶⁹ Midilli kan. (1707), s. 333, m. 1.

¹⁷⁰ Bak. Erzurum kan. (1540), s. 72. Silistre def. tapu no. 452, Kanuni devri.

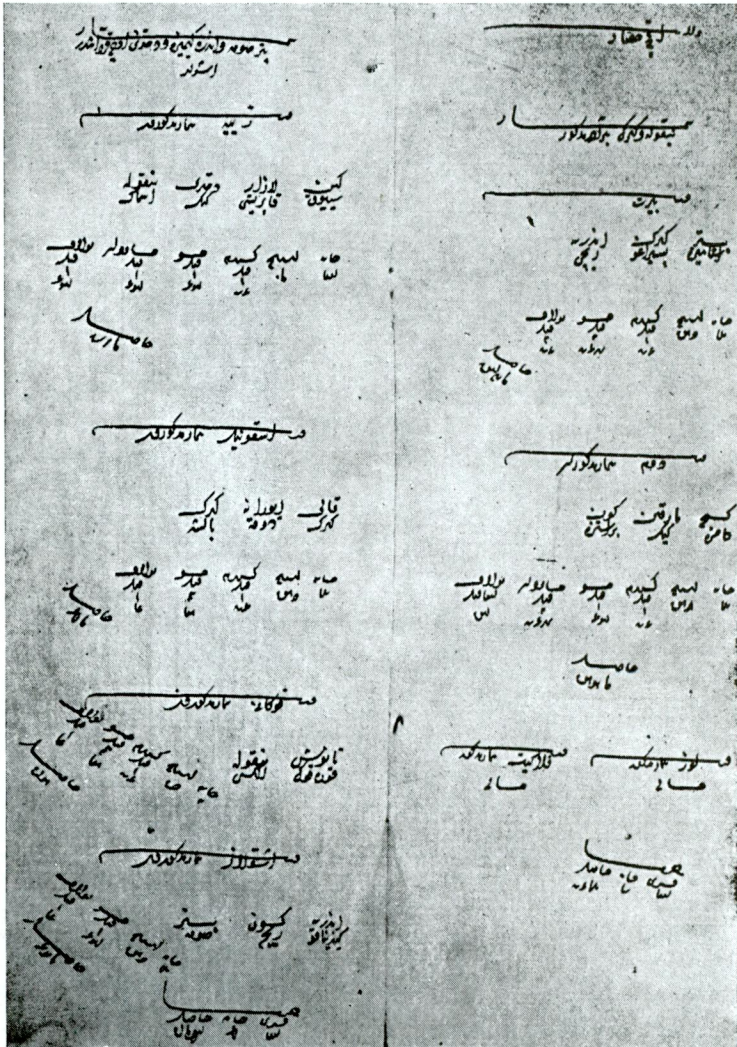
¹⁷¹ Bak. benim, *Fatih Devri üzerinde tedkikler ve vesikalar*, s. 154.

¹⁷² Erzurum kan. s. 69, m. 38.

¹⁷³ Ohri kan. (1613), s. 295; Silistre kan. s. 280 ilâh. Pirlipe'de derbendciler 10 akça ödemekte idiler (tapu def. no. 4, Fatih devri sonları, karş. Vakıflar Dergisi, II, s. 339, v. 173). Silistre'de Izgorgrad köyünde (Silistre defteri, Kanunî devri, Başbak. arşivi, no. 452) mâdenci hıristiyanlar için şu kayıt yapılmıştır: “Bundan aşağı yazılanlar altışar akça ispençe ve altışar akça harâc verüb gece-gündüz ma'dende hizmet ederler, eküb biçmezler, kuyucular ve ma'dencilerdir”. Hıristiyan dogancılar için bak. not. 113. Devlet postası için *ulak* beygiri sağlayan reâyâ ispenden ve avâızdan affolunurdu (vesika Başv. Arş *Mühimme* def. no. 22, s. 315). Tekfur-gölünde (Silistre) 131 hıristiyan tuzcu “*derbend âdeti üzere sâyir derbendciler gibi onikişer akça ispençe*” verirlerdi (Silistre def. tapu 483, Kanuni devri). Fakat aynı tarihte Maçin'de iskele hizmetine tâyin olunan hıristiyanlar yalnız avâızdan muâftular .İbrail'de mirî dalyanlar tamirile görevlendirilen hıristiyan reâyâ evvelâ âşâr, ispençe ve avâızdan muâf iken aynı tarihlerde yalnız avâızdan muâf yapılmışlardır. Demirci hıristiyanlar ise, öşür ve ispenden muâfiyette devam etmişlerdir (aynı defter).

Res. 1. 860 H. tarihli Çorumlu mufassal defterinden (Başbak. Arşivi, Maliye).

Res.2. 871 H. tarihli Dibre ve Akça-hisar mufassal defterinden
(Başbak. Arşivi Maliye No. 508).

ŞAH İSMAİL'İN ZEVCESİ TAÇLI HANIM'IN MÜCEVHERATI

Ord. Prof. İ. Hakkı UZUNÇARŞILI

YAVUZ SULTAN SELİM'le ŞAH İSMAİL Safevî arasında 2 Receb 920 ve 23 Ağustos 1514'deki meşhur *Çaldıran* muharebesi'nde şah'ın mağlub olması üzerine kocalarını teşçi için İran ordusunda bulunan kadınlarla beraber zırhlı olarak harb kıyafetiyle ŞAH İSMAİL'in zevcesi olan TAÇLI HANIM da, esir düşmüştü.

Esir düşen TAÇLI HANIM'ın, şahın hakikaten zevcesi mi, yoksa gözdesi mi? olduğu hakkında bizim tarihlerde sarıh malûmat olmakla beraber birinci ihtimal yâni zevcesi olduğu kabul olunmuş gibidir.¹

TAÇLI HANIM'ın esareti hakkında dedesinden naklen Tacüttevarih'de iki rivayet zikredilmektedir. Birincisi, ŞAH İSMAİL'in maiyetinde bulunarak *Çaldıran* seferini müteakib *Tebriz*'e kaçan HAFIZ MEHMED İSFAHANÎ, yolda şahın *dârûgâsı* yâni zabıta memuru olan HELVACIOĞLU HÜSEYİN BEYE rastlıyarak şahı sormuşlar, o da şahın mecruh olarak kaçtığını ve TAÇLI HANIM'ın bulunmamasından dolayı gayet kederli olduğunu ve kendisinin TAÇLI HANIM'ı aramağa memur edildiğini söylemiş. Sonradan haber almışlar ki TAÇLI HANIM kaçıp *Hoy* beğinin yanına gelmiş ve o da kendisini şaha göndermiş. İkinci rivayet ise TAÇLI HANIMIN muharebe esnasında Mesih Paşa oğlunun eline esir düşerek bir gece onun çadırında kaldıktan sonra çok yalvarıp ağlayarak meşhur lâl-i böğrek parçalarından yapılmış küpelelerini² vermek sûretiyle kurtulup *Hoy* beğine ve oradan şahın yanına gittiği şeklindedir. Binaenaleyh iki rivayet de netice olarak birdir.

¹ Âli "basılmamış Künhülâhbar c.l.s, 237" şöyle diyor: "Ol tâife hâife ehl-ü ıyâl-i pâbendiyle mübaşir-i kıtal kılınmağı keenne gayret-i külliyelerine sebep fehmetmeğin gerek şahları, gerek sipahları evlâd ve ıyâlleriyle harbgâha gelmiş idiler. Hâlâ ki ekserinin ıyâl ve nisvanı, hatta ŞAH İSMAİL'in TAÇLI HANIM nam ârayiş-i hânedanı asakir-i mansûre pençesine giriftar,, olmuşlardı. Halkondil tarihine zeyil yazmış olan ARTHOS TOMAS da ayn-ı mütaleayı kaydediyor. .

² Lâl böğrek denilen mücevher, bir el kadar saf lâl renginde imiş. Bir hayli hükümdarların hazinelerinden arda kalmış ve sonra ŞAH İSMAİL'in eline geçmiş.

Tacüttevarih bunları zikrettikten sonra TAÇLI HANIM'ın ŞAH İSMAIL'İN asıl zevcesi olmayıp fakat gayet makbule gözdesi olduğunu ve şâhın sulh talebi için gönderdiği elçiler vasıtasıyla bu hanımı istediğini beyan etmektedir³. Münecimbaşı da TAÇLI HANIM'ın şâhın zevcesi olmayıp maşukası olduğunu ve bu hanımın Mesih Paşazâdeye esir düşüp bir, iki gece onun çadırına kaldıktan sonra lâl-ı böyrek diye meşhur olan küpelerini vermek suretiyle serbest bırakılarak Hoy beyinin yanına ve oradan da şâhın yanına gittiğini ve şâhın asıl zevcesi Bihruz hanımın esir düşerek Tacî ZÂDE CAFER ÇELEBİ'ye nikâh edildiğini zikrediyor⁴. Mirât'ı Kâinat ile Haber-i Sahih de Taçlı hanımdan başka şâhın bir zevcesinin esir olduğunu ve Mesih paşa oğlu eline esir düşen TAÇLI HANIM'ın küpelerini vermek suretiyle kurtulduğunu fakat şâhın zevcesinin Tacî zâdeye verildiğini kaydederler.⁵ Vak'aya en yakın olarak CELÂLZÂDE MUSTAFA ÇELEBİ ise *Selimname*'sinde, şâhın zevcesi olan TAÇLI HANIM'ın fevkalâde güzel olup pâdişâhın huzuruna getirildiği sırada orada bulunan ve zendostlukla meşhur olan Kazasker TACİZÂDE CAFER ÇELEBİ'ye verilmek suretiyle Türkiye de tavattun eylediğini yazıyor⁶. BİTLİSLİ ŞÜKRÜ de *Selimname*-

Şah bir gün keyif haliyle bu nâdide mücevheri taşa atarak parçalamış. Sonra bunun parçalarından bir hayli şeyler yapılmış ŞAH İSMAIL o mücevherlerin en güzel parçalarını ayırarak bir çift küpe yaptırıp TAÇLI HANIMA vermiş. TAÇLI HANIM esir düşünce bu küpe (Mesih Paşa oğlunun eline geçmiş (Tacüttevarih c. 2, s. 237).

³ Tacüttevarih c. 2, s. 274. Fakat Münecimbaşı (Sahaifulahbar c. 3, s. 455) Şahın elçisinin TAÇLI HANIM'ı değil, esir düşen asıl zevcesi BİHRUZ'ı istediğini beyan ediyor.

⁴ "Şahın hatunı BİHRUZ dahi kızılbaş âyanından nice kimselerin haremeleri ele girdi, eğerçi meşhur olan TAÇLI HANIM olmak üzeredir; lâkin sahih olan budur ki mezbure (yâni Taçlı hanım) ŞAH İSMAIL'in mâşukası olup mahall-i mârekede firar ederken Mesih Paşazâdenin dâmına giriftar ve iki gece haymede âram ve karar eyledikten sonra lâl-i böğrek nam meşhur bir küpesi ki her biri el ayası miktarı idi, verip Mesih Paşa zâde pençesinden halâs ve Hoy'a vardı, şaha vüsul buldu. Bâde zaman sulh için İSMAIL devlet-i aliyyeye âdem gönderdikte BİHRUZ hatunu taleb eyledi; lâkin fetvây-ı ulema ile pâdişâh hazretleri anı TACZADE CAFER ÇELEBİ'ye tezviç buyurdu (sahaif-ül ahbar c. 3, s. 455) Mirât-ı Kâinat da (c. 2, s. 475) münecimbaşı gibi Şahın iki kadınının esir edildiğini birisinin mücevherlerini vererek kurtulup diğerinin *Tacizâde*'ye nikâhlandığını yazıyor. Haber-i Sahih'de de (c. 4, s. 278) aynı mütalea vardır.

⁵ Yukarıki nota bakın.

⁶ "Ezvâc-ı şâhiden dahi bir şüh nâzenin gelerek, servü hıraman, hüsinde Belkis, Külizar ve Gülçehre, handeru ve şivekâr ism-i cemili Taclu hanım demekle meşhur imiş; ele gelip Hazret-i pâdişâh behiştâşyanın meclisi üns şiarına getürdüler.

sinde isim zikretmiyerek, esir düşen hanımın şahın zevcesi olduğunu zırhlı ve ata binmiş olarak pâdişahın yanına getirildiğini zikrediyor⁷. Aşağıda görüleceği üzere Haydar Çelebi ruznamesi de şah'ın zevcesi olduğunu gösteriyor.

Şu halde Haydar Çelebi ruznamesi ve Selimnameler gibi en eski menbalar TAÇLI HANIM'ın ŞAH İSMAIL'in zevcesi olduğunu beyan eylemektedirler. Tarihlerin yanlış olarak *Hoy* beyi vasıtasıyla şahın yanına gittiğini yazdıkları TAÇLI HANIM, Mesih Paşa zâdeye değil, *Vidin* sancak Beyi olan MESİH BEY'in eline esir düşmüş ve harb ganimeti olarak bütün mücevheratını *Mesih* BEY almıştır.

İran seferinden avdette ve kazasker Cafer Çelebi'nin katlinden sonra 921 Ramazanın onbeşinde SULTAN SELİM, TAÇLI HANIM'ı saraya getirtip kendisine bir hadım ağa ile at arabası ve beş bin akçe ihşanda bulunmuştu⁸.

Vidin sancak Beyi MESİH BEY *Çaldıran* muharebesinde ve daha sonra *Mısır* seferinde bulunmuştur. YAVUZ SULTAN SELİM *Kahire*'de bulunduğu sırada *Edirne* de saltanat kaymakamı bulunan şehzade SÜLEYMAN tarafından 21 Receb 923 ve 1517 Ağustosda gelen haberde hudutta düşmanın faaliyette bulunmasına mebni *Vidin* sancak Beyi MESİH BEY ile MİHAOLOĞLU MEHMED BEY ve *Inebahtı* Beyi HÜSEYİN BEY'in sancaklarına avdetlerine müsaade edilmesini babasından rica etmesi üzerine bunlar derhal sancaklarına gönderilmişlerdir⁹. Daha sonra şehzade SÜLEYMAN'dan gelen 924 Safer ibtidası tarihli haberde

İttifakan sabıka tuğraî olan sahib-i nihrir ve inşada hünverver Tacı zâde Mevlâna CAFER ol tarihte südde-i saadette kazasker olup huzur-ı şâhide bulundular; anların beynelenam zendostluk ile iştiharları var idi, ol sebeple mezbure hatunı anlara ihşan eylediler; vilâyet-i rumda mütemekkiye olup kaldı..” Selimnâme Topkapı sarayı Revan kitabları numara 1274 varak 112 b.

⁷ *Dâhi germâ germ iken ceng-ü neberd* *Pâdişaha geldi bir şirânemerd*
Avratın şâhin ki zırhpuş ü suvar *Husreve arzetti ol çabik suvar*
Kadıasker anda hazırdu meğer *Ana in'am etti şah-ı behrever*
Topkapı sarayı hazine kitapları numara 1597, varak 33b.

⁸ 15 Ramazan 921 divan oldu “. .Şahın avreti ki maktul kazasker yanında idi getirülmeğe emrolunup hadım ve at arabası ve beş bin akçe in'am buyuruldu..” *Haydar Çelebi ruznamesi-Feridun Bey Münşeati-c. 1. s. 418.*

⁹ 924 Receb ayının “yirmi birinci gününde MESİH BEY *Vidin* sancağına durmak emrolundu şehzade mektubiyle. . . Mesih bey gibi MİHALOĞLU MEHMED BEY ve *Inebahtı* Beyi HÜSEYİN BEY giru sancaklarında durmak emrolundu” *Haydar Çelebi ruznamesi-Feridun Bey Münşeati c. 1, s. 439 (1264 tab'ı).*

Vidin sancak Beyi *Mesih Beyin* vefat ettiği bildirilmesi üzerine, *Vidin* sancağına *Hersek* sancak beyliği, DAVUT PAŞA OĞLU MUSTAFA BEY'e verilmiştir¹⁰.

Elimizdeki vesikaya göre MESİH BEY'in ölümünden sonra zevcesi olan hanım ALİ PAŞA akrabasından MEHMED BEY adında birine varmış ve o da vefat ettiğinden bu kadın *Edirne*'ye gelmiş ve aşağıda zikredeceğimiz TAÇLI HANIM'ın mücevheratı dolayısıyla yapılan tahkikat esnasında *Edirne*'de oturmakta bulunmuştur.

MESİH BEY'in vefatından sonra pâdişah¹¹ Taçlı hanımın mücevheratı hakkında malûmat edinmek istemiş ve bunun tahkikini vezir-i âzam PİR MEHMED PAŞA ile divanda vezir bulunan MUSTAFA PAŞA'ya¹² havale etmiştir. Vezir-iâzam ile ikinci vezir, evvelce MESİH BEY'in kethüdalığında bulunmuş olan AHMED ve HASAN isimlerindeki adamlarını getirterek mücevherat işini anlardan sormuşlardır. Bu iki kethüdanın ifadelerine göre :

Çaldıran muharebesinde MESİH BEY'in adamlarından olup TAÇLI HANIM'ı tutan şahıs bu hanımın hulliyatından olmak üzere bir çift salkımlı ve taşları büyük küpe ile otuz altı tane armud biçiminde kullanılmamış ve yirmi dörder taneden iki takım kol incileri ve yine yirmi dörder taneden iki takım halhal¹³ incileri bir tane altın kaplı ve altın zincirli ve altın yazılı veya işlemeli yeşim taşı ve bir tane bazubend ve bir altın firûze taşlı yüzük ve bir altın lâl taşlı yüzük ve bir altın mühür ve bir yirmi beş mücevher düğmeli fakat düğmeleri dikilmemiş sırma işlemeli (zerbaft) kaftandan mürekkebe eşyalarını getirip MESİH BEY'e teslim etmiş. Bundan başka TAÇLI HANIM tutuluşundan iki gün sonra

¹⁰ Haydar Çelebi ruznamesi "sene 924 safer ül hayr guresinde şehzadeden ulak gelip MESİH BEY'in fevti ve küffarın tefrikası haberi gelip MESİH BEY sancağı *Vidin*, *Hersek* Beyi DAVUD PAŞA OĞLU MUSTAFA BEY'e ve *Hersek*, *Ohri* Beyi KASIM BEYE . . ." verildi. (*Haydar Çelebi ruznamesi s. 444.*)

¹¹ Bu pâdişahın, YAVUZ SULTAN SELİM veyahut oğlu SULTAN SÜLEYMAN'dan hangisi olduğunu kestiremedim. PİR MEHMED PAŞA'nın damadı olan Çoban Mustafa Paşa'nın Kanuni'nin ilk senelerinde divanda vezir bulunduğuna göre pâdişahın, Sultan Süleyman olması tahmin ettim. Bu tahkikat belkide Taçlı Hanım'ın muracaatı üzerine yapılmıştır.

¹² *Gebze*'de cami, medrese, imaret, kütüphane ile Eskişehir'de cami, medrese imaret ve mektebi yaptıran ve 935 h 1529 m de vefat ederek *Gebze*'de medfun olan Bosnalı ÇOBAN MUSTAFA PAŞA'dır.

¹³ Halhal = خالخال ; Kadınların ziyet makamında ayakbileklerine taktıkları altın ve gümüş bilezikler.

yine MESİH BEY'e yüzer taneden iki kıta tesbih de vermiş. Bütün bu hulliyatı, TAÇLI HANIM'dan alan MESİH BEY harb sonunda bunları *Vidin*'e götürmüştür.

Kethüdalarından bu malûmat alındıktan sonra MESİH BEY'in ganimet malı olarak *Vidin*'e götürdüğü mücevherat vesaire onun zevcesinden istenmiş ve o da bunlardan bazılarını teslim eylemiş ise de bir kısmının noksan olup meşhur salkımlı küpenin taşlariyle biçiminin değiştirilmiş olduğunu kethüdalar söylemişlerdir.

Taçlı hanımın hulliyatı hakkında PİR MEHMED PAŞA ile MUSTAFA PAŞA'nın pâdişaha takdim ettikleri rapor¹⁴.

لا زالت ظلال المعدلة الشريفه على مفارق العالمين الى يوم الحشرو الحساب

Astân-ı saâdet âşiyanda yüz غبرا gabra-i ubudiyet ve tezellüle urup arz-ı bendegân-ı افقر efkar oldur ki bundan akdem Vidin sancak beyi olup fevt olan MESİH BEY ile sabıka Kızılbaş seferinde bile olan kethüdaları ki getirdilüp TAÇLU HATUN'un esbabı anlardan istikşaf olunmak emrolunmuş idi. Haliya müşarünileyhle sefer-i mezkûrda bile olan Ahmed ve Hasan nam kethüdaları getirilip mezbure hâtunun esbabı teftiş olundukta mezbûre hatunu dutup getüren kimesne bir çift salkımlu ve taşları büyük küpe ile ve otuz altı tane emrudî bîkr incüleriyle ve yirmi dörder taneden iki kıta kol incüleriyle ve yirmi dörder taneden dahi iki kıta halhal incüleriyle ki cem'an doksan altı tane incü olur ve bir tane altun kaplu ve altun zincirlü zernişan yeşim-i meftul'le ve bir altun bazubendle ve bir altun fîrûze taşlu yüzükle ve bir altun lâl taşlı yüzükle ve bir altun mühürle ve bir zerbaft kaftan ile ki mücevherden yirmi beş tane düğmeleri var idi, ama kaftana dikilmiş değil idi; cümlesini bile getirüp müşarünileyhe teslim eyledi; ve mezbure hatun dutulup getirüdükten iki gün sonra müşarünileyhe yüzer taneden iki kıta tesbih dahi verdi.

Zikrolunan esbabı bî kusur müşarunileyh MESİH BEY TAÇLU HATUN'dan alıp *Vidin*'e bile götürdü deyu cevap verdiler. Ve müşarünileyhin zevcesi olan hatundan ferman-ı âli iktizasınca sâbıka Taçlu hatunun esbabı taleb olundukta bazı esbab ki teslim eylemiştir, mezkûran kethüdalar ol esbaptan bazı nâkıs gönderilip ve zikrolunan küpenin dahi taşları ve vaz'ı tagyir olunmuştur deyu îlâm eylediler ve haliya mezburenin zevci olan ALİ PAŞA hısımlı MEHMED bendeleri

¹⁴ Topkapı sarayı arşivi numara 636.

dahi fevt olmağın hatun-ı mezbur kendüsi mahrusa-i *Edirne*'ye geldi.
Bâki umur rey-i envere müfevvazdır.

همواره ظلال عالی بر مفارق اسافل و اعالی ممدود ولا يزال یاد رب العباد

من العبد الفقير
مصطفى الحقير

من العبد الداعی
پیر محمد الجمالی الفقير

Minel abdül fakir
Mustafa el hakir

Minel abdüd'dâî Pir
Mehmed-el-Cemalî elfakir

Şu halde *Çaldıran* muharebesinde esir düşen TAÇLI HANIM'ın ŞAH İSMAİL'in zevcesi olup kendisini esir eden de tarihlerin yazdıkları gibi Mesih Paşa oğlu değil *Vidin* sancak beği Mesih Bey'dir.

خانقا سنبلی کوندره دله خفته واروب لندا
لله برحق لعلک په اوزنه توارخو بارلس
ولو توندولنه ارس ایغور ووهی کسنت ولندلنده
پلیسک ولدون طور اولدور و صبر و اولد و برشم مقوله
و برزین الملو پانوبند

Res. 3 — Topkapı Sarayı Arşivi, No. 11989

YAKIN - DOĞUDA HAÇLILAR DEVRİNE AİT KALELER*

A. A. KAMPMAN

Önasya'da yapmış olduğum seyahatler esnasında gördüğüm Haçlılar devrine ait kaleler hakkında huzurunuzda konuşmam benden rica edilmişti. Ben bu arzuyu yerine getiriyorum, fakat sözlerime başlarken, bu mevzuu bir saat gibi kısa zamanda tamamiyle değerlendirmenin imkân dahilinde olmadığını da belirtmek isterim. Ben mevzuu biraz tahdit edip, sizce inşallah hoşça gidecek bazı seçmeler yapmak mecburiyetindeyim. Benim yapacağım seçmenin ancak sübjektif olacağını biliyorum, fakat bunun da iyi tarafı, size ihtisas sahaının bir kısmını gösterebilmemdedir.

Ortaçağ şatoları hakkında etüd yapmak isteyen bir tarihçi, bilgisini batı Avrupa'dan ziyade Yakın Şark'ta zenginleştirebilir. Batı Avrupada 12. ile 13. asır kalelerinin tamamiyle kaybolmuş veya tadilata uğramış olmalarına mukabil, haçlı ordularının geçtiği devletlerde, tarihçi ve mimarlar için kıymetli malzeme olacak şekilde çok iyi muhafaza edilmiş kaleler mevcuttur.

Filistin, Ürdün, Suriye, Lübnan, Kilikya, Kıbrıs ve Rodos adaları gibi haçlı ordularının geçtiği bölgelerde bu şatolar serpilmiş bulunuyor. Haçlı eserlerine hâlâ bugün Arabistan çölünden denize doğru uzanan her dağ yolunda raslanabilir. Batı Kilikya'da bulunan Anamur'dan güney Filistin'deki Ascalon'a kadar bu eski kaleler mütenevvi şekilde mevcutturlar. Anavatandan yapılan sevkiyatla bunların yerlerine varışlarının emniyette bulundurulması için sahil önlerinde bulunan adalar muazzam kalelere tahvil ediliyordu. Askerî vaziyet Selâhaddin'in ortaya çıkmasıyla ümitsiz bir hale düşmesine rağmen, haçlılar bu kaleler sayesinde hâkimiyetlerini senelerce uzatabilmişlerdi. Templier şövalyeleri uzun bir savaş neticesinde Akkâ (St. Jean d'Acree)ın 20 km. güneyinde bulunan Chastel Pélerin'in burçlarını 1291 senesinde düşmana herhangi bir müşkülât göstermeden teslim

* Dr. A. A. Kampman'ın 18 Kasım 1958'de Ankara'da Türk Tarih Kurumu adına verdiği Konferans'ın tercümesi.

edince, memlekette 200 senelik bir Frenk medeniyetini de bırakmış oldular. Bu medeniyetin tesirleri hâlâ Orta Şarkta mevcuttur.

Krak des Chevaliers ve Margat şatosunun muazzam Donjon (baş kule)leri Fransa, İspanya ile Hohenstaufen topraklarındaki Ortaçağ kalelerini inşa eden mimarlar tarafından yapılmıştır. Krak des Chevaliers'nin merasim salonu veya Kıbrıs'ın kuzey sahilindeki Bellapais' manastırındaki dehlis görüldüğü zaman derhal Chartres, Reims ve Ste. Chapelle kiliselerinin yukarı doğru sivrilen pencelereleri ile bir mukayese yapmak mecburiyeti duyulmaktadır. Kerek'in merasim salonunun yapılışı ile Notre Dame de Paris'nin yapılışının aynı zamanlara, yani 12. asrın sonu ve 13. asrın başlarına tesadüf ettiğini hatırdan çıkarmamak lâzımdır. Bu tarih, Kıbrıs adasının kuzey kısmında St. Hilarion dağının zirvesinde Lusignan sülâlesinden kıralların Château Royal'ı inşa ettikleri zamana raslamaktadır. Burada, henüz az faydalanılmış, sanat tarihi bakımından mukayeseye imkân veren malzemeler mevcuttur. Batı ve güney Avrupa'lı mimarlar roman sanat tarzını bırakıp neticede büyük bir başarıya ulaşan oynak gotik üslûbunun ilk tatbikatına başladıkları zaman, şark güneşinin ışık ve gölge oyununun güzel kemer konstruksiyonlarında canlandırıldığı Yakın Şark'ta, yeni fikirlerini geliştirmek fırsatını da buldular.

Sanat tarihi mülâhazalarından sonra St. Jean, Templier ve Teuton gibi şövalye tarikatlerinin üstadı âzamları ile haçlı seferler devletleri derebeylerinin niçin bu kadar muazzam kaleler inşa ettiklerini soracak olursak, bunun tek bir cevabı vardır: Mecbur idiler. Bu mecburiyeti anlamak için o devletlerin taksimatını ve kesin olarak belirtilememiş hudutlarını gösterir bir haritaya bakmak kâfidir. Asi, Litani ve Şeria'nın doğusunda haçlılar hâkimiyetlerini ancak Moab ve Edan, yani Ürdün'de yaşatabildiler. Fakat hâkimiyetleri bilhassa bu bölgelerde zayıf kaldı ve kendilerine ilk mukabil darbe 1180 den kısa bir zaman sonra bu istikametten vuruldu. Daimî surette çöl tarafından hücumlara müsait bulunduğu için doğu cenah gayet zayıftı, halbuki taarruz eden Araplar her zaman için çöl kenarında bulunan Halep, Hama, Humus ve Şam gibi heybetli kalelerine çekilme imkânına sahiptiler. Şam ve Halep arasındaki yolu otomobil ile geçen ve Humus civarında Trablus-Şam'a gitmek üzere Batı istikametine sapan modern seyyah, Hama ve Humus arasındaki dar geçidin ne kadar tehlikeli olduğunu bizzat görebilir. Bu seyyah aynı zamanda uzakta bir dağın zirvesi üzerinde bulunan Kerek'in görünüşünden ve bu kaleleri yapan

mimarların tam bir isabetle tahkim için, stratejik bakımdan en önemli olan yerleri nasıl seçtiklerinden de takdir ve hayret duyacaktır. Godefroy de Bouillon'un şövalyelerinin Filistin ve sahillere hücum etmeden evvel niçin bu müstahkem mevki kuşağını zaptetmedikleri daima bir muamma olarak kalacaktır. 1099 senesinde müsait fırsat vardı. 1150 senesinden sonra ise Arap dünyası zaaf noktasını aşmıştır ve bundan sonra da böyle fırsatlar bir daha zuhur etmedi. Hızla akınlar yapan bir düşmana engel olmak gerekmişti. Bunun yegâne çaresi kaleler inşa etmektir. Fakat şövalyelerin bu kaleleri inşa etmelerinin bir başka sebebi daha vardı: Haçlıların yeni takviye sevkîyatları 12. ve 13. asırda zaman zaman zayıflamıştı ve müdafaada bulunan asker adedi de çok azalmıştı. Buna mukabil haçlıların müdafaaya mecbur oldukları yerler, Filistin'in güneyinden Kilikya'ya kadar çok geniş ve yaygın bir sahayı kaplıyordu. Böylece haçlı orduları, sayılarının azlığı neticesinde açık arazi ve meydan muharebelerinden kaçınarak buna nispetle daha az kuvvetlerle müdafaası mümkün bulunan kalelere muhtaç duruma düşmüşlerdi. Bu suretle toprakları ellerinde tutabileceklerini umuyorlardı. Bunda muvaffak olamadılar. Ancak, kalelerinin muazzam taş yığınları, yabancı olarak geldikleri ve bugüne kadar hâlâ tesirleri hissedilen Yakın Şark bölgesinde hâkimiyetlerinin parlak devrine aid deliller olarak kaldı.

Haçlılar kalelerini 8 gruba ayırmak mümkündür :

1 — Güney grubu, Filistin'e giden yolun korunması maksadiyle yapılan kaleler: Blanche Garbe (Tell es Safi), Ascalon (Khirbet Asqalan) ve Beth Gibelin (Cebele).

2 — Orta grup, Filistin'in kuzeyden muhafazası için yapılan büyük şatolar: Lübnan'ın güneyinde Château de Beaufort (Qalat es-Sakif), Belvoir (Beyt Gibrin), Subegba (Bandas ve Safed). Bu gruptaki kaleler haçlı devletlerinin zayıf olan doğu cenahını korumakla vazifeli idiler.

3 — Muazzam Château de Saône (Sayhun), Kerek kalesi (Karak des Chevaliers), Margat şatosu, Chastel Blanc (Safita) gibi en kuvvetli ve büyük kalelerden müteşekkil *kuzey grubu*. Bunların gerilerini emniyette tutan müstahkem mevki ise, baş kulesi ile birlikte duvarları bugüne kadar muhafaza edilmiş olan Templier kalesi Tortosa, yani bugünkü Tartous idi. St. Jean şövalyelerinin en mühim iki kalesi olan

Krak des Chevaliers (Kerek kalesi) ve Château de Margat (Margat şatosu) bu gruba dahildirler. Bilhassa fakir Arap köyleri ile çevrili münzevi bir dekor ortasında bu mağrur kalelerin duruşu çok dramatik. Düşmanlarla çevrili bir diyarda kendilerine 200 sene müddetle, hiçbir zaman tam mânasiyle benimsiyemedikleri, bir ev vazifesi gören ve haçlıların nöbet bekledikleri Kerek'in duvarları, müdafası için yapıldığı vâdilerin üzerinde hâlâ yükselmektedir. 1952 senesinde çıkmış olduğum Château de Beaufort baş kulesinin en yüksek kısmında duyulan donmuş sessizliği ve fotoğrafını göstereceğim St. Jean'ların büyük üstadlarının şatosu olan Kerek'in üstündeki kulelerden görülen harikulâde manzaranın büyüleyici derin tesirlerini, insan bu âbidelerden ayrıldıktan sonra da hissetmiye mecbur kalıyor. Kaleler bu bölgelerde o şekilde inşa edilmiştir ki, insanın onları artık yok farzetmesine imkân vermeyecek bir kuvvetle bu toprakların malı olmuşlardır.

4 — Deniz kenarındaki kaleler: Bunlar asker ve malzeme takviyesi için yapılan sevkıyatı korumak maksadiyle yapılmıştır ve sayıları pek çoktur. Ben içlerinden en önemli olanları sayacağım: Beyrut, Tartous, St. Jean d'Acre (Akkâ), Tripoli, Sidon (Saida) ve sahil önlerinde bulunan Ruad adası.

5 — Ürdün'deki şatolar: Bu saha haçlıların ancak bir asır ellerinde tutabildikleri bir bölge olup, Kerab de Moab, Monreal, Petra kaleleri, Le Vaux Moïse ve Sela ve Akabe körfezlerindeki Ille de Gray adası kalelerini ihtiva eder. 1187 senesinde Hattin'deki muharebede Selâhaddin Eyyubî'nin haçlı ordusunu perişan ve mağlup etmesi ve Filistin'in de aynı senede düşmesi üzerine, Ürdün'ün ileri müdafaa karakolu olarak muhafazasına imkân kalmadı ve böylece Kerek 1188 ve Monreal da 1189 senelerinde düştüler. Bunların duvarlarının etrafa yayılmış harabeleri, Kerek de Moab'ın sahibi Rainaud de Châtillon'nun Mekke istikametinde yağma seferlerine çıktığı zamanları hatırlatmaktadır.

6 — Kuzey Suriye ve Kilikya'daki grubu teşkil eden kalelere gelince, bunlar şimdiye kadar fazla araştırılmamıştır. Bu grup Ermeni kalelerinden müteşekkil olup, Ermeni kırılları tarafından haçlı mimarlarının yardımları ile yapılmışlardır. Bütün bu kaleler Türkiye'nin güneyinde Ceyhan ve İçel'de bulunmaktadır. Bunlar da pek az tetkik edilmişlerdir. Bir müddet evvel John Thompson tarafından hazırlan-

miş, Anamur, Camardesium, İlan, Sis gibi en mühim kaleleri ihtiva eden kısa bir hulâsa yayınlanmıştı. Yakın bir zamanda bu kaleleri etraflıca tetkik ederek bu konuda neşriyat yapabileceğini ümit ediyorum.

7 — Kıbrıs adasındaki haçlı şatoları: Bu şatolar ancak haçlıların 12. asrın sonlarında adaya yerleştikleri zamanlarda inşa edilmişti. 1190 da Aslan Yürekli Rişar tarafından bu adanın zaptedilişini anlatmayı zait görüyorum. Adanın böylece haçlıların eline geçmesinden hemen sonra müdafaa için lüzumlu olan kalelerin inşasına başlandı. Bu cümleden olarak Kuzey dağlarının üzerinde inşa edilmiş üç büyük şato şunlardır: St. Hilarion, Buffavento ve Kantara. Bunlardan başka 14. asrın başlarında inşa edilmiş olan ve güneydeki Limasol'un batısında bulunan St. Jean şövalyelerinin şatosu Kolossi'yi de ayrıca zikretmeliyiz. Kyrenia (Girne) limanının yakınlarında bulunan Hilarion şatosu (Dieu d'Amour) ise çok heybetli ve bulunduğu kayalığın şekline intibak ettirilerek yapılmıştır. Lusignan kral sülâlesi burayı daima ricatlarında müdafaa için kullanırdı. 2 Frederik'in askerleri, bu kaleye sahip olduktan sonra haçlı ordusunun bir hücumu üzerine burayı terketmek mecburiyetinde kalmışlardı.

1285 senesinde Margat'ın düşmesinden sonra St. Jean şövalyeleri Kıbrıs'a ricat etmek zorunda kalınca, Kıbrıs'ın en mühim hükümdarlarından olan, Lusignan'lardan 2. Henri tarafından kendilerine, 1309 senesine kadar ordugâh olarak kullandıkları, Kolossi şatosu verildi. 1309 senesinde St. Jean'ların üstadı azamı Rodos'a gitmiş, fakat St. Jean'lar daha 16. asra kadar Kolossi şatosunda kalmışlardı. Bugün ancak baş kulesi mevcut olan bu şatoyu sonradan tahkim ederek bir kale haline getirmişlerdi.

8 — Rodos adasında St. Jean'lar 1309 dan 1522 senesine kadar kaldılar. Orada kısmen Suriye'deki şatoların üslûbunda sağlam bir kale inşa ettiler. Bu kalenin kalıntıları 19. asra kadar çok ilgi verici bir halde duruyordu, fakat Rodos adasının İtalya tarafından işgali esnasında İtalyan hükümeti bu şatoyu yeni baştan o şekilde tamir ettirmiştir ki, artık tarihî duvarları bulmak hemen hemen imkânsız bir haldedir. St. Jean'ların Rodos adasındaki ikametleri Kanunî Sultan Süleyman'ın 1522 senesinde büyük bir filo ile adaya gelişiyle sona ermiştir.

Haçlı şato ve kalelerini, şimdi, tarafımdan çekilen bazı diyapozitifler vasıtasıyla daha yakinen canlandırmak istiyorum. Bunlara ait açıklamalarımın Türkçe tercümesi özet olarak yapılacaktır.

Haçlı şato ve kalelerinin mimarî yönden ele alınması halinde ön plânda gelecek olan teknik detayları ben bu küçük konferansımda fazla işlemek istemiyorum. Ben sizlere ancak Yakın Şark'taki haçlı şato ve kalelerinin mevcudiyetleri ve vazifeleri hakkında bir hulâsa vermek istiyorum.

RUŞEN EŞREF ÜNAYDIN¹

1892 — 1959

ULUĞ İĞDEMİR

O'nu Birinci Dünya savaşı içinde yazılarıyla tanıştım. Muallim mecmuası'nda Tevfik Fikret için yazdığı anısı, Yeni Mecmua'nın özel sayısında çıkan "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat"ı ve nihayet günün ünlü ozan ve yazarlarıyla yaptığı konuşmaları bir araya getiren "Diyorlar ki"si bunlar arasında idi. Bir orta okul öğrencisi olarak bunları seve seve ve bir kaç kere okumuştum.

Sonra aradan yıllar geçti. Cumhuriyetin kuruluşundan bir kaç ay sonra 1923 de O'nunla Adana'da tanıştım. Atatürk'le birlikte Adana'ya gelmişti. Biz Ferit Celâl Güven'le Türk Sözü gazetesini yeni kurmuştuk. Ben 22 yaşında idim, O 31 yaşında bir gençti. Ama büyük yazar olarak adı sanı çoktan yurdun dört bucağına yayılmıştı.

1926'da Ankara'ya geldikten sonra arkadaşlığımız daha yakından devam etti. Ölümüne kadar birbirimizi sevdik.

O'nu en son ölümünden iki ay önce Beşiktaş'ta, Vişnezâde'deki apartmanında ziyaret etmiştim. Ondan bir ay önce de mayısın sonlarında sesini şeride almıştım. Bana Süleymaniye'sini ve Fuzulî'nin bir gazelini davudî ve erkek sesiyle ne güzel okumuştum. Ölümün bu kadar kısa bir zamanda onu aramızdan alıp götüreceğini bilseydim, yeni yazılarından da bir kaç tanesini okuturdum. Şimdi o yarım saatlik şerit arşivimizin en değerli eserleri arasındadır.

Sekiz yıldır hasta idi, fakat kafası, hafızası, zekâsı değerinden hiç bir şey kaybetmemişti. Anılarını en küçük noktalarına kadar eksiksiz anlatıyor, gençliğinde ezberlediği Fikret'i, Fuzulî'yi bir kelime atlamadan okuyor, yazıyor ve saatlerce dinleseniz, bıkmıyacağınız bir tatlılıkla konuşuyordu.

¹ 30 Eylül 1959 tarihli Ulus'tan.

Falih Rıfki Atay'ın dediği gibi ömrü boyunca iki kişiye âşık: Tevfik Fikret ve Atatürk. Hocası Fikret'i, ozan ve eğitimci olarak iki yönden incelemişti.

Atatürk'ü Yeni Mecmuada yayınladığı yazısıyla Türk aydınlarına ilk tanıtan odur. Atatürk de bu "Mülâkat" dolayısıyla onu yakından tanımıştı; dostlukları ve arkadaşlıkları ölümüne kadar sürdü. Atatürk 24 Mayıs 1918 de kendisine armağan ettiği General üniformalı resminin altına şunları yazmıştı:

"Her şeye rağmen muhakkaka, bir nura doğru yürümekteyiz. Bende bu imanı yaşatan kuvvet, yalnız, aziz memleket ve milletim hakkındaki payansız muhabbetim değil, bu günün karanlıkları, ahlâksızlıkları içinde sırf vatan ve hakikat aşkıyle ziya serpmeye ve aramağa çalışan bir gençlik gördüğümündür. İşte, azizim Ruşen Eşref Bey sizi, ben, bu mübarek hizbin tabii âzasından görüyorum. Gün geçtikçe daha mühim hizmetlerinize intizar ediyorum. Bu günden ziyade yarınların şükran ve şapaşına namzed olan sizi bugünden tanıyabilmekle memnunum."

Atatürk'ün böyle övgüleri çok az insana nasip olmuştur. Ruşen Eşref bu övgülere lâyik olduğunu bu tarihten sonraki yazıları ve görevleriyle, ispat etmiştir. Kurtuluş savaşında onu Ankara'da ve Atatürk'ün yanında görüyoruz. Hâkimiyet-i Milliye'de ve başka yerlerde yayınladığı yazılarının bugün sanat değeri kadar tarih değeri de vardır. Daha sonra Büyük Millet Meclisinde Afyon Karahisar Mebusu, Atatürk'ün Genel Sekreteri ve nihayet Büyük Elçi olarak yurt hizmetlerinde başarı ile çalıştı.

Ruşen Eşref Ünaydın, Atatürk edebiyatının en başta gelen sanatçısıdır. "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülâkat", "Atatürk, Tarih ve Dil Kurumları", "Atatürk'ü Özleyiş", ve nihayet "Atatürk'ün Hastalığı" bu edebiyatın ölmez anıtlarıdır.

"Atatürk'ün Hastalığı" onun son eseridir. Buna çok önem vermişti. Belki de hastalığını düşünerek biran önce çıkmasını istiyordu. Kitabı basılmış olarak kendisine yolladığım zaman, bir çocuk gibi sevindiğini bana yazdığı bir mektubundan anlıyorum. 23 Ağustos 1959 tarihli bu mektubunda şöyle yazıyordu:

"Kardeşim Uluğ

"Göndermek lütuflukârlığında bulunduğunuz fotoğrafleri de Atatürk'ün Hastalığı adındaki ilk on nüshayı da aldım. Ne kadar sevindiğimi şundan an-

RÜŞEN EŞREF ÜNAYDIN
1892 - 1959

layın ki ilk nüshayı, o paketi değil, bu müjdeyi bana getirmiş olan posta müvezziine imzalayıp hâtırâ verdim. Sonra heman telefonu açıp Doktor Nihat Reşad'ı buldum. Keyfiyeti ona da tebşir ettim. Tabii fevkalâde memnun oldu."

Türk Tarih Kurumu, Atatürk ve kurtuluş savaşı için yazılmış yazıları yeni bir seri içinde yayınlamak kararını almıştır. "Atatürk'ün Hastalığı" bu serinin ilk sayısıdır. İkinci ve üçüncü sayılarında yine Ruşen Eşref Ünaydın'ın "İstiklâl Yolunda" adlı eseri ile "Çanakkale'de savaşıyanlar dediler ki" adlı eseri yer alacaktır. Kurtuluş savaşı yıllarında yazılmış yazıları içine alan "İstiklâl Yolunda"yı Rahmetli yeni baştan gözden geçirmiş, yabancı kelimelerden bazılarını değiştirmiş ve benim hatırlatmam üzerine Atatürk'e İzmir'de hazırlanan suikast haberlerinden sonra 20 Haziran 1926 da Milliyet gazetesinde çıkmış olan "Sana Nasıl Kıyacaklardı?" adlı yazısıyla diğer bazı yazılarını da bu yeni baskısına katmıştı. Kitap diziliyordu. Buna bir önsöz yazacaktı. Yine bana Çamlıca'dan yazdığı 3 Eylül 1959 tarihli son ve uzun mektubunun bir yerinde bu kitabı hakkında şöyle diyordu:

"... Darısı, "İstiklâl Yolunda"nın başına. Bilseniz onu nasıl bir "nevheves" heyecanı ile bekliyorum.. Ona şimdiden öyle düşkünlüğüm var! O, bence bir çok kutsal hâtırânın bir kaynağı.. Ona ön sözü yazıp yazıp yurtıyorum. Duygularımı dilediğim gibi belirtemiyorum. Emin olun ki bir kitap yazmak gibi güç geldi bana. Kendi kendime bir türlü beğendiremiyorum. Emeklilik tiryakiliği mi? yaşlılık titizliği mi neyin nesidir? anlayamıyorum. Şimdi bir tane yenisine başladım. Yarıya kadar geldim. Bu kere galiba tutturabildim. Böyle giderse tam dilediğim gibi olmasa da yine az çok işe yarayabilecek, ben de nefes alıp Çamlıca'nın güzüne daha rahat gözle bakabileceğim. Gönül ferahlığı duyacağım. Hele iyi aklettiğiniz gibi "Sana Nasıl Kıyacaklardı?"yı da bulup bu kitaba katacak olursak, kitabın hacmi de, mânası da biraz daha gelişmiş bulunacak."

Önsözü bitirip bitirmediğini bilmiyorum. Ne yazık ki bu son baharda Çamlıca'dan âşık olduğu İstanbul'u doya doya seyredemedi. "Sana Nasıl Kıyacaklardı?"yı bulmuş, yeni harflere çevirmiş ve kendisine 16 Eylülde yollamıştım. Yazdığım mektupta da şöyle diyordum: "O'nu tekrar zevkle ve ağlaya ağlaya okudum. Ne kadar güzel yazmışsınız. Onun bugünlerde yeniden çıkması, Atatürk sevgisini gönüllerde yeniden tazelemesi ne kadar iyi olacak. O'nu tanımayan genç kuşaklar için bundan güzel çizilmiş bir portre olamaz."

Bu mektubu yazdıktan dört gün sonra acı haberi alacağımı nasıl aklıma getirebilirdim. Mektupları ne kadar canlı, ne kadar hayat dolu idi.

* * *

RUŞEN EŞREF ÜNAYDIN'IN BİYOGRAFİSİ²

Ruşen Eşref Ünaydın, 1892 yılı martının 18 inde İstanbul'da doğmuştur. Babası, Gülhane Mektep ve Seririyatı Emraz-ı Cildiye ve Zühreviye muallimi ve Askerî Tıbbiye Mektebinde aynı hastalıkların muallimi bulunmuş olan Profesör Doktor Yarbay Eşref Ruşen Bey'dir. Annesinin adı Saffet Hanım'dır. Baba tarafından aile adı Vâizzâdedir. Bu aile, aslen Malatya'lıdır. Türktür. Sonradan Köprülü'ye geçmiştir. Büyük babasının Bosna hâkimliği zamanında babası Bosna'da doğmuştur. Soyadı Kanunu zamanında Atatürk, Ruşen Eşref'e kendi adının Türkçesi demek olan "Ünaydın"ı kendi el yazısı ile yazarak aile adı vermiştir. Aile, 1934 ten beri bu adı kabullenmiştir. Ruşen Eşref, evlidir. Refikası: Hacı Bekir ailesinden Bayan Saliha'dır.

Ruşen Eşref, 1900 de Galatasaray Lisesine girmiş, 1911 de lisenin Türkçe ve Fransızca kısımlarından diploma alarak çıkmıştır.

Yüksek tahsilini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde görüp oradan da 1914 de şahadetname almıştır...

1911 ile 1920 arasında Galatasaray Lisesinde, Askerî Baytar Mekteb-i Âlisinde, Dârülmualimin-i Âliye'de Türkçe, Fransızca lisan ve edebiyat öğretmenliği etmiştir. Yine o yıllarda İstanbul'daki yabancı okullardan Rus, İngiliz High School, Alman liselerinde ve Robert College'de Türkçe öğretmenliği etmiştir.

1914 te yazarlık hayatına önce tercümelemleri ve sonra kendi yazılarıyla katılmıştır. *Servet-i Fünun'da*, *Donanma Mecmuası'nda*, *Tedrisat Mecmuası'nda*, *Türk Yurdu'nda*, *Yeni Mecmuada* yazılar ve tercümelemler yayımlamıştır. Yazıları önce *Servet-i Fünun'da* "Eskis"ler ve "Ziyâretler" 1916 da *Türk Yurdu'nda* biraz sonra da 1917-1918 arasında gündelik "Vakit" gazetesinde "Edebî Ziyâretler ve Mülâkatlar" çerçevesi içinde belirmiştir. Bunların 1918 de bir araya toplanması, "Diyorlar ki"yi

² 1 Mayıs 1959 tarih ve 92 sayılı *Türk Dili* Dergisinden alınmış, bazı küçük düzeltmeler yapılmıştır.

vücutte getirmiştir. “*Diyorlar ki*” Türk edebiyatında, kendi türünde yeni bir çığır açmış ilk kitaptır.

1918 başlangıcında “*Yeni Mecmua*”nın “Çanakkale” Özel sayısında Çanakkale’de savaşımlarla konuşarak yaptığı mülâkatlar serisinde Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşa ile olan mülâkatını yayımlamıştır. Bu mülâkat, Mustafa Kemal Paşa’yı Türk basınında ilk tanıtan yazıdır ki, sonradan 1930 da yeni harflerle kitap halinde de yayımlanmıştır. . .

1918 ilkbaharında, o zamanın bahriye nazırı Cemal Paşa’nın davetlisi ve “*Vakit*” gazetesinin muhabiri olarak Batum’a gitmiş, o zamanki Batum ve Karadeniz kıyıları şehirleri üzerine bir seri seyahat intibaları yazmıştır. . . Aynı yılın sonbaharı başlangıcında “*Yeni Gün*” gazetesini muhabiri olarak güney ve kuzey Kafkasya’ya gönderilmiş, oradan da Bakû üzerine bir seri yolculuk yazıları göndermiştir. . .

1919 sonbaharında “*Tasvir-i Efkâr*” gazetesini muhabiri olarak Sivas ve Amasya’ya gitmiş, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşı Bay Hüseyin Rauf Orbay’la mülâkat etmiş ve Sivas, Anadolu yolculuğu üzerine bir seri makale yazmıştır. . . Bu üç serideki makaleler henüz kitap haline konmamıştır. Ancak, Mustafa Kemal Paşa ile Sivas’taki mülâkat, İnkılâp Enstitüsünün yayınladığı: “*Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*” adındaki kitabın üçüncü cildinde çıkmıştır.

1920 sonbaharında Anadolu Millî hükümetinin daveti üzerine, gizlice İbenolu yolu ile Ankara’ya geçerek millî harekâta katılmıştır. Birinci İnönü zaferinden sonra Londra konferansına Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından o zamanki hariciye vekili Bekir Sami Bey’in başkanlığında gönderilen ilk murahhas heyetinde matbuat müşaviri olarak bulunmuştur. Bu münasebetle *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde bir seri seyahat intibaları yazmıştır. Bunlardan bir kısmı “Sen Ceymis günleri” başlığı altında toplanarak “*İstiklâl Yolunda*” adındaki kitabında yayınlanmıştır.

1922 de Buhara Elçiliği Başkâtipliğine tâyin edilmiştir. Büyük taarruzda Başkumandan karargâhında muhabir olarak bulunmuştur. . .

İsmet Paşa başkanlığındaki Lozan konferansında matbuat müşavirliği etmiştir.

1923 te, İkinci Büyük Millet Meclisine Afyon Karahisar’dan mebus seçilmiştir. Mecliste Riyaset Divanı Kâtipliğine, Maarif En-

cümeni mazbata muharrirliğine, sonra da Hariciye Encümeni üyeliğine seçilmiştir.

Anadolu Ajansının kurucu idare meclisi üyelerinden biri idi.

İstanbul'da toplanan milletlerarası ajanslar kongresindeki Türk murahhaslarındandı.

1928 de "Harf İnkılâbı" komisyonu üyeliğine seçilmiştir. Dil ve Lûgat Encümeni üyelerindendi.

1930 da Atina'da toplanan ilk Balkan Cemiyeti konferansına katılmış Türk murahhas heyeti üyelerindendi. O yıl, Balkan Cemiyetinin Türk Kısmı Genel Yazmanlığına getirilmiş; 1931 de İstanbul'da toplanan ve son oturumunu Ankara'da Büyük Millet Meclisinde Atatürk'ün huzurunda yapan İkinci Balkan konferansının umumi kâtibi olmuştur.

Balkan konferanslarının Delf'te, Ankara'da, Bükreş'te, Selânik'te toplanan son oturumlarında söylediği nutuklar, "*Les Balkans*" mecmuasında yayınlanmıştır. Gerek bunlar, gerek daha sonradan Atina elçiliği zamanında türlü vesilelerle söylediği nutuklar, "*Les Balkans*" dergisi, "*Le Messager d'Athenas*" gazetesi ve başka dergilerde yayınlanmış olan nutuklar, bir cilt tutacak sayıdadır; henüz kitap halinde toplanmamıştır.

1932 de "TÜRK DİLİ TETKİK CEMİYETİ"nin Kurucu Genel Yazmanlığına getirilmiş ve o yılın eylülünde İstanbul'da Dolmabahçe sarayında toplanan ilk Dil Kurultayı tarafından Türk Dili Tetkik Cemiyeti Umumi Kâtibi seçilmiştir.

1933 te Riyaset-i Cumhur Umumi Kâtibi tâyin edilmesi üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliğinden ve Türk Dili Tetkik Cemiyeti Umumi Kâtipliğinden ayrılmıştır.

1934 nisanında Tiran elçiliğine; aynı yılın ekim ayında Atina elçiliğine 1939 ağustosunda Budapeşte elçiliğine; 1943 te Roma Büyük-elçiliğine; 1944 nisanında Londra Büyük Elçiliğine; 1945 sonunda Atina Büyük Elçiliğine tâyin edilmiştir. 1952 ekiminde emekliye ayrılmıştır.

Atina'daki edebî Parnassos Cemiyeti fahrî üyeliğine, Atina Üniversitesi Felsefe ve Edebiyat şubesi fahrî profesörlüğüne, Atina şehri fahrî hemşehriliğine seçilmiştir.

1954 te Ankara'da. 7. Türk Dil Kurultayına başkan seçilmiştir. 1957 de 8. Türk Dil Kurultayı tarafından "Onur Üyesi" seçilmiştir.

E S E R L E R İ

a) TELİF OLARAK (ESKİ HARFLERLE) :

1. *Diyorlar ki*: (Edebî Mülâkatlar: 1916-1918. Kanaat Kitabevi 1334).

2. *İki Saltanat Arasında*: (Sultan Reşad'ın ölümü, Sultan Vahdetin'in cülûsu, ilk muayedesinin ve Kılıç alayının tasviri. Kanaat Kitabevi 1918).

3. *Tevfik Fikret*: (Hayatına dair hâtıralar. Sûdi Kitabevi 1919. "Kitaphane-i Sûdi, Hilâl Matbaası").

4. *Geçmiş Günler*: (Tarihten birkaç yaprak; —Fikir ve sanat âleminde (birkaç portre ve mersiye);—Birkaç musahabe;—Zevkimize dair; —Bir Dil mübahasesi) Sûdi Kitabevi 1919, Orhaniye Matbaası.

5. *İstiklâl Yolunda*: (Millî harekât esnasında Birinci İnönü Muzafferiyeti ile Dumlupınar zaferi arasındaki büyük olaylar münasebetiyle: (Sen Ceyms Günleri; —Mustafa Kemal'in Başkumandan seçilmesi; —Sakarya Muzafferiyeti; —Ankara'da, Frunze ile Türk-Sovyet konferansı; —Asker geçerken; —Şehitlikte v. b.). *Hâkimiyet-i Milliye* —*Ulus* gazetesinde yayınlanmış yazılardan toplanmadır. Belge değerindedir. O zamanın matbuat ve istihbarat müdürlüğü tarafından kitap halinde yayınlanmış; büyük kısmı orduya ve cepheye dağıtılmıştır; bir kısmı da "Himaye-i Etfal Cemiyeti" (Çocuk Esirgeme Kurumu) yararına hediye edilmiştir. Ankara 1922).

6. *Ayrılıklar*: (Mütareke yıllarında (1918-1920) arasında İstanbul'un anıtlarından, ibâdetlerinden, âdetlerinden, mâbetlerinden, çeşmelerinden v. b. birkaç yaprak —Ankara'dan ve Anadolu'dan İstanbul'u tahayyül. İkbâl Kütüphanesi 1923).

b) TELİF OLARAK (YENİ HARFLERLE) :

7. *Damla Damla*: (Mensur Şiirler. Yeni Türk harfleriyle yayınlanmış ilk edebî kitaptır. Birinci ve ikinci yayınlarını 1929 da Hamit Matbaası yapmıştır. Yeni ilâvelerle üçüncü basılışı 1944 te Remzi Kitabevi tarafından yapılmıştır. Mevcudu tükenmiştir. Daha yeni ilâvelerle dördüncü baskısı yapılacaktır. Damla Damla'dan seçme bir plaket Yunanca "*Stalagmatia Stalagmatia*" adı ile tercüme ve yayınlanmıştır).

8. *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülâkat*: (1918 de Yeni Mecmua'nın Çanakkale Özel sayısında eski harflerle yayınlanmış

olan mülâkat, yeni harflerle ilk defa olarak 1930 da Hamit Matbaası tarafından kitap halinde basılmıştır. Aynı kitap 1933 te “Devlet Matbaası” tarafından ikinci defa basılmıştır. Üçüncü baskısı 1953 te “Varlık” yayınları arasında çıkmıştır. Mevcudu kalmamıştır; dördüncü baskısı çıkacaktır. Bu kitap, B. T. inisiyalleriyle rahmetli büyükelçi Bedri Tahir Şaman tarafından almancaya tercüme edilmiştir. Eser, 1933 te Leykam Verlag Graz’da “Mustafa Kemal über die Dardanellen Kämpfe im Welt krieg” adı ile yayınlanmıştır).

9. *Türk Dili Tetkik Cemiyetinin Kuruluşundan ilk Kurultaya kadar: (Hâtıralar)*: 1933 te “*Türk Dili Belleten*”inde yayımlandıktan sonra —Türk Dili Neşriyatı serisinden olarak —Ankara’da Hâkimiyet-i Milliye Matbaası marifetiyle kitap haline konulmuştur. T. D. T. C. III. 4)... (1943 te, eser, Türk Dil Kurumu tarafından tekrar basılmıştır: T. D. T. C. III. 4 —Atatürk’ün R. E. e bir talimatının ve R. E. in ilk Dil Kurultayındaki nutkunun ilâvesi ile).

10. *Boğaziçi Yakından*: (Boğaziçi’nden tasvirler, 1938 de basılmıştır. Bu kitaptan birkaç parça, Macarcaya tercüme edilmiş ve Budapeşte basımında yayınlanmıştır. *Boğaziçi-Uzaktan* adını alacak ikinci cildin bir kısmı, “*Cumhuriyet*” gazetesinde çıkmışsa da henüz kitap haline getirilmiş değildir.)

11. *Atatürk -Tarih ve Dil Kurumları*: (Yedinci Türk Dil Kurultayında bildirilmiş hâtıralardır. Kurultayın kararı ile Türk Dil Kurumu tarafından 1954 te Türk Tarih Kurumu Basımevinde bastırılarak kitap halinde yayınlanmıştır).

12. *Atatürk ve Millî Tesânüt*: (Millî Tesanüt Birliği yayınlarının No 7 si olarak İstanbul’da Anıl Matbaasında kitap halinde bastırılıp 1954 te yayınlanmıştır).

13. *Atatürk’ü Özleyiş*: (Birinci kitap: Zafer. İş Bankası Kültür yayınları arasında 1957 de yayınlanmıştır. Cephe hâtıralarıdır. Ankara-da Türk Tarih Kurumu Basımevinde basılmıştır).

14. *Galatasaray ve Futbol*: (Galatasaray kulübünün ilk kuruluş yıllarına ait hâtıralar; —Galatasaray Kulübü tarafından İstanbul’da Yenilik Basımevinde kitap halinde bastırılarak 1957 de yayınlanmıştır).

Bunlardan başka: a) 1915 ten şimdiye kadar çocuklar için yazılmış; bir kısmı muhtelif dergilerde ve okuma kitaplarında yayınlanmış, bir kısmı ise henüz yayınlanmamış şiirleri vardır ki bir cilt teşkil

edecek sayıdadır. Bunlar, bir araya toplanmıştır. Kitap halinde bastırılacak şekilde hazırlanmıştır. İlk fırsatta yayımlanacaktır).

b) *Sözün Gelimi* adında bir küçük deneme hazırlamaktadır. Türk dilinde söz konusu üzerine bir çalışma ve araştırmadır. (Tamamlanmak üzeredir. Yakında Türk Dil Kurumu'nun incelemesine sunulacaktır).

15. *Atatürk'ün Hastalığı*: Prof. Dr. Nihat Reşat Belger'le Mülâkat, Türk Tarih Kurumu yayınlarından, XVI. seri, No. 1, Ankara, T. T. K. Basımevi, 1959.

c) (FRANSIZCA OLARAK):

16. *Sur la littérature Turque*: (Budapeşte'de 1948 yılının 21 haziranında Macaristan —Türkiye Cemiyetinde Türk edebiyatı üzerine yapılmış musahabedir. "Association Hongrie-Turquie" tarafından Budapeşte'de 1943 te kitap halinde yayınlanmıştır. Bu musahabe 1944 te Londra Halkevinde tekrar edilmiş; Musahabenin "Edebiyat-ı Cedide"den bugüne kadar olan kısmı "Geographical Review'de ingilizce olarak yayınlanmıştır).

17. *Sur la civilisation de la Grèce Antique*: (Atina Üniversitesine fahri profesör seçilmesi üzerine 1948 yılının 14 haziranında üniversitede "Kadim Yunanistan'ın Medeniyeti üzerine" konusunda verdiği nutuktur. Bu nutuk, 1950 yılında "Imprimerie nationale de la Grèce" tarafından kitap halinde yayınlanmıştır. Bu nutuk yunancaya da çevrilerek kitap halinde yayınlanmıştır.

T E R C Ü M E L E R İ

1. *Anderson Masalları*: (Bu tercüme 1920 de Ahmet Halit Kitabevinde basılmıştır. Eski harflerle "Talebe defteri" neşriyatından halk kitaphanesi, sayı I, olarak yayınlanmıştır).

2. Virgilus'tan: *Çoban Şiirleri*: Les Bucoliques: (Türk Ocakları ilim ve sanat heyeti neşriyatından: Klâsik eserler serisi, sayı I, 1929 da İstanbul'da Hamit Matbaasında basılıp kitap halinde yayınlanmıştır. . . Virgilus'un *Çiftçi Şiirleri*: Les Géorgiques'ten tercüme edilmiş Ankara'da *Türk Yurdu* dergisinde yayınlanmışsa da henüz kitap halinde basılmamıştır).

3. *Fransa'da Âri dillere tekaddüm eden lehçenin Turani menşei*: Leon Cahun (Kahön)ün bir konferansından tercüme. —1930 da Cumhuriyet gazetesi Matbaası tarafından kitap halinde yayınlanmıştır. Aynı

tercüme: “*Türk Tarihi Ana Hatları*” adındaki kitabın başına da alınmıştır.)

4. *Napoleon*: Emil Ludvig’den tercüme. (Devlet Matbaası tarafından 1931 de kitap halinde yayınlanmıştır. Mevcudu kalmamıştır).

5. *Âdem oğlu*: İysâ’nın hayatı —Emil Ludvig’den tercüme— (Devlet Matbaası tarafından 1932 de basılmıştır. Mevcudu kalmamıştır.)

6. *Beyaz Geceler*: Dostovyeski’den tercüme. (1934 yılında Kanaat Kütüphanesi tarafından yayınlanmıştır). 1917 de *Yeni Mecmua*’da çıkmıştı, ilkin...

Bunlardan başka “İvan Turgenief”ten, “Leon Tolstoy”dan, “Maksim Gorki”den birer cilt teşkil edecek sayıda hikâye tercümeleri vardır ki en çoğu “*Türk Yurdu*” ve “*Yeni Mecmua*” adlı dergilerde 1917-1923 arasında yayınlanmışsa da şimdiye kadar henüz kitap haline konmamıştır.

Aleksandr Kuprin’in “*Düello*” isimli romanı da sadece *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde tefrika edilmiştir. Kitap haline konmamıştır.

O K U L K İ T A P L A R I

1. *Yeni Kıraat*: (Eski harflerle 6 cilt. 1917 de Tefeyyüz Kitaphanesi tarafından yayınlanmıştır. Bu kitaplar, Necmeddin Sadak ve Mithat Sadullah Sander’le birlikte yapılmış ve müteaddit yıllar defalarca basılmış, bütün okullarda okutturulmuştur.

2. *Cumhuriyet Kıraati*: (Eski ve yeni harflerle 8 cilt. Bunlar da Necmeddin Sadak ve Mithat Sadullah Sander’le birlikte hazırlanmış ve okullarda yıllarca okutturulmuştur.

3. *Seçme Yazılar*: (Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Falih Rıfki Atay’la birlikte hazırlanmış; 1928 de Dil Encümeni Kararı ile Devlet Matbaası tarafından basılmıştır. Yeni harflerle vücade geirilmiş ilk okuma kitabıdır).

4. *Okuma Kitapları*: (Hasan-Âli Yücel, Reşat Nuri Güntekin, Falih Rıfki Atay, Celâl Sahir ve Mithat Sadullah Sander’le birlikte).

Bunlardan başka gündelik gazetelerde ve muhtelif dergilerde türlü konularda makaleler, Piyer Loti’den birkaç tercüme, Londra’dan ve Paris’ten yolculuk notlar, Tetkik yazıları v.b.

BİBLİYOGRAFYA

MARCEL RICHARD, *Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits grecs* (= Yunan elyazmaları ihtiva eden kütüphaneler ve kataloglarının repertuarı), "Centre National de la Recherche Scientifique, Publications de l'Institut de Recherche et d' Histoire des textes: I", ikinci baskı, Centre National de la Recherche Scientifique, Paris 1958; XIX - 276 s. ciltli.

İlk baskısı 1948 de satışa çıkan bu el-kitabının ¹ on yıl sonra ikinci baskısı yapılmış bulunuyor. Paris'de *İlmi Araştırmalar Millî Merkezine* bağlı *Metinler Tarihi ve Araştırması Enstitüsü'nün* yayınlarının ilk cildi olarak basılan bu kitap, adından da anlaşıldığı gibi bir rehberden, pratik bir buldurdan ibarettir. *M. R.*in, güzel bir cilt içinde, nefis bir kâğıda basılmış olan kullanışlı eserini bir kaç bakımdan bizim için dikkate değer bulduğumuzdan -esas ihtisas sahamızın dışında kalmasına rağmen- burada tanıtmayı lüzumlu gördük.

Kitabın başındaki kısa önsözde, dünyanın dört köşesine dağılmış olan eski grek elyazmalarını bildiren katalogları tanıtan ilk "bulduru" teşebbüslerinden bahsedilmektedir. *M. R.*in eseri, bu önsözde de belirtildiği gibi bu yoldaki ilk teşebbüs değildir. Tanınmış paleografya mütehassısı V. Gardthausen 1903 de basılan kitabında ², Yunan elyazması ihtiva eden belli başlı eski veya yeni kütüphanelerin tarihçeleri ile beraber kısa bir bulduru da meydana getirmiş, bunu 1924 de O. Schissel'in ³, 1930 da da W. Weinberg ⁴ in denemeleri takip etmiştir. Gardthausen'in kitabında o devrin Osmanlı İmparatorluğu'nun hıristiyan elyazmaları ihtiva eden kütüphanelerinin tarihçeleri hakkında bilgi verilmiştir ⁵. Bu arada İstanbul'daki

¹ İlk baskı hakkında sayıları onu bulan tahlil ve tenkit yazıları için bk. "Byzantinische Zeitschrift", 43 (1950), 71, 399, 45 (1952) 132. İlk baskının eksik ve hatalı tarafları hakkında etraflı bir tenkit yazısı için bk. G. Perl, *Bemerkungen zum Répertoire des Bibliothèques et des Catalogues de Manuscrits Grecs von M. Richard*, "Aus der byzantinischen Arbeit der DDR" Berlin 1957, 293-300. *M. R.* in eserini basan müessese tarafından yayınlanan güzel büyük bir ciltte ise eski yunan elyazmaları hakkında umumi bilgiler toplanmıştır: R. Devreesse, *Introduction à l'étude des manuscrits grecs*, Paris 1954.

² V. Gardthausen, *Sammlungen und Cataloge griechischer Handschriften*, "Byzantisches Archiv, 3", Leipzig 1903, VIII+96 s.

³ Othmar Schissel, *Kataloge griechischer Handschriften*, "Bücherkunde in Einzeldarstellungen, I", Graz 1924, çok ufak boyda XII+84 s. Bu kitapçık numaralı 625 nüsha olarak basılmıştır.

⁴ W. Weinberger, *Wegweiser durch die Sammlungen altphilologischer Handschriften*, "Sitzungsberichte der öst. Akademie der Wissensch. in Wien, Phil.-hist. Klasse" cilt 209, 4, Wien 1930.

⁵ V. Gardthausen, *ay. esr.* s. 79-87. G. Moravcsik, *Byzantinoturcica I*, Berlin 1958 (2. baskı) s. 593-607 de, Bizans tarih elyazmalarını mükemmel bir listesi mevcuttur.

eski Bizans kütüphaneleri üzerinde de durulur ki, bu da kitabın daha fazla bir tarih araştırması olarak hazırlandığını gösterir⁶. O. Schissel'in sevimli ve zarif kitapçığı ise şehirlere göre tertibi ve numaralı paragraf sistemi ile sadece bir rehber, bir bulduru olarak düşünülmüştür. *M. R.*in eserine bu birbirinden tamamen farklı çalışmalardan ikincisinin örnek olduğunu yine önsözden öğreniyoruz. Yazar, dünyaya dağılmış olan eski Yunan elyazmalarına sahip kütüphanelerin adlarını, buralarda saklanan elyazmaların sayısını, bazı hallerde -umumiyetle az sayıda olduklarında- yazmaların konularını ve nihayet bu elyazmaları hakkında -eğer var ise- yayınların veya katalogların referanslarını kullanışlı bir tertibe göre araştırmacılara sunmaktadır. İlmî araştırma dallarının en zahmetli ve o derecede de belki en nankörü olan böyle bir çalışmanın faydası ve göreceği hizmetin büyüklüğü hiçbir zaman inkâr edilemez. Ancak böyle bir çalışmanın karşılaşacağı zorluklar da azımsanamaz. Nitekim yazar son yarım yüzyıl içinde dünyayı alt-üst eden kargaşalıklar içinde yerleri değişen, yok olan veya Avrupa'nın özel koleksiyonlarında iken bunların dağılması ile izleri kaybolan kütüphaneler ve yazmalar karşısında ne kadar çetin bir işe girişmiş olduğunu itiraf eder. Fakat böyle bir repertuarın tertibi sırasında karşılaşılan zorluk yalnız bundan ibaret değildir. Diğer önemli bir problem de hangi cins elyazmalarının bu rehberin çerçevesi içine alınacaklarının tesbiti hususunda kendisini gösterir. *M. R.* önsözde belirttiğine göre, bu bakımdan şöyle bir yol takip ederek, papiroloji sahasına giren yazmaları yani vesikaları, *collation*'ları ve bilhassa XVII-XIX. yüzyıllarda hayli çok sayıda yapılmış olan elyazma istinsahlarını ve bir de yeni yazmaları bu rehberin çerçevesi içine almamıştır. Buna karşılık, Weinberg'in vaktiyle yaptığı teklifi, yani beşten aşağı sayıda elyazmaya sahip kütüphaneleri repertuar dışında bırakmak fikrini kabul etmemiştir. Yazar ikinci baskının önsözünde ise (s. XV-XIX) adları geçen kütüphanelerde aradan geçen on yıl içindeki değişiklik ve yenilikleri dikkate aldığı bildirildikten başka ilk baskı hakkında yazılan tenkitleri, kendi rehberini bizzat kullanarak edindiği tecrübeyi ve kütüphaneler ile temaslara sonunda aldığı taze bilgiler ile bu yeni baskıyı hazırladığına işaret eder. Yazar ikinci önsözünde ortaya koyduğu eserin tam ve nihai olmaktan çok uzak bulunduğunu bildiğini de açıkça söylemek samimiyetini gösterir. *M. R.*nin programı sadece bir bibliyografya hazırlamak değil fakat aynı zamanda da ne oldukları bilinmeyen elyazmalarının izlerini de araştırmak, hiç değil ise, ilgi uyandırıp bunların encamları hakkında kesin bir bilginin edinilmesini temindir. *M. R.*in gösterdiği bir misal bu hususta çok dikkat çekicidir: Geçen yüzyılda 532 adet eski Yunan elyazmasına sahip olduğu bilinen İngiltere'de Cheltenham'daki özel Philipps kütüphanesi bundan 70 yıl kadar önce dağılmış, koleksiyonun içinden 240 cildi Berlin'deki Staatsbibliothek satın almış, diğerleri ise ağır ağır meçhul koleksiyonlara dağılmıştır. Son kalan 6 yazma, 1949 da British Museum'a verilmiştir. 1887 -1948 yılları arasında satılan 286 yazmadan

⁶ Bu münasebetle, Münih Üniversitesinde eski Bizans manastır kütüphanelerinden İstanbul, Selânik ve Anadolu'da olanlar hakkında gayet etraflı ve o derecede de değerli bir doktora tezinin yapılmış olduğuna burada dikkati çekmek isteriz (O. Volk, *Die byzantinischen Klosterbibliotheken von Konstantinopel, Thessalonik und Kleinasien*, München 1954, Dissertation). Daktilo ile yazılmış bir nüshası Münih Üniversitesi Bizans Enstitüsünde bulunan bu tezin bir kitap haline basılması temenni olunur.

ancak 57 sinin umumi kütüphanelerde ve 6 sınıfın özel koleksiyonlarda olduğunun bilinmesine karşılık, 223 yazmanın bugün nerede ve kimlerin elinde olduğu meçhuldür!

*M. R.*ın kitabı elyazma kataloglarını biraraya getiren bir bibliyografya olmakla beraber, içinde bir takım kısımlar da ihtiva etmektedir. Eser dört bölüme ayrılmıştır. Bunlardan ilki umumi bir bibliyografya (s. 1-2), ikincisi özel konulara göre tertiplenmiş katalogların listesidir (s. 3-7). Bu kısımda simya ilmi, astroloji, Mukaddes kitap, tarihli elyazmalar, hagiografya, litürji ve tıp konularındaki eski Yunan elyazmaları kataloglarının bibliyografyası yer almıştır. Üçüncü kısım ise (s. 8-17) bölge ve memleketlere göre bibliyografyalara ayrılmıştır. Burada Arnavutluk, Almanya, Amerika ve Kanada, İngiltere ve İskocya, Avusturya, Belçika, İspanya, Fransa, Yunanistan, İtalya, Hollanda, Polonya, Romanya, İsveç, İsviçre, Suriye, Türkiye, Sovyet Rusya hakkındaki toplu bibliyografyalar bulunmakta, diğer memleketler için ise, dördüncü kısma yâni şehir adlarına göre tertiplenen bölüme başvurmak lâzım gelmektedir. Avustralya, Brezilya, Bulgaristan, Danimarka, Mısır, Macaristan, İrlanda, Ürdün, Lübnan. Yeni Zelanda, Portekiz, Çekoslovakya ve Yugoslavya, Yunan elyazmasına sahip kütüphanesi olan şehirleri ile temsil edilmişlerdir.

Kitabın ağırlık merkezi Dördüncü bölüm olup (s. 23-245) fransız imlâsına göre yazılan şehir adlarına göre tertip edilmiştir. Bu arada ancak bazı manastırlar, eyalet, dağ veya ada adı ile bu listeye girmiştir. *M. R.* şehir adlarını fransızcadaki yazılışlarına göre sıraladığından Bremen, Freiburg, Trier gibi Alman şehir adları Brême, Fribourg, Trèves olmuştur. Türkiye yer adlarının yazılışlarında ise yeknesak bir sistemin kullanılmadığı dikkati çeker. Meselâ Edirne için *Andrinople (Édirné)* yazılmış, buna karşılık *Aretzu* adındaki yerin bugün neresi olduğu gösterilmemiştir. Diğer taraftan Gümüşhane *Argyropolis (Gumuch-Khane)*, Foça *Palaio Phokaia*, Kayseri dolaylarındaki Sarmısaklı *Sarmousak-Kli* olarak yazılmıştır. Anadolu yer adlarındaki bu karışıklığın başlıca sebebi, bu yerlerdeki elyazmaları hakkındaki yayın ve katalogların rumca olması ve *M. R.*ın de doğrudan doğruya bunlara dayanmasıdır. Her ne kadar bugün bu yerlerde artık eski Yunan elyazması mevcut değil ise de, yazarın eski mevcuda göre bir tertip yaptığına göre bir defa bu yer adlarını kontrolden geçirmesi herhalde doğru olurdu. Kanaatimize göre, üçüncü bir baskısı muhakkak yapılacak olan bu kitapta, yeni baskıdan evvel Türkiye yer adları ciddî bir incelenmeden geçirilmelidir. Her bibliyografya maddesinde ve her rübrikte bir numara bulunması (bütün kitapta 884 numara vardır) tekrarları önlemekte, kitabın hacmini azaltmakta ve yollamaları çok kolaylaştırmaktadır. Kitabın sonundaki iki ekten birincisinde (s. 246-252) iki baskıdaki bibliyografya kotlarının karşılıkları, diğerinde içinde katalog yayınlanmış olan başlıca periyodiklerin adları, bahis konusu makaleleri ihtiva eden fasikül ve sayı numaraları (s. 253-260) yer almıştır. Nihayet s. 261-276 da zaten yeter derecede kullanışlı olan bu kitaba daha da kolay istifade edilir bir mahiyet vermek gayesiyle hazırlanan fakat maalesef her nedense tertip hataları ile dolu 16 sahifelik bir endeks yer almıştır.

Kitabın üçüncü bölümünde (s. 19-22) Türkiye'deki elyazmalar hakkındaki eski duruma göre toplu bilgi veren yayınlar bildirilmiş olmakla beraber, dördüncü bölümde, yer adlarına göre tertiplenen listede eski yayınlarda yazma bulunduğu bildirilen belli başlı Anadolu ve Trakya şehir, kasaba ve köylerine rübrikler ayrılmıştır.

İstiklâl savaşından sonra eski Yunan ve hıristiyan elyazmalarının yalnız İstanbul ve Ankara'da bulunması, eski katalogların değerini bir dereceye kadar ortadan kaldırmakla beraber, yazar araştırmaları kolaylaştırmak gayesiyle listesini yine eski tertibe göre yapmıştır. Kitabınördüncü bölümünün incelenmesi bugünkü sınırlarımız içindeki yerlerden şuralarda 1923 e kadar eski Yunan elyazmaları bulunduğu öğrenilmekte ve bunlardan bir kısmının ne olduğu da tesbit olunabilmektedir.⁷

S. 27, EDİRNE (*Andrinople*): Stephanides'in yayınladığı kataloğa (1905, 1907) göre burada olan 152 yazma 1922 de Yunanistan'a götürülmüş, ve 6 sı Bizans Müzesinde diğerleri ise büyük bir ihtimalle Benaki müzesi deposuna girmiştir.

S. 30, ANKARA: Klementides tarafından yayınlanan (1911) kataloğa göre 30 yazma vardı. Bunlar 1916 yangınında yanmış buna karşılık, İstiklâl savaşından sonra Trabzon'dan getirtilen yazmalar Ankara Arkeoloji Müzesine, ve *İstanbul Rum Edebiyat Kurumu (Hellenikos Philologikos Syllogos)* nun elyazmaları ise *Türk Tarih Kurumu* kütüphanesine girmiştir. Bunlardan Arkeoloji Müzesinde olanlar hakkında Dessmann ve bilhassa Bees tarafından etraflı neşriyat yapılmasına karşılık, diğer kütüphanedeki yazmalar hakkındaki yegâne yayın Moraux tarafından yazılan kısa bir haberdan ibarettir.

S. 31, AVŞAT (*Aphousia-Aramblar*): Gedeon'un kataloğuna göre (1895) burada beş yazma vardı. *M. R.* bu yazmaların bugünkü durumları hakkında bir bilgi vermez.

S. 32, DARIÇA? (*Aretzu*): Buradaki Rum okulunda bazı yazmalar olduğu vaktiyle bildirilmiş ise de bunların sonra ne oldukları meçhuldür.

S. 32, GÜMÜŞHANE (*Argyropolis-Gumuch-Khane*): Buradaki kıymetli bir yazma şimdi Atina'da Benaki müzesindedir, diğer bir yazma ise kayıptır.

S. 57, URLA (*Bourla*): Evvelce burada görülen IX-X. yüzyıllara ait palimpsest⁸ bir *İncil*'in 1921 de yandığı zannedilmektedir.

S. 70, HEYBELİADA (*Chalki*): Üç muhtelif yerdeki hayli çok sayıda yazma, 1936 da Patrikhane kütüphanesine götürülmüştür. (bk. aşağıda : İSTANBUL).

S. 91, ENEZ (*Enos*): XII. yüzyıla ait hayli zedelenmiş bir *İncil* 1908 de zikr edilmiştir.

S. 93, EVEREK : 1908 de Lebides'in buradaki Hagios Konstantinos kilisesinde gördüğü yazma, *M. R.* nin ayrı bir yerde (s. 20, no. 97) de bildirdiğine göre şimdi Atina'da Bizans Müzesindedir.⁹

⁷ Bu listede yer adlarının yanında parantez içindeki italik dizilmiş adlar, *M. R.* nin kitabında kullanılan şekli göstermektedir. *M. R.* in zikrettiği yeradlarının hepsinin bugünkü karşılıklarının kesin surette tesbiti maalesef mümkün olamamıştır.

⁸ Palimpsest yazmalar (umumiyetle vesikalarda rastlanır) evvelce bir defa kullanıldıktan sonra, yazıları silinerek varakları yeni bir metin için tekrar kullanılan yazmalardır, Ultraviyole şuaları ve modern fotoğrafılık sayesinde bu gibi yazmaların silinen ilk yazıları da okunabilmektedir. Almanya'da küçük bir kasabada Beuron'daki *Erzabtei*'de kurulan bir Palimpsest enstitüsü yıllardanberi bu yolda araştırmalar yapmakta ve buraya mensup rahip Alban Dold tarafından yayımlar yapılmaktadır.

⁹ Yine Everek menşeli, XI yüzyıla ait olduğu tahmin edilen parça halindeki bir elyazması, geçen yüzyıl içlerinde İstanbul'a gitmiş, buradan da Avrupa'ya geçmiştir. Bu yazma 1931 de Roma'da kitapçı L. Oelschki'den Illinois Üniversitesi tarafından satın alınmıştır, bk. B. E. Perry, *A Manuscript fragment of the Prochiron*, "Byzantinische Zeitschrift" 33 (1933) 362.

S. 94, FARASSA: Yine Lebides¹⁰ tarafından görülen bir yazmanın sonraları İzmir'de İvan Mezoğlu tarafından bir Ruma satıldığı bilinmektedir (kşl. s. 20, no.97)

S. 97, GELİBOLU (*Gallipoli*): Burada üç yerde olan 44 yazma evvelce Papadopoulos-Kerameus tarafından tanıtılmıştı. Bunlardan Hagios Demetrios kilisesine ait bir yazma, Londra'da Bernard Quaritch kitabevinin 767 sayılı kataloğunda 1957 de satışa çıkarılmıştır. Yine Gelibolu'daki Hagios Nikolaos kilisesine ait diğer bir yazma ise Atina'da Benaki müzesindedir.

S. 97, GAZİKÖYÜ? (*Ganachora*): 1896 da Gedeon tarafından görülen üç yazmanın 1912 depreminden önce buradan gittikleri *M. R.* tarafından tahmin olunmaktadır.

S. 97, GEMLİK: Metropolitlik kütüphanesinde evvelce iki yazma olduğu bilinir.

S. 106, EREĞLİCE? (*Heraklitza*): 1886 da burada bir kaç yazma olduğu tesbit edilmiştir. *M. R.*e göre, şimdi bunlardan biri Atina'da Bizans Müzesinde, diğer biri ise Chicago'da Üniversite kütüphanesindedir.

S. 108, İNCESU (*Indjésou*): 1908 de Lebides tarafından görülen bir yazmanın nerede olduğu bilinmemektedir.

S. 108, İSTANBUL : *M. R.*¹¹ buradaki kütüphaneleri başlıca iki gruba ayırmıştır. İlk grupta: Patrikhane kütüphanesinin hazine kısmı¹² (Kataloğu, Soteriou tarafından, 1938), 20 yazma; aynı yerde Heybeliada Panagia Kamariotissa manastırı kitapları (Kataloğu, Cakopoulos tarafından, 1953), 171 yazma (kayıbolan dört yazmadan biri Amerika'da Michigan Üniversitesinde Ann Arbor'da ortaya çıkmıştır); aynı yerde Heybeliada Hagias Trias manastırı kitapları (Kataloğu, Cakopoulos tarafından, 1956) şimdi 8 i eksik olmak üzere 147 yazma; aynı yerde yine Heybeliada Ruhban Mektebi kitapları (Kataloğu, Cakopoulos tarafından, 1957) 1881 de yayınlanan eski katalogda 177 yazma vardır; Patrikhane kütüphanesinin esas kitapları, *M. R.* 1955 de burada arada bazı eksikler ile yazma sayısının 233 ü bulunduğunu tesbit etmiştir. 1956 da yeni bir yazmanın daha girdiği de bilinmektedir. Topkapı sarayı kütüphanesinde Hıristiyan yazmaları¹³ (Kataloğu, Deissmann tarafından 1929),

¹⁰ Kayseri dolaylarındaki Zincirdere'de Rum okulunda öğretmen olan ve Kapadokya mağara kiliseleri hakkında bir kitap da yazmış olan (kşl. *Byzant. Zeitsch.* 10, 1898, 654) Anastasios Lebides (veya Levidis) in kendisinde de bir yazma vardı, kşl. s. 20 no. 97. Kitabın liste kısmında bahsi gecmiyen bu yazmanın, 1955 de Atina'da Levidis'in torunlarının elinde olduğunu *M. R.* tesbit etmiştir.

¹¹ İstanbul'dak islâmi olmayan elyazmaları için eski bir rehber teşebbüsü olarak bk. *Deutsche Arch. İst. Abt. İstanbul* [Alman Ark. Enst. İstanbul Şubesi], *Wegweiser für Wissenschaftliche Reisen in der Türkei*, 2. baskı, İstanbul 1933, 31-33.

¹² Patrikhane kütüphanesindeki minyatürlü bir yazma hakkında bk. Gennadios Arabacıoğlu, *Un Evangile manuscrit orné de merveilleuses miniatures conservé au Patriarcat oecuménique*, İstanbul 1932.

¹³ Hakkında şimdiye kadar hayli yayın yapılmış olan bu koleksiyondan bir yazma, bir Avrupa seyahati sonunda garip bir surette ortadan kaybolmuştur, kşl. A. Deissmann, *Forschungen und Funde im Serai*, Berlin-Leipzig 1933, 57, no. 11; S. Eyice, *Bizans devrinde İstanbul'da tababet, hekimler ve sağlık tesisleri*, "İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası", 21 (1958) 665.

Arkeoloji Müzesinde devredilenler ile 57 yazma; Ayasofya kütüphanesi (Papazoğlu tarafından 1939 da tanıtılan) 2 yazma; Katolik Rum Metropolitliği Kütüphanesi-Beyoğlu: 1 yazma.

Yazar ikinci grupta ise, evvelce İstanbul'da iken yerleri değişen kütüphaneleri bildirmiştir ki bunlar arasında şu koleksiyonlar yer almıştır: İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü kitapları (Kataloğu, Enstitünün Dergisi [= *Izvestija*]nde yayınlanmıştır, 1899-1912): 200 kadar yazma, İlk Dünya harbinden sonra uzun zaman İstanbul'da Arkeoloji Müzesinde durduktan sonra Sovyet devletine teslim edilmiş olup¹⁴ bunlar şimdi (195 yazma) Leningrad'da Akademi Kütüphanesindedir. İstanbul Arkeoloji Müzesi kütüphanesindeki kitaplar (Kataloğu, Mystakides tarafından, 1930) 8 yazma, 1929 da Topkapı Sarayı kütüphanesine devredilmiş, fakat sonraları Trabzon'daki Soumela manastırından çıkmış bir *İncil* yine Arkeoloji Müzesi tarafından satın alınmıştır. Rum Edebiyat Kurumu kitapları (Katalogları, Papadopoulos-Kerameus ve Sarros tarafından, 1892 ve 1931-1932) 137 yazma, 6 eksik ile Ankara'da Türk Tarih Kurumu kütüphanesine intikal etmiştir. Rum mektebi kitapları (Kataloğu, Papadopoulos tarafından) 60 yazma, *M. R.e* göre şimdi nerede oldukları meçhul; Metokhion Panagiou Taphou kütüphanesi kitapları (Kataloğu Moraitakes tarafından, 1935-1940 natamam), 827 yazmaya sahip olan bu muazzam koleksiyonun, *M. R.e* göre ne olduğu "resmen bir esrardır" (*La localisation actuelle de cette collection est officiellement un mystère*). Fakat yazar bu kitaplardan birinin Paris'de Bibliothèque Nationale'da, bir diğerinin Chicago'da Üniversitede, nihayet bir üçüncüsünün büyük bir ihtimal ile New York'ta Dikran G. Kelekian kütüphanelerinde bulunduğunu tesbit ettiğine göre "esrar perdesinin" ucunu biraz kaldırabilmişe benzer. Hagios Georgios kilisesi kitapları, 2 yazma, şimdi Patrikhanede; Hosios Paraskevi kilisesi, 1 yazma, şimdi nerede olduğu meçhul; Zographeion lisesi kitapları (Kataloğu, Papadopoulos tarafından) hiçbiri 1600 yılından daha önceye ait olmayan 46 yazma, şimdi Galatasaray'da Panagia kilisesinde. Özel koleksiyonlardan Sarros kitapları (Kataloğu, M. Sarros tarafından, 1914) 21 yazma, şimdi Atina'da yine aynı ailede (kşl. s. 41, XI); A. D. Mordtmann kitapları (Kataloğu, Mordtmann tarafından 1892) 1 yazma, ne olduğu meçhul¹⁵.

S. 123, GERZE (*Karouse-Kertza*): Burada evvelce Alexoudes tarafından görülen (1907) yazma bir *İncil* şimdi New York'da Pierpont-Morgan kütüphanesindedir.

S. 125, KAYSERİ: Lebides'in 1908 de bildirdiği tek yazma hakkında *M. R.* bir bilgi edinememiştir (kşl. 20, no. 97).

S. 127, KİRKİNCE (*Kirkendsche-Kirkintzès*): 1909 da Lambakes'in zikrettiği yazma *İncilin* ne olduğu meçhuldur (kşl. s. 21, no. 99).

¹⁴ H. Edhem (Eldem), *İstanbul'da iki irfan evi, Alman ve Fransız Arkeoloji Enstitüleri ve bunların neşriyatı*, İstanbul 1937, 8; S. Eyice, *Arkeoloji Enstitüleri* maddesi, *İstanbul Ansiklopedisi*.

¹⁵ Orientalist A. D. Mordtmann (1811-1879) in büyük oğlu olan bizantinolog ve hekim Dr. A. D. Mordtmann (1837-1912) in bir kısmı babasından kendisine geçmiş olan yazmalarının ne olduğu bilinmemektedir (kşl. F. Babinger, *A. D. Mordtmann d. Ä. Anatolien*, Hannover 1925, s. XXXIV). Fakat kitapların içlerindeki imzalardan anlaşılacağına göre, Mordtmann'ın kütüphanesinin büyük bir kısmı İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsüne geçmiştir.

S. 154, ECEABAT (*Madytos*): Lambros tarafından 1884 de tanıtılan beş yazma, nerede oldukları meçhul.

S. 168, MÜREFTE (*Myriphyton-Mérefte*): 1913 de Gedeon burada Metropolitlikte XIII. yüzyıla ait bir *İncil* görmüştür, bugün nerede olduğu meçhul. Yine burada 1886 da Papadopoulos tarafından özel bir koleksiyon tesbit edilen üç yazma da kayıptır.

S. 170, SELÇUK (*Néa Ephesos*): Buradaki Rum mektebinde 1906 da Zerbos, Tıp yazarı Amida (Diyarbakır) lı Aetios'un eserinin ikinci kısmının XIX. yüzyılda yapılmış bir istinsahına rastlamıştır.

S. 172, İZNIK (*Nicée*): Panagia-Koimesis kilisesinde olan ve 1914 de Papadopoulos'un tanıttığı yazma bir *İncil* şimdi kayıptır.

S. 172, İZMİT (*Nicomédie*): Buradaki eski bir kütüphane 1840 da yanmıştır. Kleonimos ve Papadopolos'un 1867 de bildirdikleri bir *İncil* şimdi Atina'da Bizans Eserleri Müzesinde diğer bir yazma ise kayıptır.

S. 183, FOÇA (*Palaia Phokaia*): 1876 da Papadopoulos-Kerameus, 2 si özel bir koleksiyonda olmak üzere 24 yazma tesbit etmiştir. Sonra İzmir'e Rum mektebine devredilen bu yazmalar 1922 de bu okulun kütüphanesi ile yanmıştır.

S. 197, TEKİRDAĞI (*Rodosto*): 1877 de Foerster tarafından yayınlanan XVI. yüzyıla ait bir kataloğa göre burada 171 yazma vardı. Sonraları Gedeon tarafından tesbit edildiğine göre (1907) bu kütüphane 1842 deki bir yangında hayli zarar görmüş, sayıları kesin olarak bilinmeyen geri kalan yazmalardan bazıları şimdi Atina'da Millî Kütüphanededir.

S. 208, SAMSUN (*Samsoun-Amisos*): İoannides'in tanıttığı yazma bir *İncil*'in ne olduğu meçhuldür.

S. 209, SARMISAKLI (*Sarmousa-Kli*): 1908 de Lebides'in tanıttığı yazma bir *İncil* şimdi Leningrad'da Umumî Kütüphanede, bunun bir *folio*'su ise Atina'da Bizans Müzesindedir (kışl. s. 20, no. 97).

S. 210, SİLİVRİ (*Sélybrie*): 1886 da Papadopoulos'un buradaki Rum Okulunda gördüğü üç yazma, şimdi nerede oldukları meçhul.

S. 214, SİNASOS (*Sinassos*): Lebides'in burada gördüğü bir yazma *M. R.*in bildirdiğine göre muhtemelen İstanbul'da satılmıştır. Şimdi kimin elinde olduğu bilinmemektedir (s. 20, no. 97).

S. 215, İZMİR (*Smyrne*): Buradaki Rum Okulu (Evangelike Skhole) 143 ü 1877 de Papadopoulos-Kerameus'un hazırladığı katalogta tanıtılan 300 kadar elyazmasına sahip bulunuyordu. İçlerinde minyatürleri bakımından değerli iki yazma da ¹⁶ bulunan bu kütüphane 1922 de tamamen yanmıştır. Yine İzmir'de ayrıca Hagios İoannes kilisesinde yazma bir *İncil* vardı. A. Zakharias'ın özel koleksiyonundaki yazmaların ne oldukları hususunda *M. R.* bir bilgi vermez. Ancak, Uppsala Üniversitesinde parşömen üzerine yazılmış üç *İncil* vardır ki, bunların

¹⁶ Buradaki minyatürlü yazmaların sanat tarihi bakımından değerleri önceleri belirtilmişti: Th. Ouspensky, *Miniatures de l'Octateuque grec de Smyrne*, Leyden 1909; J. Strzygowski, *Der Bilderkreis des griechischen Physiologus des Kosmas Indikopleustes und Oktateuch nach Handschriften der Bibliothek zu Smyrna*, "Byzantinisches Archiv, 2" Leipzig 1899.

Konsolos F. W. Spiegelthal tarafından İzmir'de elde edilerek 1891 de İsveç'e yollandıkları bilinmektedir (kşl. s. 230, no. 832).

S. 222, TARABYA (*Thérapia*)¹⁷ Terkos Metropolitliğinin kütüphanesinde 1906 da bir yazma *İncil* görülmüş ise de sonra bunun ne olduğu tesbit edilmemiştir.

S. 225, TRABZON (*Trébizonde*): 1912 ve 1915 de Papadopoulos tarafından katalogu yapılan 50 kadar yazmadan bir tanesi Ankara Arkeoloji Müzesine, bir tanesi, Atina'da Bizans Müzesine, iki tanesi Chicago Üniversitesine kütüphanesine, dört tanesi (İstanbul Arkeoloji Müzesi eliyle) Topkapı Sarayı kütüphanesi geçmiştir. Bu dolaylardaki Soumela manastırının 1912 de yine Papadopoulos'un tertip ettiği katalogunda bildirilen 86 yazmadan 35 i Ankara'da Arkeoloji Müzesinde, biri belki İstanbul'da Topkapı Sarayında, biri ise Atina'da Bizans Müzesindedir. Yine bu bölgedeki Prodrimos ve Peristeras manastırının yazmalarından ancak bir tanesi Oxford'da Bodleian'da bulunmuştur.

S. 228, ÇATALCA (*Tsatalisa*): *M. R.* in yanlış olarak Yunanistan'da olarak gösterdiği Çatalca'da Anastasiades'in özel koleksiyonunda yakın devre ait tıbbi konulu üç yazmaya rastlanmıştır, şimdi nerede oldukları meçhul.

Bu durum, eski ve içlerinde hayli değerli olanları da bulunan hıristiyan elyazmaları ile de ilgilenmemiz gerektiğini göstermektedir. Bu cins yazmalar eski eser olduğuna göre, bunların sahipleri kim olursa olsun, dışarı çıkartılmaları eski eserler kanunu çerçevesi içinde muhakeme edilerek önlenmelidir.¹⁸ Son yarım yüzyıl için-

¹⁷ *M. R.* in Heybeliada veya Tarabya gibi yerleri İstanbul bahsi içinde bildirmesi kanaatimize göre daha doğru olurdu.

¹⁸ Vaktiyle Osmanlı İmparatorluğu'na gelen Batılı seyyahların başlıca gayelerinden birini buradan eski Yunan yazmaları toplamak teşkil ediyordu. Kanunî Süleyman zamanında İstanbul'a gelen Baron de Busbecq "gemi dolusu" yazma topladığını ve bunları (240 kadar) Venedik üzerinden Viyana'ya yolladığını 1562 de yazar (kşl. Ogier Ghiselin von Busbeck, *Vier Briefe aus der Türkei*, trc. W. von der Steinen, Erlangen 1926, 223; türkcesi H. C. Yalçın, tarafından *Türk Mektupları*, İstanbul 1939, 301). XIX. yüzyıla kadar bütün seyahatnamelerde hemen hemen aynı şeylere rastlanır. E. Jacobs, *Untersuchungen zur Geschichte der Bibliothek im Serai zu Konstantinopel*, I "Sitzb. d. Heidelberger Akad. Phil.-Hist. Klasse, 21 Abh.," Heidelberg 1919, muht. yerler de Topkapı sarayındaki hıristiyan yazmalarından Padişahlar tarafından yabancılara hediye edilenler hakkında bilgi verilmektedir. Meselâ, Kanunî Süleyman 1543 den az önce Don Diego Hurtado de Mendoza'ya bir miktar yazma bağışlamış, 1587 de Fransız Pierre Girardin, saraydan para ile elde ettiği bir şahıs sayesinde 16 yazma almış, 1807 de Fransız elçisi General Sebastiani Selim III den değerli bir *İncil* elde etmiş, Rus sefiri A. Robanoff, dünyada tek nüshası Sarayda olan Kritovolos yazmasının önsözünü C. Tischendorff'a hediye edebilecek kadar (!) Sarayda nüfuz sahibi olmuş (bu önsöz şimdi kayıptır), 1869 da Abdülâziz, Avusturya İmparatoru'na dört yazma hediye etmiş, nihayet Abdülhamid 1877 de 35 adet yazmayı Budapeşte Üniversite kütüphanesine bağışlamıştır. bk, A. Deissmann, *adı geç. esr.* 22 ve dev. Merhum H. Edhem Eldem'in himmeti ile A. Deissmann tarafından hazırlanan her bakımdan mükemmel katalog sayesinde Sarayda kalan son yazmalar yabancı ellere geçmekten kurtarılmıştır.

deki büyük kayıplara rağmen Türkiye, Yunan dilinde eski yazmalar bakımından yine zengin bir merkez olabilir. Bunun için de, özel ellerdeki¹⁹ yazmaların imkân nisbetinde tesbiti, tarih veya sanat bakımından değerli olanlarının dışarı çıkmasının önlenmesi, Anadolu'da kalmış olanlar var ise bunların da Topkapı Sarayı, veya Ankara'da Millî Kütüphane, Arkeoloji Müzesi veya Tarih Kurumu gibi, bu sahada bir nüveye sahip müesseselerden birinde toplanması şarttır. Tabii bu arada, elde mevcut bilhassa minyatürleri veya tezhibleri bakımından çok değerli fakat harap bir haldeki yazmaların tamiri hiç değil ise toz haline gelmesinin önlenmesi de yerinde olur.²⁰ Mahallî müze ve kütüphanelerde yapılacak dikkatli bir anket, belki kaybolduğu zannedilen değerli yazmalardan bazılarını meydana çıkarabilir veya bilinmeyen yeni bazı yazmaları ortaya koyabilir.²¹

M. R.nin bu istifadeli ve kullanışlı rehberinin bir benzerinin de Dünyaya dağılmış olan eski Türk yazmaları için yapılmasını temenni etmek isteriz.²² Gayretli bir kütüphanecimiz böyle bir sahayı kendisine vazife edindiği takdirde, M. R. nin kitabı ona faydalı bir örnek olabilir.²³

Münih, 10 Nisan 1959

Doçent Dr. Semavi EYİCE

¹⁹ 1956 da özel ellerde gördüğümüz tezhipli ve minyatürlü hayli değerli ermenice bir yazma, bu gibi eserlerin piyasada dolaştığının açık bir delilidir. Yurdumuzdan çıkan, minyatürleri bakımından çok değerli yazmalardan biri de şimdî Paris'de Bibliothèque Nationale'da bulunan meşhur erguvanî *Sinop İncil'i* (*Codex Sinopensis*) parçalarıdır, bk. A. Grabar, *Les peintures de L'évangéliste de Sinope*, Paris 1948; 1899 da fransız subayı Jean de La Taille tarafından Sinop'da yaşlı bir Rum kadından satın alınarak, bir kaç ay sonra Bibl. Nat. a satılan bu yazmanın minyatürsüz bir vараğı da Güney Rusya'da Mariupol'da bulunmuştur. Leningrad da muhafaza edilen değerli minyatürlere sahip bir *İncil'in* ise Trabzon yakınındaki Karahisar'dan çıktığı bilinir, E. C. Colwell-H. R. Willoughby, *The Four Gospels of Karahisar*, Chicago 1936, 2 cilt; bu eserin tahlil ve tenkidi için bk. C. Höeg, *Le tétraevangile de Karahisar, "Byzantion"* 13 (1938) 701-710.

²⁰ Topkapı sarayı yazmalarından vaktiyle Th. Uspensky tarafından yayımlanan (*L'Octateuque de la Bibliothèque du Sérail*, München-Sofia 1907 "*Bulletin [=Izvestija] de l'Institut Arch. Russe"* 12, 1907) minyatürlü *Oktateuch* (*Teurat*'ın ilk sekiz kitabı) çok harap bir halde bulunmasına rağmen, o devirde bu hususta eşsiz bir otorite olan Hugo İbscher tarafından hayret verici bir mükemmeliyette tamir edilmiştir. Diğer minyatürlü yazmaların arasında maalesef hayli harap durumda olanlar vardır.

²¹ Şimdi İstanbul Arkeoloji Müzesinde olan Anadolu kiliselerinden toplanan eşya arasında da bu yolda bir araştırma yapılması yerinde olacaktır.

²² G. Gabrieli, *Manuale di Bibliografia Musulmana*, Roma 1916, artık eskimiş bir teşebbüstür. A. Sırrı Levend, *Yabancı kitaplıklar, "Türk Dili"* 5, sayı 54 (1956) 337-340, dar bir makale çerçevesi içinde M. R.nin kitabını andırır ufak bir çalışma yapmıştır. İranda da son zamanlarda yazmalar kataloglarının bir repertuarı hazırlanmasına teşebbüs edilmiştir, bk. *Afshar I, Bibliographie des catalogues des manuscrits persans*, "Publ. de l'Université de Tehran", Tehran 1958.

²³ M. R. in kitabının ikinci baskısı hakkında şimdiye kadar çıkan başlıca tahlil ve tenkit yazıları şunlardır: F. Halkin, "*Analecta Bollandiana*" 76 (1958) 428-430; N. A. Libadaras, "*Epeteris Etairas Byzantinon Spoudon*" 28 (1958) 515-520; Ch. Astruc, "*Bulletin de l'Association G. Budé*" 1 (1959) 157-164; M. I. Manousakas, "*Bulletin (=Deltion) de la Société Historique et Ethnique de la Grèce*" 13 (1959) 440-445.

JOSEF FINK, *Die Kuppel über dem Viereck, Ursprung und Gestalt* (= Dörtköşe mekân üstünde kubbe, menşei ve biçimi), Karl Alber Verlag, Freiburg i. Br. -München, 1958, 80 s. metin dışı 47 resim, ciltli, fiatı: 13 DM.

Aquileja kilisesi ile ilgili araştırması (*Der Ursprung der aeltesten Kirchen am Domplatz von Aquileja*, 1954) ve Erken Hıristiyan sanatında Nuh tasvirleri (*Noe der Gerechte in der frühchristlichen Kunst*, 1955) ile tanınan J. F. Münster Üniversitesinde Arkeoloji ve Erken Hıristiyan devirleri sanatı ve medeniyeti doçenti iken (J. F. 1959 yılı başındanberi aynı Üniversitenin profesörü olmuştur) hazırladığı bu eseri ile bizleri yakından ilgilendiren bir konuyu ele almaktadır. Bir mimârî tarihi araştırması olan kitabın ağırlık merkezini Türkiye'deki iki anıt teşkil etmektedir. Bunlardan birincisi, Orta Anadolu'da Karadağ üzerindeki Mikhael kilisesi harabesi, diğeri ise şimdije kadar hakkında yazılanların ufak çapta bir kütüphane teşkil edecek kadar çok olduğu İstanbul Ayasofyasıdır.

J. F.in kitabı dört büyük bölüme ayrılmış görünmekle beraber bunlardan ilki kısa bir giriş (s. 1-3), ikincisi başlıca kubbe intikal şekillerini belirten bir hazırlık bahsidir (s. 4-25). Ancak üçüncü bölümde Orta Anadolu'daki Mikhael kilisesi incelenmekte (s. 26-47) ve bu binanın mimarî tarihindeki önemi belirtilmektedir. Dördüncü bölümde ise "Mânevî bir değişimin ifadesi olarak Ayasofya kubbesi" üzerinde durulmaktadır (s. 48-71) ki kitabın tezi ve neticesi de bu bahsin içindedir. Kitabın başında, içindekiler listesinde herbiri ayrı birer bölüm olarak gösterilen sistematik bibliyografya (s. 72-77), alfabetik indeksler (s. 78-79) ve resimler listesi, kitabın esas çerçevesi dışında kalan yardımcı unsurlardır.

J. F. nin kitabı, J. Strzygowski'nin meşhur eserindenberi (*Orient oder Rom*, 1901) sürüp giden Doğu-Batı mücadelesinde Doğu cephesini kuvvetlendiren araştırmalardan biridir. Ancak tesirlerin istikametini tâyinde J. F.in görüşü birçoklarınınkinden daha şümulüdür. Ona göre Doğudan Batıya basit bir tesir akışı olduğuna inanmak yersizdir. Doğu tesirlerine açık olan Batının zaman zaman, aldığı ters istikamette yolluyarak Doğuya daha gelişmiş olarak kabul ettirdiğini de göz önünde bulundurmak yerinde olur. J. F.in bu araştırmasının özünü dörtköşe mekân üzerinde kubbe inşaatı, bunun başlıca intikal usulleri, bunların menşe ve rolleri ve nihayet Ayasofya kubbesinin menşe ve özelliklerinin araştırılması teşkil eder. Hattâ denilebilir ki, kitap Ayasofya kubbesi ve pandantifin doğuşu hakkında bir etüd teşkil etmekte, bunun dışında kalan bütün bahisler konuya girişi hazırlayan ve ortaya konacak iddiaları kuvvetlendirdiği zannedilen delil ve mukayeselerden ibarettir. J. F. giriş bölümünde, mimarî tarihinde dörtköşe bir mekân üzerine oturtulan kubbe fikrinin eksikliği ve bunun mimarî gelişme çerçevesi içindeki değeri üzerinde durur. Bu örtü sistemi, mimarînin daha doğrusu âbidevi mimarînin önem verdiği bir sistemdir. Fakat bu sistem, kullanıldığı müddetce mimarînin karşılaşacağı başlıca problemi dört duvarın meydana getirdiği kareden, kubbe eteğinin yuvarlağına geçiş teşkil eder. Mimarî tarihinde, bu geçiş (= İntikal) problemini çözmek için çeşitli usullere başvurulduğu bilinir. J. F. kitabının ikinci bölümünde bu problemi ele alarak, kubbenin ve bilinen başlıca intikal şekillerinin menşelerini araştırır. Şimdije kadar bu sahada yapılan araştır-

malari yeter derecede inandırıcı bulmayan yazarın, kanaatine göre, bir defa erken bir devirde Etrurya'ya, çok daha sonraları ise ikinci bir defa Alp bölgesine olmak üzere iki defa Batıya hicret eden dört duvar üstüne de kubbe sisteminin mimarî bir buluş olarak Doğunun malı olduğu neticesine varır (*Als künstlerische Erfindung gehört die Kuppel über dem Viereck allein dem Osten*). Eskidenberi bilindiği gibi kare bir mekân üzerindeki kubbe başlıca iki şekilde inşa edilebilmektedir :

1 — *Dış daire kubbesi*, yazarın *Aussenkreiskuppel* olarak adlandırdığı bu şekilde, kubbenin eteğinin tersim ettiği daire, kapattığı karenin dışındadır. Görünüşü basık olan bu kubbenin bu özelliği, köşelerdeki kavisli üçgenler ile bir bütün teşkil etmesinden dolayıdır. Her devirde kullanılan bu örtü şekli, bugünkü Ayasofya'nın 532-537 de yapılan ilk kubbesinde de tatbik edilmişti. En iyi örneklerinden biri Suriye'deki Bizoz türbe binasında rastlanan bu kubbe inşaatında, taşıyıcı unsurlar köşeler olduğundan intikal probleminin bir zorluğu yoktur. Sebaste, Kasr'el Nuveys, Gerasa'da temsilcileri bulunan bu çeşit kubbenin bir örneği de Sardeis'de Claudia Antonia mavsolesinde tesbit edilmiştir. Kerç, Girit, Etrüsk (Vetulonia, Populonia) mezar binalarında aynı sistem görüldüğüne göre, bu usul İtalya'ya Doğudan Girit üzerinden geçmiş olmalıdır. *J. F.* e göre, bu müşahede Etrüsklerin yurdunun tesbitinde önemli bir ipucu olabilir.

2 — *İç daire kubbesi*, yazarın *Innenkreiskuppel* olarak adlandırdığı bu şekilde daire, kapattığı karenin içinde ve onun kenarlarının ortalarına teğettir. Burada kubbenin intikali ancak hakikî pandantifler veya tromplar ile mümkündür. Bu da *J. F.* e göre Doğudan gelmiştir. Bu tip kubbelerde bir geçiş çeşiti olarak kullanılan köşe trompları İran'dan Hellenistik sanata Roma mimarisine atlamış, Sasanîlerin III. yüzyılda tatbik ettikleri bu usul, Mezopotamya, Suriye, Anadolu ve Mısır'ın VI. yüzyıl Hıristiyan mimarilerinde de bilinmektedir. Hakkında hayli mürekkep akıtılmış olan meşhur Phaena-Musmiyeh Praetorium'u (daha doğrusu Tychaion'u) da *J. F.* e göre burada belki zikredilmesi gereken bir eserdir.¹ Mimârî tarihi bakımından son derece değerli olan fakat maalesef bir kışla inşaatına taşlarını kullanmak üzere 1890 da yıktırılan bu binanın örtü şekli hakkında tereddütler vardır. Yıkılmadan önce, Laborde (1827) ve Melchior de Vogüé (1861/2) tarafından yapılan resimlerde bilhassa örtü biçimi bakımından farklar görülen bu bina hakkında *J. F.* düşüncelerini ortaya atar. Ona göre bu binanın tromplu bir kubbeye sahip olması ihtimal dışı değildir. *J. F.* in bu yeni hipotezi, kitabını yer yer süsleyen, esas konu dışındaki küçük "çıkmalardan" biridir. *J. F.* e göre tamamen yabancı bir unsur olan tromp dış daire kubbede tatbik edilmemiş, Doğudan gelerek Hellenistik Roma sayesinde Batıya intikal etmiştir. Fakat s. 17 de *J. F.* gayesinin hellenistik mimarî geleneği içinde trompla intikal yerinin neyin tutmuş olduğunu aramak olduğunu belirtir. Trompunu başarılı bir karşılığı pandantif değil mi? şeklinde sorduğu bir soruya şu cevabı verir: Mahiyet bakımından evet, gelişim tarihi bakımından hayır! Böylece yazar önemli bir mimarî tarihi problemi ortaya atar.

¹ Bu bina hakkında toplu bilgi, E. Weigand, *Das sogenannte Praetorium von Phaena Mismije*, "Würzburger Festgabe für Heinrich Bulle" Stuttgart 1938, 71-92 de bulunmaktadır; ayrıca bk. A. S. Keck, *The Tychaion of Phaena-Mismiyeh*, "American Journal of Archaeology" 3 45 (1941) 97, J. Lassus, *Sanctuaires chrétiens de Syrie*, Paris 1947, 144.

Ayasofya'nın 557-562 deki tamirinden sonra yapılan kubbesi (bugünkü kubbe) pandantifli bir kubbedir. Bu örtü sisteminin esası hiç şüphe yok ki, iç daire kubbedir. Ayasofya pandantifli kubbesi ile iç daire kubbe inşaatının âbidevî bir önmisâlidir. Fakat Ayasofya kubbesine öncü olan iç daire kubbelerin acaba köşe geçişleri ne surette idi? Ayasofya'dan önceki iç daire kubbelerde tromp kullanılmadığına göre nasıl bir usul tatbik edilmiş olabilir? *J. F.* bunun cevabı olarak köşe levhalarını hatırlatır (*Eckplatten, dalles plafonnantes*). Eskidenberi tanınan bu geçiş sistemi, iptidaî ve arkaik bir usul olarak kabul edilegelmiştir. *J. F.* burada iki imkân olduğuna işaret eder:

1 — Tabakalar halinde sıralanan taşlar o şekilde konur ki, karenin köşeleri 45 derecelik açı haline indirilir, ve böylece üst üste bindirilen tabaklar kubbeyi kapatırlar. Bu bindirme sisteminin eski örnekleri Belevi, Mudanya, Kurtkale mezar binalarında görüldükten başka hemen hemen her devrin ahşap ev mimarisinde de vardır.

2 — Kareden sırası ile sekiz köşeye, onaltı köşeye, 32 köşeye geçmek suretiyle kubbeyi kapatma sisteminde ise kubbe tazyiği köşelere değil, fakat doğrudan doğruya duvarlara bindirilmiştir. Amman ve Shakka'da II-III. yüzyıllarda kullanılan bu usulün Suriye'de Sekra martyrion'unda ² ve Ezra da Elias kilisesinde de tatbik edildiği bilinir. Hattâ Atina'daki Rüzgâr kulesi (Andronikos Horologion'u) de bu tipin bir öncüsü sayılmak istenmektedir. ³ *J. F.*e göre köşe taşlı kubbe geçiş sistemi, Suriye'de doğmuş ve Anadolu'ya atlamıştır, ve buradaki bâriz bir örneği Mikhael kilisesidir.

Lârende kuzeyinde Karadağ'ın üzerinde Mihalç denilen yerde eski bir manastır ve kilise harabesi olduğu ötedenberi bilinir. Aynı dolaylardaki Binbirkilise grubundan ayrı olan bu kalıntıyı evvelce inceleyen Miss G. Bell ve Sir Ramsay⁴ buraya Mahaletch (= Mihalç) olarak adlandırır ki bu ismin kilise veya manastırın ithaf edildiği Başmelek Mikhael (= Mikâil) den geldiği kolaylıkla tahmin edilir. Bell ve Ramsay'ın Binbirkilise hakkındaki büyük kitabında resimleri ile birlikte hayli etraflıca anlatılan sonraları S. Guyer'in bir daha üzerinde durduğu ⁵ bu kalıntıyı bir daha ziyaret eden *J. F.* kitabında tezini destekleyecek kısa bir mimarî kritiği ile iktifa etmeyip, uzun uzadıya topoğrafya ve tarihî coğrafya araştırmalarına girişir ki bunlara niçin lüzum görüldüğünü anlıyamadığımızı burada işaret etmek isteriz. *J. F.* Binbirkilisenin umumiyetle zannedildiği üzere yalnız manastır ve kiliseden ibaret dinî bir merkez olmayıp, evvelce Strzygowski'nin iddia ettiği gibi, normal antik bir iskân yeri üzerinde kurulmuş bir hristiyan şehri olduğunu öne sürerek, Ramsay'ın Binbirkilise hipo-

² Bu martyrion hakkında bk. J. Lassus, *Deux églises cruciformes du Hauran*, "Bulletin de l'Institut Français de Damas" I (1921) 25, kşl. "Byzantinische Zeitschrift" 33 (1933) 459, ve J. Lassus, *yukarıdaki esr.* 147, lev. XXVI.

³ P. Graindor, *Le plus ancien exemple de rachat du plan octogonal*, "Byzantion", 3 (1926) 29-31, de bu özelliği belirterek, burayı yapan mimar Andronikos'un ötedenberi zannedildiği gibi Suriye'deki Kyrrhos'lu değil fakat Makedonya Kyrrhos'undan olduğunu Tenos'da bulduğu bir saatin yardımı ile iddia etmiştir.

⁴ W. M. Ramsay-G. Bell, *The Thousand and One Churches*, London 1909, 241-256, res. 198-211.

⁵ S. Guyer, *Grundlagen mittelalterlicher abendlaendischer Baukunst*, Zürich-Köln 1950, 44, res. 5 b, lev. Va, c, VIII b.

tezine itiraz eder. Ve yazar bundan sonra öyle karışık ve çapraşık bir tarihî-coğrafya bahsi içine girer ki, neyi ispat etmek istediği dahi bu arada anlaşılabilir bir hale gelir. *J. F.* 806 daki Harun-Reşid ordusunun yolunu tesbite çalışır, buradaki Sidaropolis'in Binbirkilise = Madenşehir olduğu neticesine varır. Kitabın esas tezi ile ilgisi pek az olan bu sahifelerde *J. F.* sanat tarihi bakımından son derece önemli bir bölge teşkil eden Binbirkilise harabelerinin son yıllarda büyük ölçüde tahribe uğradıklarından şikâyet eder. Bu hakikaten üzerinde dikkatle durmamız gereken bir dâva olup, klâsikleşmiş, Batının bütün sanat tarihi yayınlarına girmiş eserlerin, kimsenin farkında olmadığı sahipsiz taş yığınları farzeden zihniyetin artık önlenmesi gerektiğini bize bir defa daha hatırlatmaktadır. Ramsay Mihaliç harabesini ilk gördüğünde hemen hemen sağlam bir halde olan bu bina, aynı araştırmacının ikinci ziyaretinde biraz daha tahribe uğramıştı. Fakat buradaki tahribat, aşağıda Binbirkilise grubundakine nisbetle hiç denilecek kadar azdır. *J.F.* bu kilise ve manastırın şehirden önce mi yoksa sonra mı yapılmış olabileceğini önemli bulmaz. Bu topluluğun eski bir Hitit kült yeri üzerinde kurulu olduğuna da sadece işaret ile iktifa eder. Halbuki kanaatimize göre bu mesele, bir iki kelime ile geçiştirilemeyecek kadar önemlidir. Nitekim vaktiyle Bell ve Ramsay bu hususiyet üzerinde ısrarla durmuşlar, buradaki Hitit kitabesini tamıttıktan başka, burada belki evvelce bir Hitit sunağı olabileceği ihtimaline de işaret etmişlerdir (= *The Church on the summit of the Kara Dag seems to have been built on the site of an old Hittite High Place which was almost totally destroyed or covered up*)⁶. *J. F.* binanın yapıldığı tarihi bulmağa çalışır, bunun için de Başmelek Mikhael kültü üzerinde ufak bir araştırma yapar. Bina bir tepe zirvesinde olduğuna göre bir Mikhael kültüne aittir.⁷ Bu kült sonraları muhacirler ile V. yüzyılda İtalya'ya ve Fransa'ya geçmiştir (Mont St. Michel). *J. F.* bu kültün merkezi olarak Anadolu'yu kabul eder. Efsaneye göre Başmelek Mikhael. M.S. I. yüzyılın sonlarında Friky'a da görünmüştür ve Paulus'un Kolossae'lılara mektubu da, kültün merkezinin Kolossae olduğunu gösterir. Ancak Konstantin zamanında resmen Mikhael kültü, putperest unsurlara sahiptir, *J. F.* onun uzak menşeiini Mısır ilâhlarına çıkarır ve Tepe-Ecdad kültüne bağlamak için, Mikhael'i İlahların mücadelecisi olarak görür (s. 31-32). Yine kanaatimize göre bu uzun ve dolambaçlı hipotezlerin yerine⁸, Karadağ tepesindeki Hitit sunağına daha ön plânda yer vermek (vaktiyle Ramsay'ın ileri sürdüğü gibi) belki bu meseleye daha iyi bir ışık tutardı. Anadolu insanlarının

⁶ Ramsay-Bell, *ay. esr.* 241, 255 ve kşl. 505, ayrıca bk. H. Th. Bossert, *Altanatolien*, Berlin 1942, 69, res. 761.

⁷ Mikhael ile ilgili tepe kültü hakkında Eskişehir yakınındaki Kuyucak-Mihaliç münasebetiyle geniş ölçüde bilgi ve bibliyografya, E. Honigmann, *Pour l'atlas byzantin*, "Byzantion" 11 (1936) 547 ve dev. da bulunmaktadır.

⁸ Dağ ve tepe kültü insanlık tarihinde çok yaygındır. Eski Hind medeniyetinde tepe kültü hak. bk. M. Rohrer, *Die Berge in Mythos, Kult und Dichtung der arischen Inder*, "Zeitschrift d. Deutschen und Österreichischen Alpenvereines" 53 (1922) 10-45. Başmelek Mikhael hak. bk. W. Luecken, *Eine Darstellung und Vergleichung der jüdischen und der morgenländisch-christlichen Tradition vom Erzengel Michael*; Göttingen 1898 ve F. Pradel, *Griechische und süditalienische Gebete, Beschwörungen und Rezepte des Mittelalters*, "Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten III, 3", Giessen 1907.

birbirini takip eden çeşitli dinlere rağmen öz inançlarında aynı kaldıkları ve kekleri tarihin çok karanlık çağlarından beri sürüp gelen inançlarını yeni dinlerine intibak ettirdiklerinin sayısız misallerine rastlamak mümkündür. ⁹ J. F. Mikhael kültürün IV-V. yüzyıllarda çok genişlediğini göz önünde tutarak, bu kültürün erken bir tarihte zaten yakın olan Kolossae'dan buraya geçmiş olabileceğini düşünür. Kilisenin bitişiğindeki mezar binasındaki kitabeye dayanarak burasını evvelce Ramsay'ın de iddia ettiği gibi, Barata piskiposu Leon'un türbesi olarak kabul eder. Leon'un 400-525 yılları arasında yaşadığı tahmin edildiğine, ve bu mezar binasının kiliseden sonra yapıldığı açıkça görüldüğüne göre, kilise bu tarihten daha eskidir. Bütün bunları J. F. tekrarlamakla beraber, Ramsay'ın evvelce ileri sürdüklerine yeni bir şey eklemmez. Yazar s. 32 de kilisenin mimarisini tarif eder. Ona göre, burası "Kubbeli, apsisi haç şeklinde tek sahnalı" bir kilisedir (*Sie ist eine einschiffige kreuzförmige Kirche mit Kuppel und Apsis*) ¹⁰ Halbuki bu tarif eksik ve yanıltıcıdır. Bu tip kiliselere haç şeklindeki görüntüsü yeren bema kısmında enine bir sahanın yâni bir transeptin bulunmasıdır. Yoksa bunlar, Bizans mimârisinde, çok önemli rolü olan haç plânlı binalar ile ilgili değildir. Diğer taraftan bu kiliselerin içlerinde nasıl bir dinî merasim cereyan ettiği bilinmediğinden iki yandaki odaların fonksiyonu anlaşılammakta ve böylece binanın sahn sayısı da kesin olarak aydınlanammaktadır. Ve nihayet haç plândan bahsedilebilmesi için, haçın doğu cihetindeki dördüncü kolunun da olması gerekir ki, burada yoktur. Yazarın hiç önem vermediği bir mesele de bu plânın, Anadolu'da hayli çok sayıdaki diğer benzerleridir.¹¹ J. F. tezinin önemli bir dayanağı olan

⁹ Ramsay-Bell, *ay. esr.* 256, "In Mahaletch we have an admirable example of Anatolian custom. The Christians must have re-sanctified a mountain, immemorably honoured, by crowning it with a mausoleum chapel and a church... The custom of the country enforced itself on all new-comers, and when in their turn the Turkish invaders found a Christian chapel on the hill-top, they too adopted the site as place of pilgrimage and sanctified in with the grave of a holy man... For in Anatolia, custom is stronger than the strongest conquerors come and go, but the final victor is the land itself. "Sonraları aynı fikirleri S. Guyer de tekrarlamıştır.

¹⁰ Mihalic kilisesinin ait olduğu mimârî tipi J. Ebersolt, *Monuments d'architecture byzantine*, Paris 1934, 31 de Ravenna'daki Galla Placidia türbesinin de temsil ettiği "Edifices a plan en croix libre" (Serbest haç şeklindeki binalar) grubuna sokmak istemiştir. Yanlarındaki sahnlar ile ortaya çıkan şeklin bu tipin bir varyantı olduğuna kanidir, kşl. *Monuments*, 32, not 69. (Mais ce triple sanctuaire ou ces pièces annexes ne transforment pas le type fondamental). Halbuki S. Guyer, *Grundlagen*, 44 de bu kiliseyi Lykaonia hacvâri kiliselerinin tipik bir temsilcisi olarak görmektedir. (Ein typischer Repraesentant der lykaonischen Kreuzkirchen). Bu plânın Avrupadaki bir benzeri hak. bk. E. Arslan, *Nuovi ritrovamenti in S. Simpliciano a Milano*, "Bolletino d'Arte" 43 (Roma 1958) seri IV, 199-212.

¹¹ Bu plân hak. bk. J. Strzygowski, *Kleinasiens*, Leipzig 1903, 54, H. Rott, *Kleinasiatische Denkmäler*, Leipzig 1908, J. Ebersolt, *adı geç. esr.*, Anadolu kiliselerinin mimârî tiplere göre sınıflandırılması hususunda bir deneme olarak bk. F. W. Deichmann, *Versuch einer Darstellung der Grundrisstypen des Kirchenbaues in frühchristlicher und byzantinischer Zeit im Morgenlande* (Dissertation-Halle) Würzburg 1937. Bu çalış-

kilisenin plânına fazla bir ilgi göstermez hattâ o kadar ki, binanın iyi bir plânını dahi kitabına koymamıştır. Res. 15 de yayınladığı gayet ufak mikyaslı plân, Ramsay'ın çizdiği plânın, eksik bir kopyasından ibarettir.¹² Halbuki yazar, başlıca benzerler ile karşılaştırma yoluna gitmeksizin, Mihaliç kilisesini dört hususu ele alarak erken bir devre ait olduğunu ispata çalışmaktadır :

1. Taş işçiliği,
2. İkiz pencereler,
3. Atnalı kemer ve beşik tonoz,
4. Kapı üstündeki haç motifi.

Hakikaten temiz taş işçiliği bakımından hellenistik yapı sanatının bir devamcısı intibamı bırakan bu kompleksin, üzerlerinde uzun uzadıya durulan bu özellikleri yanında, yayınlanan resimlerden anlaşıldığına göre başka dikkate değer tarafları da vardır. Meselâ, Leon'un türbe şapeiinden sonra yapıldığına ihtimal verilen dış nartheks'in kapısının sol sövesi (bk. res. 16) kademeli silme ihtiva etmediği gibi lentonun da bu yere ait olmadığı kolaylıkla anlaşılmaktadır. Bu durum burada kiliseden evvel belki bir antik bina bulunduğunun bir delilidir. Fakat Hitit kalıntıları gibi J. F. bunu da ihmal eder. Yukarıda işaret ettiğimiz dört madde üzerinde durarak yazar, bu kilise kalıntısının IV. yüzyıl sonlarına ait olabileceğini ispata çalışır (s. 43). Bütün bu gayretin gâyesi, apsisin önündeki, herbir kenarı 2m90 uzunluğundaki kare kısmın, bir kule gibi yükselen duvarları üstünde, intikali köşe taşları sayesinde temin edilmiş (şimdiki halde yalnız bir köşe tamamen sağlam olarak durmaktadır) yine taştan bir kubbenin eskiliğini iddia etmektir. Binbirkilise grubunda şimdi artık ortadan kalkmış olan 9 numaralı kilisede daha ileri bir kademe halinde¹³ köşetaşı-pendantif arası tesbit edilmiş olan bu sistemin statik imkânları üzerindeki fikirleri dikkat çekicidir. Kubbenin bütün ağırlığını taşır gibi gözükən köşe taşları, hakikatte kubbenin bir kaç taşını taşırlar. Esas ağırlık duvarlara binmektedir. Seyirci, bu zayıf taşların kubbeyi nasıl taşıdığına hayret ettiğinden, kubbenin sanki boşlukta asılı olduğu fikri doğmaktadır ki Ayasofya kubbesinin hayranlık çeken özelliği de bu muallakta asılı imiş intibamı bırakmasındadır. J. F. köşe taşlı geçiş sisteminin ancak ufak ölçüdeki binalarda kullanılabileceğine dair olan eski kanaati de red eder. Köşe taşlarının kayda değer taşıyıcı vazifeleri olmadığına göre, bu düşünce yersizdir.

manın, yeni buluşlara göre işlenip tamamlanarak, haritaları ile yayınlanması temenni olunur. S. Guyer, *Die Bedeutung der christlichen Baukunst des inneren Kleinasiens für die allgemeine Kunstgeschichte* "Byzantinische Zeitschrift" 33 (1933) 78-104 ve 313-330 s. 83 de tepe kültürünü haç şeklindeki plân ile ilgili görmüştür. Bu tip kiliseler hakkında etraflı bir deneme maalesef çok güç bulunan şu araştırmada mevcuttur, G. Tschubinaschwili, *Georgische Baukunst II, Die Kirche in Zromi und ihr Mosaik*, Tiflis 1934, 46 vd.

¹² Ramsay-Bell, *ay. esr.* res. 198 de harabenin büyük ölçüde bir plânı vardır. J. F. bu plânda gösterilen bir takım koridorları plânına geçirmemiştir. Yılın birçok aylarında karla kaplı olan bu yerde, manastır ile kilise arasında irtibat sağlamak üzere yapıldığı zannedilen bu dehlizler hak. bk. Ramsay, 254.

¹³ Bu bina hakkında bk. Ramsay-Bell, *ay. esr.* 42, Guyer, *Grundlagen*, lev. VIII a.

Zira ön plânda gelen husus duvarların taşıma imkânıdır. Fakat yazar, bu hususu yalnız teorik olarak cevaplandırmıştır. Pratikte, köşe taşı büyük bir binada kullanılacağı takdirde, kâfi derecede uzun ve yekpare bir taş blokunun nasıl temin edileceğini hatırına getirmemiş benzemektedir.¹⁴ Her ne olursa olsun, *J. F. Mikhael* kilisesinin Anadolu'da münferid olmadığına inanan *J. F.* IV-V. yüzyıllarda Anadolu'da tatbik edilen bu sistemin Ayasofya'ya giden yolun bir merhalesi olduğunu ileri sürer.

Kitabın esas tezinin toplandığı dördüncü bölümde Ayasofya kubbesi üzerinde durulur. Yazarın kuvvetli ve inandırıcı şekilde açıkladığı düşüncelerine göre Ayasofya'nın Iustinianos tarafından yaptırıldığında kurulan ilk kubbesi bir dış daire kubbesi idi. Eski kaynaklardan da (Prokopios, Silentiarios) anlaşıldığına göre bugün mevcut kubbeye (ki ikinci kubbedir) ilkin elemanları mevcuttur. Bunların başında dört, köşe üçgeni gelir. Bunlardan başlayan kavis tamamlandığı takdirde hayli basık olan ilk kubbeyi, ilk dış daire kubbeyi elde etmek mümkündür. İlk Ayasofya kubbesi, baskıya, köşe payelerinin dayanamamasından değil, fakat bizzat kubbenin kavis çöktüğünden yıkılmıştır. Nasıl sivri kemerde bir ölü nokta varsa, ve bu aşıldığında karşılıklı kuvvetlerin birbirini desteklemesi yok olursa aynı şey bunun tersinde, basık kavisler için de vâridir. Bir kubbenin tehlikeli bölgesini kolaylıkla hesaplamak mümkündür. Kubbe kalınlığı, üç eşit ve paralel tabakaya bölünmüş farzedilirse, tazyik bunlardan ortadaki içinde kalmalıdır. Kubbe tazyığının bu ortada bölgenin sınırlarına yaklaştığı iki nokta, tehlikeli kısımlarıdır. Bunlardan eteğe yakın olanı kolay önlenmiş, kubbenin ortasına yakın olanı diğeri ise eskidenberi mimarların korktukları bir tehlike olarak kalmıştır. Ayasofya kubbesi yıkılınca¹⁵, bunu yeniden yapacak olan mimar Isidoros bir mesele karşısında kalmıştı. Üstü örtülecek mekân mevcut bulunduğu göre, yeni kubbe bir dış daire kubbe olmak zaruretinde idi. Bu takdirde de, yeni kubbenin tazyığı artık pâyelere değil fakat kemerlere biniyordu. Esas taşıyıcı olan kemerler tazyığı payelere taksim ediyorlardı. Ayasofya böylece karşımıza muazzam ölçüde bir iç daire kubbe olarak çıkmaktadır. Fakat aynı sistemin ufak ölçüde tatbik edildiği eski bir nümune ise Orta Anadolu'da Karadağ tepesindeki Mihaliç kilisesidir. *J. F.* in iddiasına göre o devrin diğer büyük binalarında iç daire bir kubbe olduğuna dair elde hiçbir kesin bilgi bulunmamaktadır. Ephesos'daki İoannes kilisesini, Philippi B basilikasını, İstanbul'da Havariyun kilisesini, Silifke dolaylarında Meryemlik basilikasının kubbelerini yazar şüphe ile karşılar. Ayasofya'nın ilk kubbesi durduğu müddetçe örnek olmuştur. Fakat bu dış daire kubbe yıkıldığı andan itibaren mimarî tarihinde bütün önemini kaybetmiş ve terk edilmiş, olmalıdır ve o andan itibaren, de ileri hamle başlamıştır. *J. F.* burada kurduğu bütün hipotezlerin bir düğüm noktasına gelir: Şu halde ilerleme nerededir? Tromp kul-

¹⁴ Köşe taşının geç ve ilgi çekici bir örneğini islâmî bir eserde, Tokat'da Yağbasan medresesinde görmek mümkündür (burası hak. bk. A. Gabriel, *Monuments turcs d'Anatolie*, II, Paris 1934, 92.) Kubbeli medreselerin en eski misâllerinden olan bu son derece değerli, fakat maalesef çok harap ve bakımsız anıtın, avluya tekbül eden mekânını örten büyük tuğla kubbesinin intikali duvarların köşe teşkil ettikleri yerlerde gayet küçük köşe taşları ile başlamaktadır.

¹⁵ G. Millet, *La coupole primitive de Ste Sophie*, "Revue Belge de Phil. et d'Histoire" 4 (1923) 599-617.

lanılmadığına göre, Pandantifin öncüsünü araştırmak lâzımdır. Pandantif eski devirde kullanılan bir geçiş vasıtası değildir. Münferid misaller pek mevziidir. Tromp ve Köşe taşı ile bilinen iç daire kubbe, pandantifli olarak hemen hemen meçhuldür. Bunun cevabını J. F. şöylece verir: Ayasofya'nın ilk kubbesinden kalan dört köşe üçgeni yeni kubbede kullanılmak üzere emre hazırды. Ayasofya'nın ikinci iç daire kubbesinin pandantifleri aslında, birinci dış daire kubbesinin köşe üçgenleridir. Yâni tesadüf, pandantifin doğuşunu temin etmiş ve İustinianos'un bir sözünü doğruluğu âdeta müessesem bir şekil almıştır: "Bazı kere önceden mevcudu yok etmeden muvafakiyetli bir yenilik yapmak gerekir".

Bu mimârî yenilik, J. F. in kubbenin mânevi değeri üstündeki uzun bir bahsi takip eder. İbadet mekânı üzerinde kubbe, eskisindenberi gök kubbe olarak düşünölmüştür. Mavi renkte olması ve yıldızlarla süslenmesi bu fikrin delilidir. Ayasofya'nın ilk kubbesi, âdeta göğün yeryüzüne hediyesi idi, halbuki ikincisi âdeta dünyevilikten uzaklaşan bir mahiyet taşır. Dış daire kubbeyi alçaltır, indirir, düzleştirir, halbuki ötekisi aksine âdeta örtüyü muallağa asar, ona uzak bir sonsuzluk verir. J. F. kitabının bu son kısmında kubbenin mânevi mânası üzerinde, şimdiye kadar defalarca durulduğu gibi bir daha uzun uzadıya durmaktadır. Buna paralel olarak, kubbenin, iç sathının süslenmesinde kurulan yeni prensiplere de temas eder. Haç kubbe teziyatının merkezi olur. Böylece semavî âlemi yere indirir. Bu kompozisyonu pandantiflerdeki kerubinler tamamlar. J. F. e göre Palmyra'daki Baal tapınağında görölen kanatlı figürler, kerubinlerin öncüleridir.

J. F. in bir sanat tarihi araştırması olmakla beraber yer yer medeniyet tarihi araştırmaları ile bezenmiş kitabı, sahife altı notu ihtiva etmemekte, bunun yerini sondaki bibliyografya tutmaktadır. Bir takım yeni fikirler ortaya atan bir kitabın, bu yolu tercih etmesi kanaatimize göre pek lehde olmamıştır. Zira bazı hususları kontrol etmek pek kolay olmamaktadır. Eski usul kitaplarda uzun tecrübeler ile yerleşmiş öyle şeyler vardır ki bunların birdenbire bırakılması iddialı bir etüde ancak zarar verebilir. Hayli etraflı olan bibliyografyada bazı noktsanlar olduğu da dikkati çeker: meselâ, Swift'in büyük Ayasofya yayını¹⁶, veya Verzone'nin Hoca Kalesi olarak tanınan Alahan manastırı hakkındaki kitapları¹⁷ Rumpler'in Kubbe hakkındaki ikinci etüdü¹⁸, Hautecoeur'ün yine kubbe sembolizmi hakkındaki büyük araştırması,¹⁹ Rosintal'in fransızca olarak basılan kubbeye geçiş hakkındaki broşürleri,²⁰ Lassus²¹

¹⁶ E. H. Swift, *Hagia Sophia*, New York 1940.

¹⁷ P. Verzone, *Alahan manastırı mimarisi üzerinde bir inceleme*, İstanbul 1955, italyancası, Torino 1958.

¹⁸ M. Rumpler, *La coupole dans l'architecture byzantine et musulmane*, "Col. Cahiers technique de l'art II", Strasbourg 1956.

¹⁹ L. Hautecoeur, *Mystique et architecture, symbolisme du cercle et de la coupole*, Paris 1954.

²⁰ J. Rosintal, *Pendentifs, trompes stalactites dans l'architecture orientale*, Paris 1928; *Le réseau forme intermédiaire perse*, Paris 1937; *L'origine des stalactites*, Paris 1938.

²¹ J. Lassus, *Sanctuaires chrétiens de Syrie*, Paris 1947.

ve *Butler*'in²² Suriye hakkındaki yayınları bibliyografyada gözümüze çarpan başlıca noksanlardır²³. Buna karşılık, kitabın resim kısmı dikkat ve itina ile tertiplenmiştir. Bilhassa ilgi çekici olan nokta, Mihaliç harabesinin resimlerinin vaktiyle Ramsay tarafından çekilenler ile hemen hemen aynı noktalardan alınmış olmasıdır. Böylece aradan geçen 50 yıl, içinde binanın eksilen kısımlarını tesbit çok kolaylaşmaktadır.

J. F. belki biraz fazlaca dolambaçlı yollardan olmakla beraber muhakkak ki çok dikkat çekici bir tez ortaya atmaktadır. Bunu takdim ediş tarzını teferruatlı bulmakla beraber öz bakımından ilgi uyandırıcı bulduğumuzu da burada belirtmek isteriz. Anadolu'nun yaratıcı dehası bu kitapla bir defa daha ortaya konmuş olmakta, aynı zamanda, hakkında şimdiye kadar yapılan çeşitli yayınlara rağmen sinesindeki anıtları ile Anadolu'nun hâlâ vaktiyle Strzygowski'nin bir kitabını adlandırdığı gibi sanat tarihinin yeni bir yurdu (*Ein Neuland der Kunstgeschichte*) olduğunu ispat etmektedir. *J. F.* in ortaya attığı fikirlerin ne dereceye kadar doğru olduğunu yine Anadolu anıtları ortaya koyacaktır.

Münih, 20. Nisan 1959

Doçent Dr. Semavi EYİCE

²² H. C. Butler, *Early Churches in Syria*, Princeton 1929.

²³ Kubbe hak. şu son neşriyatı maalesef göremedik, L. Laurenzi *L origine della copertura voltata e la storia della cupola*, "Arte Antica e Moderna" 3 (1958) 203-215, kşl. *Byzant. Zeitsch.* 52 (1959) 225.

L. T. GÜZAL'YAN : *Neizdannie Nadpisi Bayburtskoy Tsitadeli* (Vizantiyskiy Vremennik, VIII, Moskva-Leningrad 1956 Akademiya Nauk SSSR, İnstitut İstorii).

"Vizantiyskiy Vremennik" adlı tarih dergisinin VIII. cilt 1956 sayılı nüshasında (306-330 sahifelerinde) L. T. Güzal'yan "Bayburt kalesinin neşredilmemiş yazıtları" adlı bir makale yayınlamıştır.

Makale sahibi, akademi mensubu İ. A. Orbeli'nin kendisine, Bayburt kalesini 1911 yılında ziyareti esnasında çekmiş olduğu onüç adet Bayburt kalesi kitabelerine ait fotoğrafları verdiğinden bahisle kısaca Selçuklu meliklerinin ortaçağda mahallî merkez olarak inşa ettirdikleri Baydurt kalesinin o zamanki ve ondan evvelki siyasi, coğrafi ve ticarî mevkiinden bahsettikten sonra kitabelerin tanıtılmasına geçmektedir.

Bu fotoğrafların büyütülmüş fotokopilerini İ. A. Orbeli'nin ünlü müsteşrik W. Barthold'a verdiğini ve makale sahibine Bayburt kalesinin duvarlarında mevcut yazıtların hepsini çektiğini bildirmiş olmasına rağmen kalede mevcut bir kitabenin elde olanlar arasında olmadığını Güzal'yan teessürle kaydetmektedir.

Bundan sonra Orbeli'ye atfen makale yazarı, kaledeki yazıtların duvarların çok yüksek ve sarp yerlerinde olduğundan, büyük müşkülâtle ve bazılarının uzaktan çekildiğini ve bu yüzden bir yazının iyi okunmadığını, fakat bunun diğer bir yazıdaki metnin tekrarıdan ibaret olduğunu da kaydetmektedir.

Bayburt kalesinin dört yazısının ilk olarak daha 1907 yılında C. F. Lehmann-Haupt ile L. F. Max van Berchem tarafından "Ermenistan ve Diyarbakır'daki Arap Yazıtları" adlı ve C. F. Lehmann-Haupt'un "Eski Ermenistan ve Mezopotamya Tarihi Malzemesi" adlı külliyyatının IX, 3. nüshasındaki makalede yayımlandığını kaydettikten sonra Güzal'yan, Orbeli'nin Barthold'a verdiği fotoğraflar, "her türlü tarih malzemesine aynı derecede ilgi gösteren, müsteşrikin, bu fotoğrafların fazla ilgisini çekmemiş olmasının ve neşredilmemiş olan yazıtların neşredilenlere fazla bir şey katmadığı" fikrinde olduğu için bunları yayınlamadığı mütalâasında bulunmaktadır.

Makalede, Bayburt kalesine ait olan bu yazıtların altısının, ikinci olarak, Erzurum Tarih-Coğrafya Öğretmeni Abdurrahim Şerif Beygü'nün 1936 yılında İstanbul'da yayınladığı: "Erzurum (Tarihi, Anıtları, Kitabeleri)" adlı, Erzurum ve civarının tarihi ve arkeolojisini tasvir eden bir kitapta Bayburt kalesinin evvelce Max van Berchem'in neşrettiği dört yazıtını da içine alan altı yazıt neşredildiği bildirilmekte ve bu evvelce neşredilen dört yazıtın birinin Beygü tarafından daha doğru olarak yayımlandığı ve Beygü'nün Berchem neşrinden hiç bahsetmediğine de işaret edilmektedir.

Max van Berchem ile A. Ş. Beygü'nün neşrettikleri Bayburt kalesi yazıtları 1939 yılında Kahire'de yayımlanan "Répertoire chronologique d'épigraphie arabe" adlı kitabın X. cildinde 3735-3739 ve 3993 numaralarda yayımlandığına da işaret edildikten sonra Güzal'yanın makalesinin içinde sahifelerden ayrı, güzel planş kâğıdına basılmış altı yaprak halinde iki taraflı olarak neşredilen on iki fotoğraf ve birincisine "Répertoire..."daki 3737, ikincisine 3735, üçüncüsüne 3737, dört ve beşincisine 1, altıncısına 2, yedi ve sekizincisine 3, dokuz ve onbirincisine 4, on ve

onikincisine de müellif tarafından 5 sıra numarası verilen yazıtlar ayrı ayrı ele alınıp karşılıklı mukayeseler yapılarak en ince teferruatına kadar tetkik edilmiş ve bunun için de esas arapça metin neşredildikten sonra altına da rusça tercümesi yapılmış ve makale sahibi tarafından şu tekliflerde bulunulmuştur :

1 — 3739 numaralı yazıt doğru neşredilmiş olduğundan tetkik edilmesine lüzum yoktur.

2 — Güzal'yan'ın neşrettiği 2 numaralı yazıtın daha doğru olduğundan, tamamen doğru olmayıp noksan neşredilmiş olan 3736 numaralı yazıtı tercih edilmesi.

3 — 3737 numaralı yazıtın ilk iki kelimesinin okunuş tarzının düzeltilmesi.

4 — 3738 numaralı yazıtın alt kısmındaki ikinci satırının okunmasının tamamlanması.

5 — Makale sahibinin yayınladığı 3 numaralı yazıtın tamamlanmamış ve yayınlanan alt üç satırının mevcudiyetinin çok şüpheli olan 3739 sayılı yazıtın son olarak yayınlanan üç numaralı yazıt ile değiştirilmesi.

6 — 1, 4 ve 5* numaralar altında zikredilen yazıtlar da ilk defa makale sahibi Güzal'yan tarafından neşredilmiştir.

Müellifin bahsettiği yazıt metinlerinin asılları şunlardır :

I. Yayınlanmış kitabeler :

1) Répertoire'daki 3735 no.lu yazıt (fotoğraf: 2):

اتفقت هذه العمارة المباركة الميمونة في عهد أيام الدولة الملك المعظم العالم العادل المؤيد
المظفر المنصور المجاهد المرابط مغيث الدنيا والدين معز الاسلام والمسلمين سيد الملوك والسلاطين
كمال سلجوق ملك بلاد الروم والارمن ابوالحارث طغرل بن قلع ارسلان بن مسعود بن
قلج ارسلان بن سليمان ناصر امير المؤمنين
الملكى المغيث
على يد العبد الضعيف
المحتاج الى رحمة الله تعالى
لولوفى منتصف ربيع الاخر سنة عشر ستاية

2) Répertoire'daki 3737 no.lu yazıt (fotoğraf: 3):

ابتدأ عمارة برج المبارك بايام الملك العالم العادل المؤيد المنصور المظفر المجاهد المرابط
مغيث الدنيا والدين مع[ز الاسلام]م والمسلمين قامح الفترة والمشركين ملك بلاد الروم والارمن
ابوالحارث طغرل بن قلع ارسلان بن مسعود بن قلع ارسلان ناصر امير المؤمنين
الملكى المغيث
عمر هذه العماره
العبد الضعيف استاد الدار لولو

* Müellif tarafından ilk defa neşredilmekte olan bu fotoğraf, yine ilk olarak neşredilmekte olan 4 numaralı fotoğraftan çok az farklı olduğundan Güzal'yan makalesinde bunların az farklı olan satırlarını neşretmekle iktifa etmiştir.

3) 2 numaralı yazıt (fotoğraf: 6):

اتفقت هذه العمارة المباركة الميمونة في عهد الايام الدولة الملك المعظم العالم العادل المويد المظفر الم [نص] ور [ال] مجاهد المرابط مغيث الدنيا والدين معز [ا] لاسلام والمسلمين سيد [ال] و [ك] والسلاطين كمال ال سلجوق طغرل بن قلق ارسلان ناصر امير المؤمنين

4) Répertoire'daki 3739 numaralı yazıtın yerine tercihi müellif tarafından teklif edilen 3 numaralı yazıt (fotoğraf: 7):

[الملك العالم] العادل المويد المظفر المنصور المرابط المجاهد مغيث الدنيا والدين [معز الاسلام والمسلمين قاصح الكفرة والمشركين [سيد] الملو [ك] والس] لاطين [ملك] بلاد الروم والارمن ابو الحارث طغرل بن قلق ارسلان بن مسعود بن قلق ارسلان بن سليمان ناصر امير المؤمنين

5) Répertoire'daki 3738 numaralı yazıt:

هذه العمارة في عهد دولت السلطان المعظم شهنشاه الاعظم مغيث الدنيا والدين معز الاسلام والمسلمين ابو الحارث [؟] طغرل شاه بن قلق ارسلان بن مسعود ناصر امير المؤمنين [iki kelime]

على يد الامير سبسالار العادل
ضيا الدين لولو
معمار الامير

II. İlk olarak yayınlananlar :

1) 1 numaralı yazıt (fotoğraf: 5):

عمارة [هذا ال] برج الم [ارك] [بايام الدولة ملك ؟] العالم العادل المويد المظفر المن [صور المجاهد] المرابط مغيث الدنيا والدين [معز الاسلام والمسلمين] ابو الحارث طغرل بن قلق ارسلان بن [مسعود بن قلق ارسلان] ناصر امير المؤمنين بتاريخ روز سه شنبه بانزد [هم رب] يع [الاخر] سنة عش [رستايه] [ال] الملك المغيث
عامر هذه العمارة الامير
[ا] لاجل (bir kelime ?) ضيا الدين استاد الدار لولو

2) 4 ve 5 numaralı yazıt (fotoğraf: 9 ve 10):

هذه العمارة المباركة الميمونة في عهد الايام الدولة السلطان المعظم مغيث الدنيا والدين ابو الحارث طغرل بن قلق ارسلان عمر هذه العمارة المباركة في يد الامير صفهسلار ضيا الدين كوتوال بك لولو

Müellifin tetkik ettiği bu yazıtlardan edindiği kanaate göre Selçuklu san'atı hakkında şu nihai neticelere varmıştır :

İlk önce yazıtlar hakkında : “Tuğrul’un ünvanında ‘Kılıç Arslan oğlu’ ve Tuğrul kelimesinden mâda ancak ‘Selçuklu hanedanının asaleti’nden başka Selçuklular’a ait hiç bir şey yoktur; kalan kelime ve sıfatlar hepsi arapça veya farsçadır” denilmektedir.

Bundan sonra kalenin inşa tarzı ve inşaatı yapanlar hakkında da : “. . . Selçuklular’ın orijinal bir hususiyetini bizzat kalede de aramak beyhudedir. . . Mimari bakımından da en iyi bir inşa tarzı sayılmayan bu kalenin Bayburt’a komşu civar

kalelerin ve daha ileri gidilerek, bugün bile kalıntılarına rastlanması mümkün olan doğu Ermenistan kalelerinin inşa tarzından farksızdır. . . Kale yazıtlarının diline istinaden bunların Ermeni oldukları şüphe götürmeyen ustalarla, bu cins arapça yazı yazmayı âdet edinmiş daha uzak diyarlardan celbedilen ustalar tarafından yapıldığı kanaatine varılmaktadır. . . Buna istinaden akademi mensubu İ. A. Orbeli'nin "Selçuk san'atı" na dair, III. Beynelmile İnan san'atı ve Arkeolojisi Kongresi münasebetiyle yaptığı tebliğin Sovyet İlimler Akademisi tarafından 1939 yılında Moskva-Leningrad'ta "Tebliğler" adı altında neşredilen kitabın 150-155 sayfalarda yayınlanan hulâsasına da uygun olarak Selçuk devrinin bu eserinde, kale içinde mahfuz bir küçük kiliseyi gözönüne almadığımız halde, aslında Selçuklu san'atına ait bir hususiyet yoktur. Orbeli'nin de haklı olarak işaret ettiği gibi bu san'at Selçuklular'dan ziyade yerli halkın yarattığı ve Selçuklu fatihlerin de benimsediği yerli kültürden başka bir şey değildir. . . Bunun en baariz misalini bizim Bayburt kalesi yazıtlarını tetkikimiz neticesinde vardığımız kanaatler göstermektedir" şeklinde bir hüküm yürütülmüştür.

Bu tanıtma Bayburt kalesindeki şimdiye kadar yayınlanmamış olan kitabelerin yayınlandığını haber vermek ve müellifin de Selçuklu san'atının menşei üzerindeki fikrini Türk ilim âlemine bildirmek için yapmıştır.

Dr. İsmail KAYNAK

ERNEST EDMONDSON RAMSAUR, Jr. *The Young Turks, Prelude to the Revolution of 1908* (= *Genç Türkler, 1908 inkılabına hazırlanış*), Princeton Oriental Studies: Social Science, 2, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1957; XII+180 s., fiati 4 dolar.

Yirmi yıl öncesine kadar Doğu Etüdleri Amerika'da oldukça iptidaî bir durumdaydı. İkinci Dünya Savaşının çıkmasından az sonra Amerika Birleşik Devletlerinin savaşa katılışı, Amerikalıları Doğu milletleriyle yakından ilgilenmeğe, bu milletlerin mazi ve kültürlerini tanımağa zorladı. Savaş sonunda Amerikalılar Batı âleminin liderliğine yükselince, bu ilgiler daha da arttı. Komünizme karşı en tesirli silâhı İslâmiyette bulan Amerikalılar, Yakın ve Orta Doğu kültürleri üzerinde araştırmalar yapmak maksadiyle çeşitli enstitüler kurdular, üniversitelerde yeni kürsüler tesis ettiler. Geniş maddî imkânlar sayesinde Avrupa'dan değerli mütehassıslar celbettikten başka, Amerikalı genç ilim adamları yetiştirmeğe de giriştiler. Böylece meydana gelen Amerikan şarkiyatcılığının vasfı pratik gayelere yönelmiş olmasındır. Nitekim, Ramsaur Jr. un *The Young Turks, Prelude to the Revolution of 1908* adlı eseri, Princeton üniversitesinden Prof. L. V. Thomas'ın da Önsözde belirttiği gibi, sadece Türk milliyetçiliğinin doğuşunu incelemekle kalmayıp, bugün Asya ve Afrika halklarını saran kurtuluş hareketlerini zımnen izah etmektedir.

Aslında bir doktora tezi olan kitap beş bölüme ayrılıyor. Sonuna ise kitabiyat notları, geniş bir bibliyografya ve indeks eklenmiş bulunuyor. Müellif birinci bölümü esas konuya giriş olarak ele almakta, Abdülaziz'in saltanatı zamanında (1861-1876) Genç Osmanlılara dair bilgi verdikten sonra, Murad V. (1876) ve halefi Abdülhamid II. in cülûsları esnasında Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaştığı buhranlı vakaları açıklamaktadır. İkinci bölümde İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin 1889 yılında kuruluşu, Cemiyetin memleket içinde ve dışında gösterdiği faaliyet anlatılmakta, 1897 de çöküşü belirtilmektedir. Üçüncü bölüm Genç Türklerin Avrupa'da dağınık olarak mücadeleye devam etmelerini ve Ahmed Rıza Bey ile Prens Sabahaddin'in rekabetini incelemektedir. Müteakip bölüm de, Genç Türk hareketinin İmparatorluk dahilinde yeniden canlanmasına ve dışarıdaki teşkilâtlarla birleşerek kuvvetlendikten sonra, 1908 de ihtilâlin patlak verişine tahsis olunmuştur. Nihayet, sonuncu bölümde Avrupa Büyük devletlerinin 1908 inkılabında rolü olmadığı neticesine varılmaktadır.

Muhtevasını özetlediğimiz eserde müellifin Türk ve İslâm kültürüne vukufu takdire değer. Hakikaten, gerek metin, gerekse haşiyelerde verilen bilgiler gerçeğe uygun bulunmaktadır. Meselâ, kitapta Bektaşilik hakkında rastladığımız malûmat (s. 109) tamamıyla doğrudur. Bu keyfiyet, zannımızca, müellifin önce öğretmen, daha sonra Amerikan konsolosu olarak Türkiyede bir müddet yaşamasından ziyade, dikkatli bir araştırmacı olmasından ileri gelir.

Müellif Batılı yazarların çoğunda rastlanan peşin hükümlerden de sıyrılmış görünüyor. Bilhassa Ermeni meselesinde insafılı davranışı ve kan dökülmesinde Ermeni komitecilerin mesuliyet payını ortaya koyuşu (s. 9 v. d.) kendisinin hakseverliğine bir delil teşkil eder.

Eserde vakalar sağlam bir mantıkla incelendiğinden, şimdiye kadar doğru sanılan bazı fikirlerin yanlışlığı meydana çıkmış, bunların düzeltilmesi mümkün olmuştur. Bu arada, 1908 ihtilâlinin patlak vermesinde asıl sebebin, umumiyetle kabul edildiği gibi Reval mülâkatı değil, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri hakkında Abdülhamid II. in tahkikata girişmesi olduğu, inandırıcı delillerle ispatlanmaktadır (s. 134).

Kitabın en ilgi çekici sahifeleri, muhakkak ki Prens Sabahaddin'in fikir ve çalışmalarına ayrılmış olanlardır. Bilindiği gibi, Prens Sabahaddin'in ademi merkezîyet ve şahsî teşebbüs nazariyeleri, son yıllarda Türk aydın çevrelerinde pek çok övülmüş, bazı fikir adamlarımız tarafından, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışı bu nazariyelerin tatbik olunmayışına bağlanmıştır. Halbuki Ramsaur Jr., Prens Sabahaddin'i memleketinin durumunu kavramaktan uzak bir idealist olarak vasıflandırmakta (ss. 73, 86) ve onun 1902 yılında Paris'de topladığı Osmanlı Liberalleri Kongresi'ni İmparatorluğu parçalanmağa götürecektir bir teşebbüs saymaktadır (s. 66 v. d.). Tarihî gerçekler önünde, müellife hakvermemeğe imkân yoktur. Zira, Osmanlı hanedanı etrafında bir birlik teşkil etmesi düşünülen milletler ve bilhassa Hıristiyan azınlıklar, İmparatorluğun mukadderatıyla ilgilenmiyerek, kendi mutlak bağımsızlıklarını kazanmağa çalışacaklardır. Kitapta Ahmed Rıza Bey'in Pozitivist felsefeden mülhem fikirleri üzerinde de durulmaktadır (ss. 23 v. d., 90 v. d.) Ramsaur Jr., bu fikirlerin milliyetçilik prensibiyle çatışmasına işaret etmekle beraber, bunları Prens Sabahaddin'inkilerden daha akla yakın bulmaktadır.

Eserin değerini arttıran bir husus da kaynaklarının orijinalliğidir. Müellif, konusunu işlemek için, matbu hâtrât ve kitaplardan başka, eserin hazırlandığı esnada hayatta bulunan Genç Türklerin bilgisine başvurmuştur. Kendisine mektupla cevap verenler arasında Dr. Akil Muhtar Özden, Rıza Tefvik ve Fazlı Tung vardır. Yalnız, müellif son yıllarda çıkan türkçe eserleri ihmal etmiş görünüyor. Meselâ, Dr. Tarık Z. Tunaya'nın *Türkiyede Siyasi Partiler, 1859-1952*; İstanbul, 1952 ile Ahmed Bedevî Kuran'ın *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*; İstanbul, 1956 adlı eserlerinden ve Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *1908 yılında İkinci Meşrutiyetin ne suretle ilân edildiğine dair vesikalar*; *Bellekten*, c. XX (Ocak 1956), s. 104 v. d. başlıklı yazısından faydalanılmamış olması büyük bir eksikliklerdir.

Buna rağmen, Ramsaur Jr. Genç Türklerin gizli cemiyet faaliyetlerini yüz elli sahife içinde terki edememiş denemekte tam bir başarı sağlamıştır. Abdülhamid II. devri vesikalarını ihtiva eden Yıldız Arşivi ilmî araştırmalara açılıncaya kadar, bu konuda elimizdeki eserden daha iyisini yazmak herhalde kolay olmayacaktır.

Ercümen KURAN

1959 YILININ NİSAN - MAYIS - HAZİRAN AYLARINDA
TÜRK TARİH KURUMU
KÜTÜPHANESİNE GELEN KİTAP VE DERGİLER

- ABBOT NABIA : *The kurrah papyri from Aphrodito in the Oriental Institute*. Chicago 1938 Chicago Press. XVIII + 101 S. 4 pl. = The Oriental Institute of the University of Chicago SAOC Nr. 15. 8° (A. II-671).
- ABDÜLHALİM MEMDUH - REFİK NEVZAT: *Abdülhâmit ve genç Türk bir haremağası*. İzmir 1327 Keşişyan Matbaası. 52 S. 8° (A. II-977).
- Abureyhan Biruni 973-1048. *İzbrannie proizvedeniya*. Taşkent 1957. Akademii Nauk Uzbekskoy SSR. XXXV + 485 S. 1 levha. 4° (B-3723).
- Akademi V. V. *Struue Bibliograficheskaya spravka*. Moskva 1959 Vostochnoy Literaturi. 24 S. 1 pl. = Akademiya Nauk SSSR, Institut Vostokovedeniya. 8° (A. II-884).
- ALEXANDER, CHRISTINE : *Corpus Vasorum Antiquorum. U.S.A. The Metropolitan Museum of Art, N. Y. Fascicule 1. Arretine relief ware*. Cambridge, Mass. 1943 Harvard University Press. 28 S. 48 pl. = Union Académique Internationale. 4° (B-3882).
- ANNAN, NOEL : *The curious strength of positivism in English political thought*. London 1959 Oxford University Press. 21 S. = L. T. Hobhouse Memorial Trust Lecture No. 28. 8° (A. II-990).
- ARTSIHOVSKY, A. V. - V. İ. BORKOVSKIY : *Novgorodskie gramoti na Bereste. İz raskopok 1953-1954 goda*. Moskva 1958 Akademii Nauk SSSR. 158 S. 2 pl. 16 levha. = Akademiya Nauk SSSR, Institut İstorii Materialnoy Kulturi Institut Yazıkoznaniya. 4° (B-3874).
- ARTSIHOVSKIY, A. V. - V. İ. BORKOVSKIY : *Novgorodskie gramoti na Bereste (Iz Raskopok 1955 goda)*. Moskva 1958 Akademii Nauk SSSR. 152 S. 2 pl. 18 levha. = Akademii Nauk SSSR, Institut İstorii Materialnoy Kulturi Institut Yazıkoznaniya. 4° (B-3875).
- ATABAY, DR. ERCÜMENT : *Studies in constitution of mediaeval England*. İstanbul 1953. 98 s. 8° (A. II-997).
- AVDIEV, V. J. : *L'etude de l'Ancien Orient en URSS 1917-57*. Moscou 1958. Editions de Litterature Orientale. 106 S. = Academie des Sciences de l'URSS, Institut des Etudes Orientales. 8° (A. II-883).
- AL-AZZAWI, ABBAS : *History of Iraqi currency for the post-Abbasid periods, 1258-1917 A. D. Tarih el nukud el Irakiye*. Baghdad 1958 The Trading and Printing Co. 246 S. 8° (A. II-996).
- AL-AZZAWI, ABBAS : *History of taxation in Iraq. From the islamic period to the end of the Ottoman occupation (633-1917)*. Tarih el zaraib el Irakiye. Baghdad 1959 The Trading and Printing Co. 148 S. 8° (A. II-995).
- AL-AZZAWI, ABBAS : *Memorial of Abul Thana'al-Aloussi, Mufti of Baghdad. Histories and surroundings, his life, literary works and religious and political activities. Zikra Abi's-Sana el Elusf*. Baghdad 1958 The Trading and Printing Co. Ltd. 116 S. 8° (A. II-994).

- AL-AZZAWI, ABBAS : *Tarih-i Irak. Beyn-i ihtilâleyn. Histoire de Irak entre deux occupations.*
 Vol. 5-8. Baghdad 1935/56. 8° (A. II-8680).
 Vol. 5 : Seconde periode Ottomane. 1639-1750.
 Vol. 6 : Gouvernement des Mamelukes. 1749-1831.
 Vol. 7 : Troisieme periode Ottomane. 1831-1872.
 Vol. 8 : Derniere periode Ottomane. 1872-1917.
- The Baghdad Pact Organization. Public record of the Karachi Conference series.* Ankara 1959. 51 S. 4° (B-3910).
- The Baghdad Pact Organization. United States signs bilateral agreements with Iran, Pakistan and Turkey.* Ankara 1959. 15 S. 4° (B-3909).
- BARANOV, H. K. : *Arabsko-Russkiy slovar. 2. ed.* Moskova 1958. Gos. İzdat. İnorstr. Nats. Slovaroy. 1186 S. 8° (A. II-880).
- BAŞGÖZ, M. İLHAN : *İzahlı Türk halk edebiyatı antolojisi.* İstanbul 1956 Ahmet Halit Yaşaroğlu. 240 S. 8° (A. II-974).
- BAWDEN, CHARLES : *The Mongol chronicle Altan Tobci.* Wiesbaden 1955 Otto Harrassowitz. X+205 S. = Göttinger Asiatische Forschungen, Band 5. 8° (A. II-894).
- BELDICEANU, N. - G. ZERVA : *Une source Ottomane relative a la Campagne de Suleyman le Legislatteur. Centre la Moldavie (1538).* Roma 1959. 17 S. = Societas Academica Daco-Romana Acta Historica Tomus 1. 8° (A. II-980).
- BERVE, HELMUT : *Eskiçağ tarihine dair altı konferans. Greklerde kölelik müessesesi - Dion, Eflatun devlet felsefesinin gerçekleşmesi yolunda yapılan teşebbüsler - Antik dünyanın inkirazı. Çev. Afif Erzen.* İstanbul 1958 Yenilik Basımevi. 98 S. = İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Konferansları. 749. 8° (A. II-675).
- BESSARABOFF, NICHOLAS : *Ancient European musical instruments. An organological study of the musical instruments in the Leslie Lindsey Mason collection at the Museum of Fine Arts, Boston.* Boston 1941 Harvard University Press. XXXIII+503 S. 16 pl. 4° (B-3881).
- BITTEL, KURT : *Die Hethitischen Grabfunde von Osmankayası.* Berlin 1958 Verlag Gebr. Mann. 85 S. 36 pl. = WVD OG 71.
 K. BITTEL: Archäologische Untersuchung der Gräber von Osmankayası. S. 1-34.
 — J. Schaeuble: Anthropologische Untersuchungen der hethitischen Skelettfunde aus Osmankayası. S. 35-59. — W. Herre - M. Röhrs: Die Tierreste aus den Hethitergräbern von Osmankayası. S. 60 - 80. — H. Otten : Bestattungssitten und Jenseitsvorstellungen nach den hethitischen Texten. S. 81-84.
- BLO. BZAN BS TAN.'JIN : *Altan Tobci. A brief history of the Mongols.* Cambridge, Mass. 1952 Harvard Univ. Press. XXVI+362 S. 4° (A. II-947).
- BLOCH, HERBERT : *Corpus Inscriptionum Latinarum, including complete indices to the Roman Brick-Stamped.* Harvard Studies in Classical Philosophy volumes LVI-LVII (1947) and LVIII-LIX (1948). 104 S. 8° (A. II-947).
- BOBER, M. M. : *Karl Marx's interpretation of history.* Cambridge 1950 Harvard University Press. X+445 S. = Harvard Economic Studies 31. 8° (A. II-922).
- BOWMAN, HERBERT E. : *Vissarion Belinski 1811-1848. A study in the origins of social criticism in Russia.* Cambridge 1954 Harvard University Press. VIII+220 S. = Harvard Studies in Comparative Literature 21. 8° (A. II-927).

- BÖMER, FRANZ : *Untersuchungen über die Religion der Sklaven in Griechenland und Rom*. Wiesbaden 1957. 206 S. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1957, Nr. 7. 8. (A. II-216).
- BRADSHAW, MARTHA : *Soviet theaters 1917-1941. A collection of articles. Edited by Martha Bradshaw*. New York 1954. 20+371 S. = Studies on the USSR No. 7. 8° (A. II-520).
- BRAIDWOOD, ROBERT G. : *Mounds in the plain of Antioch. An archaeological survey*. Chicago 1937 Chicago Press. XI+67 S. 1 harita. = The University of Chicago, OIP vol. 48. 4° (B-3806).
- BREASTED, JAMES HENRY : *Oriental forerunners of Byzantine painting first-century wall paintings from the fortress of Dura on the middle Euphrates*. Chicago 1924 Chicago Press. 105 S. 24 pl. = The University of Chicago, OIP vol. 1. 4° (B-3795).
- BRITTON, NANCY PENCE : *A study of some early Islamic textiles*. Boston 1938 Museum of Fine Arts. 89 S. 100 pl. 8° (A. II-954).
- BRZEZINSKI, ZBIGNIEW : *Political controls in the Soviet army. A study based on reports by former Soviet officers. Edited by Zbigniew Brzezinski*, New York 1954 8+93 S. = Studies on the USSR, No. 6. 8° (A. II-517).
- BUCH, FREDERICK HOLDEN : *Comparative study of postpositions in Mongolian dialects and the written language*. Cambridge, Mass. 1955 Harvard University Press. VII+158 S. = Harvard-Yenching Institute Studies XII. 4° (B-3887).
- The Cambridge Ancient History. Vol. 3, 5, 6-8, 10*. Cambridge University Press. 8° (A. I-6940).
- CASKEY, L.D. - J. D. BEAZLEY : *Attic vase paintings in the Museum of Fine Arts, Boston. Part II-Text Nos. 66-113*. London 1954 University Press. VIII+103 S. 16 pl. 4° (B-3885).
- CHASE, GEORGE H. - MARY ZELIA PEASE : *Corpus Vasorum antiquorum. United States of America Fogg Museum and Gallatin collections*. Cambridge 1942 Harvard University Press. 116 S. 64 pl. = Union Academique Internationale. 4° (B-3883).
- CHIERA, EDWARD : *Sumerian epics and Myths*. Chicago 1934 Chicago Press. XI+111 S. = OIP vol. XV, Cuneiform Series—vol. 3. 4° (B-3801).
- CHIERA, EDWARD : *Sumerian lexical texts from the temple school of Nippur*. Chicago 1929 Chicago Press. IX+126 S. = OIP vol. XI, Cuneiform Series vol. 1. 4° (B-3799).
- CHIERA, EDWARD : *Sumerian texts of varied contents*. Chicago 1934 Chicago Press. IX+109 S. = OIP vol. XVI-Cuneiform Series vol. IV. 4° (B-3802).
- CHIERA, EDWARD : *They wrote on clay. The Babylonian tablets speak today. Edited by George G. Cameron*. Chicago 1957 The University Press. XV+235 S. = Phoenix Books. 8° (A.II-654).
- CLARK, GRAHAME : *Archaeology and society*. Cambridge 1957 Harvard University Press. 272 S. 24 pl. 8° (A. II-917).
- CLARK, GRENVILLE - LOUIS B. SOHN : *World peace through world law*. Cambridge 1958 Harvard University Press. 36+540 S. 4° (B-3896).

- COBLENZ, WERNER : *Metallzeit. Grabfunde der Lausitzer Kultur aus Sachsen*. Wiesbaden 1958 Deutscher Verlag der Wissenschaften. 9 pl. = *Inventaria Archaeologica Deutschland* Heft 7. 4° (B-3870).
- COBLENZ, WERNER : *Steinzeit. Grabfunde der Schnurkeramik und Kugelamphoren aus Sachsen*. Wiesbaden 1958 Deutscher Verlag der Wissenschaften. 9 pl. = *Inventaria Archaeologica, Deutschland*, Heft 6. 4° (B-3908).
- Compte rendu de la sixième conférence sur la révision des Manuels d'histoire qui s'est tenue à Istanbul et à Ankara du 25 Août au 3 septembre 1958. 15 ème session*. Strasbourg 1959. 69 S. 4° (B-3908).
- Comptes rendus du Congrès International d'archéologie*. Athenes 1905 Imprimerie Hestia. 398 S. 8° (A. II-832).
- CONANT, JAMES BRYANT - LEONARD K. NASH : *Harvard case histories in experimental science. 2 cilt.* Cambridge 1957 Harvard University Press. 8° (A. II-902).
- CUVEYNÎ, ALA-AD-DİN ATA-MALİKİ : *The history of the World-Conqueror, translated from the text of Mirza Muhammed Kazvini by John Andrew Boyle. 2 vol.* Cambridge 1958 Harvard University Press. 8° (A. II-940).
- ÇAKMUR, BELMA : *Goethes Gedanken über Lebensordnung in seinem Trauerspiel die Natürliche Tochter*. Ankara 1958. T. T. K. Basimevi. 123 S. = *Veröffentlichungen der Philos. Fak. der Univ. Ankara* Nr. 121. 8° (A. II-674).
- DAVISON, RODERIC H. : *European archives as a source for later Ottoman history. Report on current Research on the Middle East 1958'den ayribasım*. Washington. S. 33-45. 8° (A. II-771).
- DAVISON, ARCHIBALD T. - WILLI APEL : *Historical anthology of music*. Cambridge, Harvard Univ. Press. 1956/57. 2 vol. 4° (B-3890).
- DELOUGAZ, PINHAS : *The temple oval at Khafajah. With a chapter by Thorkild Jacobsen*. Chicago 1940 Chicago Press. XIX+175 S., = 13 pl. OIP vol. LIII. 4° (B-3807).
- DEMARGNE, PIERRE : *Fouilles de Xanthos. 1. Tome: Les piliers funéraires-Dessins et relevés de Pierre couplet et Pierre Prunet*. Paris 1958 Librairie C. Klincksieck. 132 S. 59 pl. 1 levha. = *Institut Français d'Archéologie d'Istanbul*. 4° (B-3894).
- DESPOIS, JEAN : *L'Afrique de Nord. L'Afrique blanche Française. 1. Tome*. Paris 1949 Presses Universitaires de France. XVI+624 S. 8 pl. = *Colonies et Empires*. 8° (A. II-966).
- DEUTSCH, HAROLD, C. : *The genesis of Napoleonic Imperialism*. Cambridge 1938 Harvard University Press. XXI+460 S. = *Harvard Historical Studies* XLI. 8° (A. II-909).
- DÖRNER, FRIEDRICH KARL : *Bericht über eine Reise in Bythynien*. Wien 1952 Rudolf M. Rohrer. 75 S. 30 pl. 1 levha. = *Öster. Ak. der Wis., Philos. -hist. Klasse, Denkschriften* 75 Band, 1. Abh. 4° (B-3867).
- DUDA, HERBERT W. : *İbn Bîbî'nin Selçuk tarihi. Şarkiyat Mecmuası 2 (1958)'den ayribasım*. İstanbul 1958 Odman Yalçın Matbaası. 10 S. 8° (A. II-673).
- Dumbarton Oaks Papers. vol. 8-10*. Cambridge 1954/58 Harvard University Press. 4° (B-3748).
- EMERIT, MARCEL : *L'Algérie a l'époque d'Abd-el-Kader*. Paris 1951 Larose 302 S. = *Gouvernement General de l'Algérie, Collection de Documents inédits sur l'histoire de l'Algérie 2° Serie-Documents divers, Tome IV*. 8° (A. I^r-742).

- ERGIN, MUHARREM : *Dede Korkut kitabı. I-Giriş-Metin Faksimile*. Ankara 1958 T. T. K. Basimevi. XVII+251+154+97 S. = Türk Dil Kurumu Yayınlarından No. 169. 8° (A. II-713).
- ERTUĞRULOĞLU, MEHMET : *Cyprus problem as the Turks see it. Translated by Şinasi Siber*. Ankara 1959 Güzel Sanatlar Matbaası. 16 S. 8° (A. II-984).
- FAIRBANKS, ARTHUR : *Catalogue of Greek and Etruscan vases. -1-Early vases preceding Athenian black-figured ware*. Cambridge 1928 Harvard University Press. 235 S. 100 pl. = Museum of Fine Arts, Boston. 4° (B-3884).
- FERİK MAHMUT MUHTAR PAŞA : *İstanbul'un kara ve denizden hücum ve müdafaası hakkında birkaç söz*. İstanbul 1326 Kitabhane-i İslâm ve Askerî. 63 S. 1 harita. 8° (A. II-975).
- Filologiya i istoriya Mongolskih narodov. Pamyati Akademika Borisa Yakovloviça Vladimirtsova*. Moskva 1958 Vostoçnoy Literaturi. 346 S. 1 pl. = Akademiya Nauk, İnstitut Vostokovedeniya. 4° (B-3873).
- FRANKFORT, HENRI : *Kingship and the Gods. A study of ancient Near, Eastern Religion as the integration of society and nature*. Chicago 1955 University Press. XXIII+444 S. 41 resim 1 pl. 1 levha = The University of Chicago, an Oriental Institute Essay. 8° (A. II-655).
- FRANKFORT, HENRI : *Sculpture of the third Millenium B. C. from Tell Asmar and Khafajah*. Chicago 1939 Chicago Press. XIII+87 S. 116 pl. = OIP XLIV. 4° (B-3805).
- FRIEDRICH, CARL : *Authority*. Cambridge 1958 Harvard University Press. VIII+234 S. 8° (A. II-918).
- GAMILLSCHEG, ERNST : *Streifzüge auf dem Gebiet der Bedeutungslehre*. Wiesbaden 1958 22 S. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1958 Nr. 5. 8° (A. II-896).
- GANKOVSKI, Y. V. : *İmperiya Duranni. Oçerki administrativnoy i veennoy sistemi*. Moskva 1958 Vostoçnoy Literaturi. 172 S. = Akademiya Nauk SSSR, İnstitut Vostokovedeniya. 8° (A. II-885).
- GARSTANG, JOHN—O. R. GURNEY : *The geography of the Hittite Empire*. London 1959 IX+133 S. = Occasional publications of the British Institute of Archaeology in Ankara No. 5. 4°. (B-3905).
- AL-GAZİ, NECMEDDİN : *al-kawakib al-sa'irah bi-a'yan al-mi'ah al'ashirah. A biographical dictionary of notable men and women in the moslem world in the sixteenth christian century. 2 vol. Edited by Jibra'il S. Jabbur*. Beyrut 1945/49 American Press. 0 = American University of Beirut Publications of the Faculty of Arts and Sciences. No. 18, 20. 8° (A. II-604).
- GELB, I. J. : *Glossary of old Akkadian*. Chicago 1957 University Press XXIV+318 S. = Materials for the Assyrian Dictionary No. 3. 8° (A. II-660).
- GELB, I. J. - PIERRE M. PURVES - ALLAN A. MCRAE : *Nuzi personal names*. Chicago 1943 University Press. XVIII+324 S. = OIP LVII. 4° (B-3808).
- GELB, I. J. : *A study of writing. The foundations of grammatology*. Chicago 1952 University Press. XV+295 S. 95 resim. 8° (A. II-656).
- GERDİZİ, MAHMUT : *Tarih-i Gerdizî. Zeyn-ül-ahbar. Ba mukaddime-i Muhammed Han-ı Kazvinî*. Tahran 1327. 5+107 S. 8° (A. II-855).

- GIBB, H. A. R. : *The travels of Ibn Battuta A. D. 1325-1354. Translated with revisions and notes from the Arabic text edited by C. Dofrémercy and B. R. Sanguinethi. Vol. 1.* Cambridge 1958 University Press. XVII + 269 S. 1 pl. 1 hr. = The Hakluyt Society, 2. Series No. CX. 8° (A. II-652).
- GLEASON, SARELL EVERETT : *An ecclesiastical barony of the Middle Ages. The bishopric of Bayeux, 1066-1204.* Cambridge 1936 Harvard University Press. 123 S. 8° (A. II-925).
- GLUBB, JOHN BAGOT, SIR : *Britain and the Arabs. A study of fifty years 1908 to 1959.* London 1959 Hodder and Stoughton. 496 S. 8° (A. II-991).
- GRIGOR OF AKANC' : *History of the nation of the Archers (the Mongols) by Grigor of Akanc'. Hitherto ascribed to Matak'ia the Monk. The Armenian text edited with an english translation and notes by Robert Blake and Richard Frye. The Mongolian names and terms in the History of the nation of the Archer's by Grigor of Ahanc'' by Francis Woodman Cleaves.* Cambridge 1954 Harvard University Press. 180 S. 4° (B-3775).
- GROUSSET, RENE : *Historia strouaphorion. Tercüme eden Andr. Pankalos. Govostis.* 281 S. 15 pl. 8° (A. II-360).
- GRUMEL, V. : *Traité d'études Byzantiennes publié par Paul Lemerle. 1-La chronologie par V. Grumel.* Paris 1958 Presses Universitaires de France. XII + 487 S. = Bibliothèque Byzantine. 4° (B-3812).
- GRUNEBaum, GUSTAVE E. VON : *Medieval Islam. A study in cultural orientation. 2. ed.* Chicago 1956 The University of Chicago Press. 378 S. = The University of Chicago, an Oriental Institute Essay. 8° (A. II-659).
- GUMPel, KARL-WERNER : *Hugo Spechtshart von Reutlingen Flores musicae (1332/42).* Wiesbaden 1958. 127 S. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1958, Nr. 3. 8° (A. II - 896).
- GÜTERBOCK, HANS G. : *The composition of Hittite prayers to the sun.* Journal of the American Oriental Society vol.78, No.4 (1958) 'den ayribasim. S. 237-245. 4° (B-3899).
- HACKER, PAUL : *zur Funktion einiger Hilfsverben im modernen Hindi.* Wiesbaden 1958. 98 S. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1958, Nr. 4. 8° (A. II-896).
- HALLOCK, RICHARD T. : *The Chicago syllabary and the Louvre syllabary AO 7661.* Chicago 1940 University Press. XIII + 79 S. 10 pl. = The Oriental Institute of the University of Chicago, Assyriological Studies, No. 7. 4° (B-3809).
- HAMILTON, EARL J. : *Money, prices and wages in Valencia, Arogon, and Navarre 1351-1500.* Cambridge 1936 Harvard University Press. XXVIII + 310 S. = Harvard Economic Studies 51. 8° (A. II-905).
- HEIDEL, ALEXANDER : *The Babylonian Genesis. The story of the creation. 2. ed.* Chicago 1954 The University Press. 8° (A. II-653).
- HEIDEL, ALEXANDER : *The Gilgamesh epic and Old Testament parallels. 2. ed.* Chicago 1954 University Press. 269 S. 8° (A. II-658).
- HERRMAN, PETER : *Neue Inschriften zur historischen Landeskunde von Lydien und angrenzenden Gebieten.* Wien 1959 Rudolf M. Rohrer. 16 S. 3 pl. = Österreichische Ak. der Wis. Philos.-hist. Klasse Denkschriften, 77. Band, 1. Abh. 4° (B-3903)

- İBN-İ BİBİ: *El-evâmirü'l-'alâ'iyye fî'l-umûri'l-'alâ'iyye*. 1. cild II. Kılıç Arslan'ın vefâtından 1. Alâüddin Keykubad'ın cülûsuna kadar. Ayasofya Ktp. 2985'de bulunan yegâne nüshayı Paris Bibliotheque Nat. Suppl. persan 1936'da ve Gotha, Herzogl. Bibl. pt. 203'de kayıtlı muhtasar Selçuknâmeler ve Yazıcı-zade Ali tercümesi ile karşılaştırarak neşr edenler Necati Lugal ve Adnan Erzi. Ankara 1957 T.T.K. Basımevi. 22+289 S. = A. Ü. İlahiyat Fak. Yayınlarından XIX. 8° (A. II-576).
- İBN KHALDÛN: *The Muqaddimah. An introduction to history*. Translated from the Arabic by Franz Rosenthal. 3 vol. London 1958 Routledge & Kegan Paul. 8° (A. II-1006). *The intellectual adventure of ancient man. An essay on speculative thought in the ancient Near East*. Chicago 1951 University Press. VII+401 S. 8° (A. II-657).
- İPLİKÇİ, EMİN: *Türkiye'de petrol aramaları*. Ankara 1959. 18. S. 1 pl. 6 harita. = MTA Enstitüsü Konferanslar Yayını. No. 3. 4° (B-3911).
- İSMAİL PAŞA, BAĞDADLI: *Hadiyyat-al-Arifin, Asma'al-Mu'allifin va asar al Musannifin*. 2 cilt. İstanbul 1951/55. 4° (B-3861).
- İVANOV, P. P.: *Oçerki po istorii Sredney Azii (XVI-seredina XIX V.)* Moskva 1958 Vostoçnoy Literaturi. 246 S. = Akademiya Nauk SSSR, İnstitut Vostokovedeniya. 8° (A. II-879).
- JACKSON, ROBERT: *The supreme court in the American system of government*. Cambridge Harvard University Press. VIII+92 S. 8° (A.II- 919).
- JACOBSEN, THORKILD: *Philological notes on Eshnunna and its inscriptions*. Chicago 1934 Chicago Press. XIII+35 S. = The Oriental Institute of the University of Chicago, Assyriological Studies, No. 6. 8° (A. II-665).
- JACOBSEN, THORKILD - SETON LLOYD: *Sennacherib's aqueduct at Jerwan. With a preface by Henri Frankfort*. Chicago 1935 Chicago Press. XII+52 S. 37 pl. = OIP XXIV. 4° (B-3803).
- JEDIN, HUBERT: *Studien über Domenico de'Domenichi*. Wiesbaden 1957. 126 S. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1957, Nr. 5. 8° (A. II-216).
- JOHANSEN, K. FRIIS.: *Eine Dithyrambos Aufführung*. Kobenhavn 1959. Ejnar Munksgaard. 42 S. 9 pl. = Arkeol. Kunsthist. Medd. Dan Vid. Selsk. 4, No. 2 (1959). 8° (A. II-1009).
- Kâbus-name*. 2. perevod stat'ya iprimeçaniya E. E. Bertel'sa. 2. ed. Moskva 1958 Vostoçnoy Literaturi. 294 S. = Akademiya Nauk SSSR, İnstitut Vostokovedeniya. 8° (A. II-881).
- KAPUR, ANUP CHAND: *Disraeli's forward policy on the North-West frontier of India, 1874-77*. The Research Bulletin (Arts) of the University of the Panjab 1951 No. 4'den ayırbasım. 18 S. (A. II-985).
- KEMALEDDİN ABDURREZAK BIN İŞHAK SEMERKANDİ: *Matla-u Sadeyn ve Mecma-i Bah-reyn. Muhammed Sefi'i tarafından tashih ve neşredilmiştir*. 2. kısım. Lahor 1360 Geylani Matbaası. XXII+665 S. 8° (A. I-9978).
- AL-KİFİ: *Enbah ur-ruwât alâ enbah in-nuhât* 3 vol. Kahire 1950/55. 4° (B-3813).
- KINAL, FÜRÜZAN: *Kargamış şehri tarihi hakkında*. DTC Fakültesi Dergisi XVI, 3-4 (1958)'den ayırbasım. Ankara 1958 T. T. K. Basımevi. S. 69-77. 4° (B-3906).
- KOPP, DR. FRITZO - GÜNTHER FISCHBACH: *SBZ von 1955-56*. Bonn 1958 Deutscher Bundesverlag. 8° (A. I-9830).

- KOSVEN, M. O. - H. M. HAŞAEV : *Istoriya, geografiya i etnografiya Dagestana XVIII-XIX vv. Arhiunie materialı*. Moskva 1958 Vostoçnoy Literaturi. 368 S. 1 levha. = Akademiya Nauk SSSR, Dagestanskiy Filial. 4° (B-3876).
- KOSVEN, M. O. : *Kavkazkiy etnografiçeskiy sbornik II*. Moskva 1958 Vostoçnoy Literaturi. 274 S. 1 hr. = Akademiya Nauk SSSR, Trudi İnstituta Etnografi. im. N. N. Mikluho-Mahlaya. Novaya Seriya Tom × LVI. 4° (B-3871).
- KRAMER, SAMUEL N. : *Lamentation over the destruction of Ur*. Chicago 1940 Chicago Press. XII+97 S. 4 pl. = The Oriental İnstitute of the Univ. of Chicago Assyriological Studies No. 12 8° (A. II-667).
- KRAMER, SAMUEL N. : *The Sumerian prefix forms Be-and Bi-in the time of the earlier princes of Lagas*. Chicago 1936 Chicago Press. X+29 S. = The Oriental İnstitute of the Univ. of Chicago, Assyriological studies No. 8. 8° (A. II-666).
- LANGDON, S. : *The Babylonian epic of creation - Restored from the recently recovered tablets of Assur. Transcription, translation and commentary by S. Langdon*. Oxford 1923 Clarendon Press. 227 S. 8° (A. II-682).
- LÉVI-PROVENÇAL, E. : *Documents Arabes inédits sur la vie sociale et économique en occident Musulman au Moyen Âge. 1. serie: Trois Traités Hispaniques de Hisba. (Texte Arabe)*. Le Caire 1955 Imprimerie de l'Institut Français d'Archéologie Orientale. VI+128 S. = Publications de l'Institut Français d'Archéologie Orientale du Caire, Textes et Traductions d'Auteurs Orientaux, Tome II. 8° (A. II-753).
- LEWIS, BERNARD : *The Muslim discovery of Europe*. BSOAS XX (1957) S. 409-416'dan ayrıbasım. 8° (A. II-676).
- LINDSKOG, CLAES : *Tukydides*. Stockholm, Albert Bonniers Förlag. 114 S. 8° (A. II-808).
- LLOYD, SETON - D. STORM RICE : *Alanya ('Ala'ıyya). Forword by Steven Runciman*. London 1958 The British İnstitut of Archaeology at Ankara. VIII+70 S. 15 pl. 2 levha 1 harita. 4° (B-3902).
- LOUD, GORDON : *Khorsabad. Part 1 - Excavations in the palace and at a city gate. With chapters by Henri Frankfort and Thorkild Jacobsen* Chicago 1936 Chicago Press. XV+139 S. 1 pl. = The University of Chicago OIP XXXVIII. 4° (B-3804).
- LOUD, GORDON : *The meggiddo ivories*. Chicago 1939 Chicago Press. XI+25 S. 64 pl. = OIP LII. 2° (C-384).
- LÖFFLER, JOSEF : *Die Störungen des geschlechtlichen Vermögens in der Literatur der autoritativen Theologie des Mittelalters*. Wiesbaden 1958. 88 S. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1958 Nr. 6. 8° (A. II-896).
- LÖFGREN, OSCAR : *al-Hamdani al-Iklil. Erstes Buch. In der Rezension von Muhammed bin Naswan bin Sa'id al-Hımyari. Nach der einzigen Berliner Handschrift Or. Oct. 968 zum ersten Male herausgegeben von Oscar Löfgren. Heft 1*. Uppsala 1954 Almquist & Wiksells AB. 64 S. = Bibliotheca Ekmaniana 58: 1. 8° (A. II-745).
- LUCKENBILL, DANIEL DAVID : *The annals of Sennacherib*. Chicago 1924 Chicago Press. XI+196 S. 1 pl. = OIP II. 4° (B-3796).
- LUCKENBILL, DAVID DANIEL : *Inscriptions from Adab*. Chicago 1930 Chicago Press. IX+87 S. = The University of Chicago, OIP XIV, Cuneiform Series vol. II. 4° (B-3800).

- McCOWN, DONALD : *The comparative stratigraphy of early Iran*. Chicago 1957 Chicago Press. XV+65 S. 1 harita. = The Oriental Institute of the Univ. of Chicago, SAOC No. 23. 8° (A. II-672).
- McEWAN, CALVIN : *The Oriental origin of Hellenistic kingship*. Chicago 1934. University Press. XII+34 S. = The Oriental Institute of the University of Chicago, SAOC No. 13. 8° (A. II-670).
- MACKESY, PIERS : *The war in the Mediterranean 1803-1810*. Cambridge 1957 Harvard University Press. XVIII+430 S. 8° (A. II-906).
- MARCO POLO : *Itinerarium (Faksimile)*. Tokyo 1949 Otsuka Kogeisha. 148 S. 8° (A. II-757).
- MASAI, FRANÇOIS : *Plethon et le platonisme de nistra*. Paris 1956 Société d'édition "Les Belles Lettres". 419 S. = Les Classiques de l'Humanisme Collection publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Bude. 8° (A. II-795).
- MASSIGNON, L. : *Les sept dormants d'Ephese (Ahl-al-Kahf) en islam et en Chrétienne. Recueil documentaire et iconographique reuni*. Revue des Etudes Islamiques (1954, 55, 57)' den ayribasim. Paris 1955/57. Geuthner. 8° (A. II-607).
- MASSON-COURSEL, PAUL : *La pensée en Orient*. Paris 1949 Librairie Armand Colin. 215 S. = Collection Armand Colin (Section de Philosophie). 8° (A. II-963).
- MAU-TSAI, LIU : *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-Küe)*. Wiesbaden 1958 Otto Harrassowitz. = Göttinger Asiatische Forschungen, Band 10. 8° (A. II-889).
1. Buch : Texte.
 2. Buch : Anmerkungen, Anhänge, Index.
- MEISSNER, BRUNO : *Beiträge zum Assyrischen Wörterbuch. 2 Bände*. Chicago 1931-1932. Chicago Press. = The Oriental Institute of the University of Chicago, Assyriological Studies, vol. 1, Part 1. 8° (A. II-661).
- Memorandum présenté aux trois puissances de l'entente et aux Etats-Unis d'Amerique pour la défense des droits légitimes de la Nationalité Turque*. Lausanne 1919 Imprimerie du Léman. 8 S. 8° (A. II-973).
- MERAY, SEHA L. : *Devletler hukukuna giriş. 1. cilt*. Ankara 1959 Ajans-Türk Matbaası. XXIV+522 S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yayınları Nr. 86-67, Dış Müna-sebetler Enstitüsü yayınları Nr. 9. 8° (A. II-981).
- MERCKLIN, EUGEN VON : *Archaische Plastik der Griechen*. Hamburg Reinbek 1947 Parus Verlag. 9 S. 12 tablo. 4° (B-3815).
- MERHART, GERO VON ; *Geschnürte Schienen*. 37-38. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 1956-1957. S. 91-147, pl. 2-5'den ayribasım. 4° (B-3815).
- MEŞÇANINOV, İ. İ. : *Grammatičeskiy story Urartskogo yazıka. 1. Kısım İmenie çasti reçi*. Moskva-Leningrad 1958 Akademiya Nauk SSSR. 150 S. Akademiya Nauk SSSR, İstitut Yazıkoznaniya. 8° (A. II-877).
- MEVLÂNÂ CELÂLÜDDİN RUMÎ : *Cevahir-ül-Âsâr fi tercemet-i Mesnavi-i Mevlânâ Hüda-vendigâr Muhammed Celâleddin-i Belhi-i Rumî şi'ren et-tercümetü v'et-tahkiku v'et-tel-hisu l'il havaşi arabıyyeti v'el-farısiyyeti bikalemi Abdülaziz sahib-i-cevahir-et-defteri evvel min şiddeti defatir*. Tahran Çaphane-i Danişgâh. 2+843+33 S. = İntişarat-ı Danişgâh-ı Tahran, 375. 4° (B-3856).

- MINISTRY OF EDUCATION AND CULTURE DEPARTMENT OF ANTIQUITIES : *Ancient pottery of Erez-Yisra'el*. Jerusalem 1959 Ministry of Education and Culture Department of Antiquities. 28 S. 1 levha. 8° (A. II-1007).
- MINORSKY, V. : *The Chester Beatty Library. A catalogue of the Turkish manuscripts and miniatures. With an introduction by the late J. V. S. Wilkinson*. Dublin 1958 Hodges Eiggis and Co. Ltd. XXXV + 145 S. 43 pl. 2° (C-387).
- MIRHOND : *Ravzatussafa*. 7 cilt. Luknow 1914. 4°. (B-3913).
- M. Lloyd George et la Delegation Indienne pour le Califat. Paris Bureau d'Information Islamique. 32 S. 8° (A. II-929).
- MORISON, ELTING E. : *The letters of Theodore Roosevelt. 8 vol.* Cambridge, Mass. 1951/54 Harvard University Press. 8° (A. II-929).
- 1 — The years of preparation 1868-1998.
 - 2 — The years of preparation 1898-1900.
 - 3 — The square deal 1901-1903.
 - 4 — The square deal 1903-1905.
 - 5 — The big stick 1905-1907.
 - 6 — The big stick 1907-1909.
 - 7 — The days of Armageddon 1909-1914.
 - 8 — The days of Armageddon 1914-1919.
- Murales Iglesia de San Christobal*. Roma Arti Grafiche G. Menaglia. 3 S. 23 pl. 8° (A. II-642).
- MUSCHG, WALTER : *Der Dichter Ernst Barlach*. Wiesbaden 1957. 24 S. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Klasse der Literatur, Jahrgang 1957, Nr. 3. 8° (A. II-215).
- NAUCK, ERNST GEORG : *Die Ausrottung der Malaria als Aufgabe der Internationalen Forschung*. Hamburg 1958 Universitätsverlag. 24 S. = Hamburger Universitätsreden 24. 8° (A. II-978).
- NEFTÇİ, NERMİN : *O yakadan bu yakaya. Röportaj*. İstanbul 1957 Şehir Matbaası. 64 S. 8° (A. II-1003).
- NEVZAD, DR. : *L'Europe et la Turquie*. Paris 1945 Images de la Paix. 117 S. 8° (A. II-970).
- NICOLO, MARION SAN : *Beiträge zur Rechtsgeschichte im Bereiche der Keilschriftlichen Rechtquellen*. Oslo 1931 H. Aschehoug. XIV+272 S. 9 pl. = Institutet for Sammenlignende Kulturforskning. 8° (A. II-938).
- NİZAMUDDİN ŞAMİ : *Histoire des conquêtes de Tamerlan intitulée Zafername. Avec des additions empruntées au zubdatu-t-tawarih-i baysunguri de Hafız-ı Abru. Edition critique par Felix Tauer 2. Tome*. Praha 1956 Statni Pedagogicke Nakladatelstvi. XXIV+320 S. 8° (A. I-9993).
- NURETTİN : *Yemen layihasi*. İstanbul 1327. Matbaa-i Âmire. 48 S. 8° (A. II-926).
- ODEGAARD, CHARLES EDWIN : *Vassi and Fideles in the Carolingian Empire*. Cambridge 1945 Harvard Univ. Press. XI+166 S. = Harvard Historical Monographs XIX. 8° (A. II-926).

- OSTEN, HANS HENNING VON DER - ERİCH F. SCHMIDT : *The Alishar Hüyük season of 1927. Part 2. with a chapter by Edward T. Newell.* Chicago 1932 Chicago Press. XI+134 S. 1 pl. = The University of Chicago OIP VII., Researches in Anatolia-vol. III. 4° (B-1921).
- OSTEN, HANS HENNING VON DER : *Discoveries in Anatolia (1930-31). With the collaboration of Richard A. Martin and John A. Morrison.* Chicago 1933 University of Chicago Press. XI+149 S. 1 levha 1 harita. = OIC 14. 8° (A. II-608).
- OSTEN, HANS HENNING VON DER : *Explorations in Central Anatolia, season of 1926.* Chicago 1929 Chicago Press. XIX+167 S. 24 pl. = OIP V, Researches in Anatolia vol. 1. 4° (B-3797).
- OSTEN, HANS HENNING VON DER : *Explorations in Hittite Asia Minor (1929).* Chicago 1930 University of Chicago Press. VII+196 S. 160 Resim 3 pl. 1 hr. = OIC 8. 8° (A. II-669).
- OSTROWSKI, VIKTOR : *Spotlight on Byelorrussia and her neighbours.* London 1959 Cathnor. X+92 S. 4° (B-3898).
- OTTEN, HEINRICH : *Keilschrifttexte aus Boghazköy Heft 7-9.* Berlin 1954/57 Gebr. Mann. = Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orientgesellschaft, Nr. 68/70. 2° (C-393).
- ÖZGÜÇ, TAHSİN - MAHMUT AKOK : *Horoztepe. Eski Tunç devri mezarlığı ve iskân yeri. An early Bronze Age settlement and cemetery.* Ankara 1958 T.T.K. Basımevi. VIII+61 S. 29 pl. = T.T.K. Yayınlarından Seri V - No. 18. 4° (B-3901).
- PERKINS, ANN LOUISE : *The comparative archaeology of early Mesopotamia.* Chicago 1957 Chicago Press. XIX+200 S. 3 levha 1 harita = The Oriental Institute of the Univ. of Chicago, SAOC No. 25. 8° (A. II-645).
- Persidskie skazki.* Moskva 1958 Vostočnoy Literaturi. 511 S. = Akademiya Nauk SSSR, İnstitut Vostokovedeniya. 8° (A. II-882).
- PETERS, RICHARD : *The story of the Turks from empire to democracy.* New York 1959 C. S. Publishing Co. 235 S. 8° (A. II-987).
- PETROSYAN, Y. A. : "novie Osmani"i barba za konstitutsiyu 1876 g. v. Turtsii. Moskva 1958 Vostočnoy Literaturi. 156 S. = Akademiya Nauk SSSR, İnstitut Vostokovedeniya. 8° (A. II-886).
- Piepkorn, Arthur Carl : Historical prism inscriptions of Ashurbanipal.* 1. Chicago 1933 The University of Chicago Press. XIII+109 S. = The Oriental Institute of the University of Chicago, AS. No. 5. 8° (A. II-664).
- PIPES, RICHARD : *The formation of the Soviet Union. Communism and nationalism 1917-1923.* Cambridge 1957 Harvard University Press. X+355 S. 4 pl. 8° (A. II-923).
- PLANHOL, XAVIER DE : *De la plaine Pamphylienne aux lacs Pisidiens. Nomadisme et vie paysanne.* Paris. 1958 Librairie Adrien-Marsonneuve. 495 S. 64 pl. 57 harita. = Bibliothèque Archéologique et Historique de l'Institut Français d'Archéologie d'Istanbul III. 8° (A. II-983).
- POEBEL, ARNO : *Das appositionell bestimmte Pronomen der 1. Pers. Sing. in den Westsemitischen Inschriften und im alten Testament.* Chicago 1932 Chicago Press. VIII+86 S. = The Oriental Institute of the Univ. of Chicago Assyriological Studies No. 3. 8° (A. II-663).

- PEOBEL, ARNO : *The sumerian prefix forms E-and l-in the time of the earlier princes of Lags*. Chicago 1931 Chicago Press. XI+47 S. = The Oriental Institute of the University of Chicago, Assyriological Studies No. 2. 8° (A. II-662).
- POPPE, NICHOLAS : *The Monogolian Monuments in Hp'Agš-ḫa Script. 2nd. ed. translated and ed. by John R. Krieger*. Wiesbaden 1957 Otto Harrassowitz. XII+147 S. 12 pl. 1 hr. = Göttinger Asiatische Forschungen Band 18. 8° (A. II-888).
- POST, CHANDLER RATHFON : *A history of Spanish painting. The Catalan School in the early Renaissance. 2 vol.* Cambridge 1958 Harvard University Press. = Harvard-Radcliffe Fine Arts Series. 8° (A. II-903).
- POTTINGER, DAVID T. : *The French book trade in the ancient regime 1500-1791*. Cambridge 1958 Harvard University Press. XIV+363 S. 8° (A. II-901).
- PRITSAK, OMELYAN : *Die Bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren*. Wiesbaden 1955 Otto Harrassowitz. 101 S. 2 pl. = Ural-Altäische Bibliothek I. 8° (A. II-290).
- PRITSAK, OMELYAN : *Julius Farkas Bibliographie. Festgabe zum 60. Geburtstag*. Wiesbaden 1954 Otto Harrassowitz. 27 S. 8° (A. II-893).
- RAŞİD-AL-DİN, FAZLULLAH : *Faslı es Cami'-üt-Tevarih. Tarih-i firka-ı refi kan ve İsmailiyan-ı Alamut*. Tahran 1377 Muhammed Debir Siyaki. 159+6+12 S. 8° (A. II-854).
- REFİK, NEVZAT : *La federation Ottomane*. Paris 1915. 83 S. 8° (A. II-969).
- Report of the sixth conference on the revision of history textbooks held at Istanbul and Ankara from 25th August to 3rd September, 1958, 15th session*, Strasbourg 1959. 77 S. = Council of Europe. 4° (B-3908).
- RHEINSTEIN, MAX : *Max Weber on law in economy and society*. Cambridge, Mass. 1954 Harvard University Press. LXXII+363 S. = 20th Century Legal Philosophy Series, vol. VI. 8° (A. II-952).
- RIASANOVSKY, NICHOLAS V. : *Russia and the West in the teaching of the Slavophiles. A study of romantic ideology*. Cambridge 1952 Harvard University Press. 244 S. = Harvard Historical Studies LXI. 8° (A. II-913).
- ROSEN, VICTOR, LE BARON : *Notices sommaires des manuscrits Arabes du Musee Asiatique. 1. Livraison*. St. Petersburg. 1881 L'Académie Imperiale des Sciences. 256 S. 8° (A. II-680).
- SALOMAA, J. E. : *Philosophie der Geschichte*. Turku 1950. 203 S. = Turun Yliopiston Julkaisuja, Sarja-Ser. B OSA-Tom. XXXV. 4° (B-3864).
- SARTON, GEORGE : *A history of science. Ancient science through the Golden Age of Greece*. Cambridge 1952 Harvard University Press. XXVI+646 S. 8° (A. II-959).
- SAYANG, SECEN : *Erdeni-yin Tobci. Mongolian chronicle by Sayang Secen, with a critical introduction by A. Mostaert and an editor's foreword by F. W. Cleaves. 4 part*. Cambridge 1956 Harvard University Press. = Harvard Yenching Institute Scripta Mongolica II. 4° (B-3889).
- SCHACHERMEYR, FRITZ : *Die aeltesten Kulturen Griechenlands*. Kohlhammer Verlag 1955. 300 S. 8 pl. 8° (A. II-993).
- SCHAEFFER, CLAUDE F. - A. : *Le Palais royal d'Ugarit*. Paris 1955 Imprimerie Nationale Vol. 4 = Mission de Ras Shamra, Tome VI. 4° (B-3751).

- SCHOPEN, EDMUND : *Die neue Türkei*. Leipzig 1938 Wilhelm Goldmann Verlag. 149 S. 8° (A. II-741).
- SCHUMPETER, JOSEPH : *The theory of economic development. An inquiry into profits, capital, credit, interest and the business cycle*. Cambridge 1955 Harvard University Press. XII + 255 S. = Harvard Economic Studies 46. 8° (A. II-920).
- * SİBER, ŞİNASİ : *Bir Türkün bir Amerikan lûgatından ricası. A Turk's appeal to an American dictionary*. Ankara 1958 Güzel Sanatlar Matbaası. 26 S. 8° (A. II-760).
- SIEWING, ROLF : *Anatomie und Histologie von Thermosbaena mirabilis. Ein Beitrag zur Phylogenie der Reihe Pancarida (Thermosbaenacea)*. Wiesbaden 1957. 76 S. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1957, Nr. 7. 8° (A. II-214).
- SLUSSER, ROBERT : *Soviet economic policy in postwar Germany. A collection of papers by former Soviet officials*. New York 1953 Research program on the USSR. XX + 184 S. 1 harita. = Studies in USSR No. 3. 8° (A. II-519).
- STATENS HISTORISKA MUSEUM : *Statens Historiska Museum och Kungl. Myntkabinettet. Samlingarnas tillväxt 1956*. Stockholm 1958 Almquist & Wiksell. 52. S. 8° (A. II-1008).
- STEIN, ERNEST : *Histoire du Bas-Empire. Tome 2: De la disparition de l'empire d'occident a la mort de Justinien (476-565), publié par Jean-Remy Palanque*. Paris 1949 Brouwer. XXXIV + 900 S. 1 hr. 8° (A. II-804).
- Studia Altaica. Festschrift für Nikolaus Poppe zum 60. Geburtstag am 8. August 1957*. Wiesbaden 1957 Otto Harrassowitz 189 S. = Ural-Altäische Bibliothek V. 8° (A. II-891).
- STURM, ALBERT L. - CEMAL MIHÇIOĞLU: *Türk Anme idaresi bibliyografyası 1928-1957 seçme ve notlu*. Ankara 1949 Ajans Türk Matbaası. X + 231 S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını No. 87-69, İdarî İlimler Enstitüsü No. 5. 8° (A. II-982).
- ŞASTİNA, N. P. : *Russko-Mongolskie Posolskie otnoşeniya XVII veka*. Moskva 1958 Vostoçnoy Literaturi. 174 + 5 S. 1 levha. = Akademiya Nauk SSSR, İnstitut Vostokovedeniya. 8° (A. II-876).
- ŞEHSUVAROĞLU, BEDİ : *Anadolu'da dokuz asırlık Türk tıp tarihi. Turkish history of medicine in Anatolia for nine centuries. Histoire de la médecine des Turcs d'Anatolie*. İstanbul 1957 İsmail Akgün Matbaası. 45 S. = Dünya Tıp Birliği XI. Genel Kurulu, İstanbul 29. IX. - 5. X. 1957. 8° (A. II-407).
- ŞEHSUVAROĞLU, BEDİ : *Yeşil Bursa. Brousse la Verte - Bursa the Green*. İstanbul 1957 İsmail Akgün Matbaası. 64. S. = Dünya Tıp Birliği XI Genel Kurulu. İstanbul 29. IX. - 5. X. 1957. 8° (A. II-408).
- ŞİHÂBUDDİN EBU MUHAMMED AL-MUKADDASİ EL-ŞAFİİ : *Kitab-ı ravzateyn fî ahbar-ı devleteyn. 2 cild*. Kahire 1287/88 Matbaatu vâdi'n-nil. 4° (B-3797).
- TCHERIKOVER, VICTOR A. : *Corpus papyrorum Judaicarum. Edited by V. A. Tcherikover in collaboration with A. Fuchs. Vol. 1*. Cambridge 1957 Harvard University Press. XX + 294 S. 4° (B-3880).

- TOGAN, ZEKİ VELİDİ : *İstanbul'un 500 üncü fetih yıldönümüne dair mülâhazalar*. 8 S. = 2. IV. 1953'te İstanbul Muallimler Birliğinde verilmiş konferans. 8° (A. II-677).
- Le traité de paix avec la Turquie, l'attitude des Musulmans et de l'Inde*. Paris Bureau d'Information Islamique. 7 S. 8° (A. II-972).
- Turetskiy sbornik. İstoriya, ekonomika, literatura, yazık*. Moskva 1958 Vostoçnoy Literaturi. 203 S. = Akademiya Nauk SSSR, Institut Vostokovedeniya. 8° (A. II-887).
- Türk Dilinde ve başka dillerde özleşme*. Ankara 1959 TTK. Basımevi. 7 S. = Türk Dil Kurumu Yayınlarından - sayı 176. 8° (A. II-1003).
- UCHIDA, GINPU : *Two notes on the Ting-ling and the Jou-Jan peoples. Reprinted from Oriental Studies in honour of J. Ishihama, on the occasion of his seventieth birthday*. 1958. 6 S. 4° (B-3895).
- UNDERWOOD, PAUL A. : *Third preliminary report on the restoration of the frescoes in the Kariye Camii at Istanbul by the Byzantine Institute, 1956*. Cambridge 1958 Harvard University Printing Office. S. 237-287. 25 pl. 4° (B-3893).
- UPDIKE, DANIEL, BERKELEY : *Printing types. Their history, forms and use. A study in survivals. 2 vol.* Cambridge 1951 Harvard University Press. 8° (A. II-958).
- ÜNSAL, BEHÇET : *Turkish islamic architecture in Seljuk and Ottoman times 1071-1923*. London 1959 Alec Tiranti. VI+118 S. 130 pl. 8° (A. II-986).
- VAGANOV, N. - V. MASLENNIKOV : *Agrarnie otnoşeniya v stranah Vostoka*. Moskva 1958 Akademiya Nauk SSSR. 626 S. = Akademiya Nauk SSSR, Institut Vostokovedeniya. 8° (A. II-878).
- VILÇEVSKIY, C. L. - A. İ. PERŞİTS : *Seredneaziatskiy etnografiçeskiy Sbornik 1*. Moskva 1958 Akademiya Nauk SSSR. 336 S. 1 hr. = Akademiya Nauk SSSR, Trudi İstituta Etnografii im. N. N. Mikluho-Maklaya, Novaya Seriya. 4° (B-3872).
- WAGNER, EWALD : *Die Überlieferung des Abu Nuwas-Diwan und seine Handschriften*. Wiesbaden 1957. 73 S. = Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1957, Nr. 6.
- WEHLE, HARRY - MARGARETHA SALINGER : *A catalogue of early Flemish, Dutch and German paintings*. New York 1947. VIII+243 S. = The Metropolitan Museum of Art. 8° (A. II-904).
- WEHLE, HARRY : *A catalogue of Italian, Spanish and Byzantine paintings*. New York 1940 William Bradford Press. XI+329 S. 1 hr. = The Metropolitan Museum of Art. 8° (A. II-961).
- WELLESZ, EGON, : *Ancient and Oriental music*. London 1957 Oxford University Press. XXIII+530 S. 4 pl. 4° (B-3897).
- YINANÇ, MÜKRİMİN HALİL : *Türkiye Tarihi. Selçuklular Devri. I-Anadolu'nun fethi*. İstanbul 1944 Burhaneddin Matbaası. 191 S. = İst. Üniv. Yayınları No. 240, Edebiyat Fak. Tarih Zümresi Neşr. 8° (A. II-1005).
- ZABIHOLLAH SAFA - SAİD NEFİSİ : *Le livre du Millénaire d'Avicenne. Adaptation française par Prof. Saïd Nefisî*. Teheran 1953. 4+113 S. 46 pl. = Société Iranienne pour la Conservation des Monuments Nationaux, Collection du Millénaire d'Avicenne No. 27. 8° (A. II-257).

ZAJACZKOWSKI, ANANIASZ : *Słownik Arabsko-Kypczacki. Z okresu Państwa Mameluckiego. Bulgat al-Mustaq fi Lugat at-Turk Wa-l-Qifzaq. Czesc 1. Nomina*. Warszawa 1958 Panstwowe Wydawnictwo Naukowe 23+63+16 S. 28 pl. 8° (A. I-9638).

D E R G İ L B R *

Akis XV, 248-257.

American Journal of Archeology LXIII, 2 (1959).

American Journal of Philology LXXX, 1 (1959).

Anadolu Araştırmaları I, 2 (1959): B. ALKIM, *Ein altes Wegenetz im südwestlichen Antitaurus-Gebiet*, S. 207-222. CL. E. BOSCH, *Münzen Gordianus 1. aus Kleinasien*, S. 203-205. E. SEMAVÎ, *Un type architectural peu connu de l'époque des Paléologues a Byzance*, S. 233-235. S. SARIER-DARGA, *Au sujet des céramiques découvertes au Höyük d'Eğriköy*, S. 195-202. F. TAESCHNER, *Die Entwicklung des Wegenetzes und des Verkehrs im türkischen Anatolien*, S. 169-193.

Anıt III, 22-23 (1958). M. ÖNDER, *Konya mezartaşlarında şekil ve motif karakteri*. N. ELGIN, *Sultan-ül Ulemanın merkadi*. Z. CERAN, *Sille' de kadın kıyafetleri*. M. ERDOĞAN, *Birinci Ahmed devrinde Konya*. M. Z. ORAL, *Izorya ve Pisidyada bir seyahat*. A. ÖNAY, *Konya şer'iye sicillerinden*.

Anıt IV, 25 (1959).

ABN Correspondance VIII, 9, 10 (1957): A. ENGIN, *A brief survey of Russian colonialism in Turkestan*. S. 8.

A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi IV, 1 (1959): H. İNALCIK, *Osmanlılarda saltanat veraseti usulü ve Türk hâkimiyet telâkkisiyle ilgisi*, S. 69-95.

Anzeiger, 95. Jahrgang 1958 (Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosphisch-historische Klasse, Nr. 1-25).

Arheoloski Vestnik (Acta Archaeologica) VII, 1-3 (1956); VIII, 1, 2 (1957).

Atatürk Yolu I, 1-2.

Australian Government Publications Febr. 1959.

Aylık İstatistik Bülteni No. 58/59.

Azerbaycan VII, 8-9 (1958).

Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 39. (1958)

Biblica 40, 1 (1959).

Bibliography of the Humanistic Studies and Social Relations Nr. 4, 5. (1956/57).

Birlik, 1, 2-4; II, 8.

The Bodleian Library Record VI, 3 (1959).

Bulletin of the Muslim and Druze division of the Ministry of Religious Affairs VII, 1 (1959); II, 1-2 (1959).

Byzantinische Zeitschrift 42 (1943/49).

Central Asiatic Journal IV, 2 (1959): N. POPPE, *Andrej Rudnev*, S. 85-90. K. MENGES, *Die türkischen Sprachen Süd-Sibiriens, III: Tuba (Soyon und Karayas)*, 1, S. 90-130. Y. RINCEN, *L'Inscription sinomongole de la stèle en l'honneur de Môngke Qayan*. S. 130-143.

* Dergilerdeki makalelerden yalnız Türkiye ve Türklerin tarihini ilgilendiren makalelerin adları verilmiştir.

- Dania Polyglotta 1957.
 Danish Foreign Office Journal Nr. 26 (1958)
 Dergi, Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü 15 (1959).
 Deutsche Nationalbibliographie 11, 12, 15-18 (1959).
 Expedition 2 (1959).
 The Florida Anthropologist XI, 4 (1958).
 Fornvännen 53 (1958).
 Forum XI, 121-125.
 Germania 36, 4-4 (1958): V. MILOJCIC, *Die neuen mittel-und altpaläolitischen Funde von der Balkanhalbinsel*. S. 319-324. S. BATOVIĆ, *Plattenfibeln aus Kroatien (Hrватska)*, S. 361-373.
 Glasnik, na Institutot za Natzionalna İstoria II (1958).
 Hamizrah Hehadash (The New East), vol. I-IX, 1-2, 3.
 Harb Tarihi Vesikalari Dergisi Nr. 23/25.
 Harvard Journal of Asiatic Studies XX, 3-4 (1957): ANTOINE MOSTAERT, *Sur le culte de Sayang Secen et de son bisaieue Qutuytai secen chez les Ordes*, s. 534-567.
 The historical Journal II, 1 (1959).
 İdare Dergisi Nr. 254-256 (1958/59).
 İsreal Exploration Journal IX, 1 (1959).
 İzvestia, Bulletin de l'Institut Archéologique XXI (1957): G. G. ANGELOV, *Ausgrabungen des Sidlungshügels bei Russe in den Jahren 1950-1953*; S. 41-128. M. CIGIKOVA, *Auftreten und Verwendung des Backsteins als Baumaterial bei den Thrakern von Ende des 4. bis Ende des 3. Jahrhunderts v. u. Z.* S. 129-153. IV. VENEDIKOV, *Le mors thrace*, S. 153-203.
 Jaarbericht, Ex Oriente Lux, No. 15 (1957/58): P. VAN DER MEER, *The chronological determination of the Mesopotamian letters in the El-Amarna archives*, S. 74-96. F. M. TH. DE LIAGRE BÖHL, *Bijbelse en Babylonische Dichtkunst*, S. 133-154. B. A. VAN PROOSDIJ, *De opbouw van de geschiedschrijving van voor-Azie*, S. 177-184. W. F. LEEEMANS, *Economische gegevens in Sumerische en Akkadische teksten, en hun problemen*, S. 197-213. TH. A. BUSINK, *Darstellungen Altmesopotamischer Bauwerke*, S. 219-232.
 Journal of the American Oriental Society LXXVIII, 4 (1958) H. G. GÜTERBOCK, *The composition of Hittite prayers to the sun*, S. 237-246.
 Journal Asiatic CCXLVI, 2 (1958): J. NOUGAYROL, *Les fragments en pierre du code Hammourabien II*. S. 143-157.
 Journal of Near Eastern Studies XVIII, 2 (1959): C. ALDRED, *Two Theban notables during the later reign of Amenophis III*. S. 113-121. A. L. OPPENHEIM, *On an operational device in Mesopotamien Bureaucracy*, S. 121-129. H. G. FISCHER, *Some notes on the Easternmost nomes of the Delta in the old and middle Kingdoms*, S. 129-143.
 Kemalizm 16 (1959).
 Kirjath Sepher XXXIV, 2 (1959).
 Kratkiye Soobşeniye İstitutata Vostokovedenye XXVIII (1958).
 Livres et Revues d'Italie No. 10, 11 (1958).
 Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi 52 (1959).
 Man LIX, 60-132 (1959).
 Materiali şi Cercetari Arheologica V (1959).

- Meddelanden Fran Lunde Universitets Historiska Museum 1958.
 The Metropolitan Museum of Art Bulletin XVII, 6-9 (1959).
 The Middle East Journal XIII, 1 (1959): C. J. Edmonds, Kurds and the revolution in Iraq, S. 1-11.
 Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft 91 (1958): *Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Boğazköy im Jahre 1957.*
 Mitteilungen der Deutsch-Türkischen Gesellschaft 27 (1959): L. BUDDE, *Ein Achilleus-Sarkophag aus Tarsus.*
 The Muslim World XLIX, 2 (1959): R. DEVEREUX, *Al-Kashgari and early Turkish Islam*, S. 133-138.
 Ordu Dergisi LXXVII, 187 (1958).
 Orientalia XXVIII, 2 (1959). H. LEWY, *Miscellanea Nuziana, II*, S. 113-130. W. L. MORAN, *Notes on the New Nabonidus Inscriptions (Style and composition - H1, B-H2, A and B)*, S. 130-141. W. NAGEL, *Datierte Glyptik in fröhndynastischer Zeit*, S. 141-163. M. -L.ERLENMEYER, *über die Bildkunst des Alten Orients und der Aegäis zu Beginn des 3. Jahrtausends*, II. S. 163-170. G. GARBINI, *Some observations on a Boston Assyrian Statuette*, S. 208-213. A. POHL, *Zur Entwicklungsgeschichte des hethitischen Rechts*. S. 215. A. POHL, *Keilschriftbibliographie* S. 17-40 (ilâve).
 Oriente Moderno XXXIX, 2-4 (1959): *Patti militari degli Stati con la Persia, il Pakistan, la Turchia*, S. 155-156.
 Österreichische Zeitschrift für Volkskunde N. S. XII, 1 (1959).
 Pakistan Postasi No. 145-149 (1959).
 Palestinskiy Sbornik 1-4 (1954-1959).
 Problem Vostokovedeniya 1 (1959): V. Í. ŠPILKOVA, *Antimonapniçeskiy zagovar 1859 Turtsii.-Antimonarchist plot in Turkey in 1859*, S. 105-112. Y. A. PETROSYAN, *Tsenie publikatsii Turetskih arhivnih materialov. Important documents from Turkish archives*, S. 158-159. A. G. KARUMULLIN, *Vostokovedenye fondi Kazanskago Universiteita. Oriental funds of the Kazan University*, S. 153-157. Y. E. BREGEL,-E. N. NADJIP, *Novoe izdanie vajnego istoçnika po istorii Turkmen. New edition of an important source on the history of the Turkmenians*, S. 169-172.
 Proceedings of the Pakistan History Conferences 1951-1955.: 1951- SHAUKAT ALI, *The importance of Amir Khusrau's historical Mathnawis*, S. 276-282. S. AHMED RAFIQUE, *Imperial library of the Mughal Kings*, S. 392-394. - 1952- M. ABDULLAH CHAGHATAI, *Pre-Mughul architecture of Lahore*, S. 230-235. - 1953- M. ABDULLAH CHAGATAI, *Pre-Mughul art and Architecture of Lahore*, S. 202-209.-1955-K. A. RASHID, *Combined operations at Hund by Mahmud of Ghazna*, S. 123-137.
 Saeculum IX, 3-4 (1958): J. VOGT, *Das römische Weltreich im Zeitalter Konstantins des Grossen. Wirklichkeit und Idee*, S. 308-322. B. SPULER, *Die West-syrische (monophysitische) Kirche unter dem Islam*, S. 322-345. G. STADTMÜLLER, *Westliches Verfassungsmodell und politische Wirklichkeit in den balkanischen Staaten*, S. 405-425.
 Scripta Minora 1957/58.
 Sovetskoe Vostokovedenie 5 (1958): *Iz perepiski M. K. Atatürka s V. I. Lenini*, S. 115-116, 1 pl. A. D. NOVIÇEV, *Istoria raboçevo klassa Turtsii v istoçnikah i literature*, S. 135-146. A. A. Valitova, *K voprosi o folkornih motivah v poeme (Kutadgu Bilig)*, S. 88-102.

- Sovetskoe Vostokovedenie 6 (1958).
 Studies in Bibliography and Booklore III, 3-4 (1958).
 Türk Ansiklopedisi cilt 10 Fas. 75.
 Türk Arkeoloji Dergisi vol. VIII, 1-2 (1958).
 Türk Dili VIII, 91-93 (1959).
 Türkiye Makaleler Bibliyografyası 4 (1958)
 Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni No. 206, 207 (1959).
 Uçenie Zapiski İnstituta Vostokovedeniya XVII (1959): A. S. TVERITINOVA, *K. voprosi o krestyanstve i krestyanskom zemlepolzovanii v Osmanskoj İmperii (XV-XVI vv.)*, S. 3-50. A. İ. FALINA, *Reformi Gazan-hana*, S. 51-76. B. M. POSTSHVERIYA, *Amerikanskiye komisii v Turtsii v 1919 g.*, S. 150-173. A. M. ŞAMSUTDINOV, *Ukrainsko-Turetskiy dogovor 2 yaivara 1922 g.*, S. 174-181. P. P. MONSEE, *Finansi Turtsii İpolojenie trudyaşçihnya v godi vtoroy mirovoy voyni*, S. 182-198.
 Unesco Haberleri, Seri 3 Nr. 1-10 (1958/59).
 Vestnik Drevney İstorii 1 (1959).
 Voprosi İstori 2 (1959): S. İ. SAMOYLOV, *Osvobojdienie Ruminin ot Turetskoj zavisimosti v rezultate Russko-Turetskoj voyni 1877-1878 godov. Rumania's liberation from Turkish domination as a result of the Russo-Turkish war of 1877-1878*, S. 84-101.
 The Yale Review; XLVIII, 3 (1959).
 Yeni Yayınlar IV, 2-4 (1959).
 Zbornik, Historijskog İnstituta Jugoslavenske Akademije 1 2 (1954); 2 (1959)
 S. BAJRAKTAREVIC, *Jedan znacajan Turski dokumenat o pobuni u Makarskoj g. 1621. Eine charakteristische Türkische Urkunde über einen Aufstand in Makarnaska im Jahre 1621*, S. 69-74. S. BAJRAKTAREVIC, *Ottenfelsova Orijentalisticka zbirka u zagrebackom drzavnom arhivu. Die Baron Ottoenfels'sche Orientalistische Sammlung im Zagreber Staatarchiv*, S. 75-130.
 Zion XXII, 4 (1957).
-

TÜRK TARİH KURUMU'NUN 1959 YILI GENEL KURUL TOPLANTISI

Türk Tarih Kurumu'nun 1959 yılı Genel Kurul toplantısı 25 Nisan 1959 Cumartesi günü saat 9,30 da Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki Kurum merkezinde yapıldı.

Saat tam 9,30 da Kurum üyeleri Atatürk'ün Anıt Kabri'ni ziyaret ederek bir çelenk koydular ve ihtiram duruşunda bulundular.

Saat 10,30 da toplantıyı Kurum Başkanı Ord. Prof. Şemsettin Günaltay açtı, yoklama yapıldı. Çoğunluk olduğundan Genel Kurul Başkanlık Divanının seçimine geçildi. Başkanlığa Bay Tevfik Bıyıklıoğlu, İkinci Başkanlığa Bay Hasan Âli Yücel, Sekreterliklere Prof. Tayyip Gökbilgin ve Doçent Dr. Bahadır Alkım seçildiler.

Birinci oturum Bay Tevfik Bıyıklıoğlu'nun Başkanlığında açıldı. Gündem gereğince Yönetim, Basımevi Yönetim ve Denetleme Kurullarının 1958 çalışmaları hakkındaki raporları ile bilânçolar okundu. Raporlar üzerinde söz isteyen olmadığından oya konarak oy birliği ile kabul edildi ve Yönetim Kurulu ile Basımevi Yönetim Kurulu 1958 yılı hesaplarından ötürü aklandı.

Yönetim Kurulunca hazırlanmış olan 1958 yılı bütçesini incelemek üzere Bayan Fakihe Öymen, Prof. Dr. Hâmit Sadi Selen, Ord. Prof. Dr. Muzaffer Şenyürek'ten mürekkep bir Komisyon seçildi.

Gündemin 5-8 inci maddelerinde belirtilen diğer seçimlere geçildi. Yönetim Kuruluna oy sırasıyla Ord. Prof. Şemsettin Günaltay, Prof. Dr. Tahsin Özgüç, Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal, Prof. Dr. Cemal Tukin, Prof. Dr. Afif Erzen, Prof. Dr. Âfet İnan ve Bay Faik Reşit Unat; yedek üyeliklere, Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, Prof. Tayyip Gökbilgin, Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal; Denetleme Kuruluna oy birliği ile Bayan Fakihe Öymen, Bay Hasan Âli Yücel, ve Dr. Hâmit Zübeyr Koşay; Haysiyet Kuruluna oy birliği ile Ord. Prof. Hikmet Bayur, Bay Tevfik Bıyıklıoğlu, Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver; Basımevi Yönetim Kuruluna oy birliği ile Bay Tevfik Bıyıklıoğlu, Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, Ord. Prof. Dr. Muzaffer Şenyürek. Kütüphane Komisyonuna iki yıl için oy birliği ile Dr. Hâmit Koşay, Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, Prof. Dr. Hâmit Sadi Selen seçildiler.

Bütçe Komisyonunun çalışması öğleden sonra sona ereceğinden gündemin Yönetim Kurulu teklifleri maddesine geçildi:

UNESCO Türkiye Milli Komisyonun VI. devre Genel Kurulunda Kurumumuzun temsil edecek bir üyenin seçilmesine dair olan Yönetim Kurulu teklifi okundu: V. devre Genel Kurulunda Kurumumuzu temsil etmiş olan üyelerimizden prof. Dr. Âfet İnan'ın bu devre için de temsilci olması oy birliği ile kabul edildi.

Türk Tarih Kurumu yayınları arasında bir popüler tarih serisinin meydana getirilmesi ve ilk hamlede 1) *Cumhuriyet Tarihi*, 2) *Osmanlı Tarihi*, 3) *Selçuk Tarihi*, 4) *Umumî Türk Tarihi* ve 5) *Türk Medeniyeti Tarihi* adları altında beş cilt eserin yazılarak çok sayıda bastırılıp ucuz fiyatla satılması hakkında Yönetim Kurulu teklifi görüşüldü. Uzun tartışmalardan sonra bu eserlerin şu adlar altına yazılması için Kollarca derhal faaliyete geçilmesi uygun görüldü:

1) *Eski Anadolu Tarih ve Medeniyeti*, 2) *Selçuk Tarihi ve Medeniyeti*, 3) *Selçuk Tarihi dışında kalan Türk devletleri tarihi ve medeniyeti* (İslâmdan öncekiler de dahil), 4) *Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti*, 5) *Cumhuriyet Tarihi*.

Rahatsızlığından dolayı Genel Kurul toplantısına katılamamış olan üyelerimizden Prof. Muzaffer Göker'e Genel Kurul adına sağlık dileklerinin bir telgrafla bildirilmesi hakkında Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal ve 11 arkadaşının verdikleri önerge oy birliği ile kabul edildi.

Vakit ilerlemiş olduğundan öğleden sonra saat 16 da toplanılmak üzere birinci oturuma son verildi.

Genel Kurulun ikinci oturumu öğleden sonra saat 16 da İkinci Başkan Bay Hasan Âli Yücel'in başkanlığında açıldı.

Bütçe Komisyonu Kurum'un 1959 bütçe tasarısı üzerindeki çalışmalarını bitirmiş olduğundan bütçenin müzakeresine başlandı ve bölüm bölüm oya konarak 1959 bütçesi Komisyonun tensip ettiği şekilde aynen kabul edildi.

Bu sırada söz alan Genel sekreter Ord. Prof. Ekrem Akurgal, gerçek görevi Genel Müdürlük olan ve maiyetinde müdürler bulunan Başsekreterin unvanının Başka Kurumlarda ve Akademilerde olduğu gibi Genel Müdürlüğe, daha ziyade Kurum'un hukuhi işlerini görmekte olan Başsekreter yardımcılığı unvanının da Hukuk Müşavirliği olarak değiştirilmesini Yönetim Kurulu adına teklif etti. Her iki teklif oy birliği ile kabul olundu.

Ord. Prof. Dr. Muzaffer Şenyürek Kurum üyelerinin yılda vermekte oldukları 3 lira aidat bu günkü şartlara göre çok az olduğundan bunun hiç olmazsa 10 lira olmasını ve bunun için de Tüzüğü'nün 17 inci maddesinin değiştirilmesini teklif etti. Teklif uygun görülerek Tüzüğü'nün 17 inci maddesinin: "*Kurum'un asli üyeleri yılda 10 lira aidat verirler*" şeklinde değiştirilmesi oya konu ve oy birliği ile kabul edildi.

Bundan sonra Yönetim Kurulu ile üyeler tarafından yapılan tekliflerin müzakeresine geçilerek sırasıyla şunlara karar verildi:

1) Değerli yayınları ile Türk ve Türkiye tarihine ve Türk külütürüne yaptıkları hizmetlerden dolayı aşağıda adları yazılı ilim adamlarına Tüzüğü'nün 8 inci maddesi gereğince şeref üyeliği pâyesinin verilmesi hakkında Yönetim Kurulundan gelen teklif oy birliği ile kabul edildi:

- Prof. Dr. Paul Wittek
- Prof. Dr. Richard Hartmann
- Prof. Dr. Kurt Bittel
- Prof. Dr. Franz Taeschner
- Prof. Dr. Gyula Neméth
- Prof. Dr. Jan Rypka

Prof. Dr. Ernst Kühnel
 Prof. Dr. Gotthard Jaeschke
 Prof. Dr. Kahen

2) Yönetim Kurulunun teklifi üzerine Kurum Tüzüğü'nün yedinci maddesinin aşağıdaki şekilde değiştirilmesi oy birliği ile kabul edildi:

"Madde 7 - Kurum'un asli üyeleri kırk bir kişidir. Boşalan üyelikler için yeni üye teklifleri Kollar tarafından yapılır. Bu teklifler iki asli üyenin, iç yönetmelikte yazılı ilkeler gözönüne alınarak, adayın bilimsel değerini belirten tahlilî bir raporiyle birlikte Yönetim Kuruluna verilir. Yönetim Kurulu bu teklifleri Genel Kurulun ilk toplantısına, düşünceleriyle birlikte sunar. Genel Kurul üyeyi Kolların bu adayları arasından gizli oyla ve asli üye sayısının üçte iki çoğunluğu ile seçer.

3) Değişen hayat şartlarına uygun olarak Kurumca ödenmekte olan telif ve tercüme ücretlerinin arttırılması hakkında geçen Genel Kurulda verilmiş olan önerge üzerine Yönetim Kurulu Kolların da mütalâasını almak suretiyle yeni bir teklif getirmiş ve bu teklifte telif ve tercüme ücretlerinin yüzde yüz arttırılmasının uygun olacağı belirtilmiştir. Genel Kurul Yönetim Kurulunun bu teklifini kabul etmiş, ancak bu tarihe kadar Kurum'a verilmiş olup bedelleri kısmen veya avans şeklinde ödenmiş olan telif ve tercüme ücretlerinden ödenmiş olan miktarın eski barem üzerinden hesaplanarak istihkaktan düşülmesine, geri kalan kısmının yeni barem üzerinden ödenmesine karar vermiştir.

4) Belleten için bir yazı kurulu seçilmesi hakkında geçen Genel Kurula verilmiş olan önerge üzerine Kolların mütalâası sorulmuş ve yalnız Yeni Çağ Kolundan mütalâa gelmiş olduğundan öteki Kolların da mütalâası alındıktan sonra konunun gelecek Genel Kurula getirilmesine karar verildi.

5) Dünya Tarihi serisine paralel olarak bir Dünya Sanat Tarihi serisinin ihdası hakkında geçen Genel Kurula verilmiş olan önerge üzerine keyfiyet kolların mütalâasına sunulmuş, yalnız Yeni Çağ Kolu, bunun yerine Türk Sanat Tarihi üzerine monografiler yazılmasını uygun bularak bir plân ve program hazırlamak üzere bu saha ile ilgili ilim ve sanat adamlarından mürekkep bir komisyonun kurulmasını teklif etmiş olduğundan bu teklif oy birliği ile uygun görüldü.

6) Üyelerimizden Prof. Dr. Şinasi Altundağ'ın Kurum yayınları için bir transkripsiyon sisteminin kabul edilmesi hakkında Yönetim Kuruluna verdiği önerge Yönetim Kurulunca Genel Kurula sunulmuş olduğundan Genel Kurul Ord. Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat, Ord. Prof. Mükrimin Halil Yınanç, Prof. Dr. Şinasi Altundağ, Prof. Ahmet Ateş ve Dr. Hâmit Koşay'dan mürekkep bir komisyonun Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji bölümü ile de temas ederek bir rapor hazırlamasına, Kolların mütalâası alındıktan sonra gelecek Genel Kurula getirilmesine, karar verildi.

7) 1959 Ekiminde Ankara'da toplanacak olan Milletler arası Birinci Türk Sanatları Kongresinde Kurumumuzu üyelerimizden Bay Tahsin Öz'ün temsil etmesine karar verildi.

8) Kolların her yıl Ekim toplantılarında yeni ilmi araştırmaları ve buluşları münakaşa etmek üzere Collogium'lar tertip etmeleri hakkında Yeni Çağ Kolu tarafından yapılan teklif uygun görüldü.

9) Bir Akademi mahiyetinde olan Kurumumuzun her yıl Genel Kurul toplantısında bir açılış töreninin yapılması ve üyelerden birinin ilmî bir konferans vermesi veya kısa ilmî bir tebliğ yapması hakkında Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal tarafından yapılan teklif uygun görüldü.

10) Kıbrıs tarihinin yazılması için Yeni Çağ Kolunca hazırlanan plân oy birliği ile kabul edildi

11) Türk-İtalyan Kültür Anlaşması gereğince yapılmakta olan ilim adamı mübadelesi için geçen yıl aday gösterilen Prof. Dr. Afif Erzen, Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver ve Profesör Dr. Şinasi Altundağ'a ilâve olarak Prof. Dr. Halil İnalçık'ın da aday listesine alınmasına, mübadelenin adayların müracaat tarihleri göz-önüne alınarak yapılmasına karar verildi.

12) Baskılar hakkında filolojik araştırmalar yapmak amacıyla Fransa ve İspanya'ya gidecek olan üyelerimizden Dr. Hâmit Koşay'a 5000 lira yardım yapılmasına karar verildi.

13) 1-7 Eylül 1959 da İspanya'nın Barselona ve Madrit şehirlerinde toplanacak olan Milletlerarası IX. İlim Tarihi kongresine Kurumumuz adına üyelerimizden Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın katılmasına, Kongre dönüşünde Paris'te 12 gün kalarak ilmî araştırmalar yapmasına, yolluğun ve ayrılan döviz karşılığının Kurumca ödenmesine karar verildi.

14) Türk Tarihi kaynaklarının yayınlanmasını bir programa bağlamak üzere üyelerimizden Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Ord. Prof. Mükrimin Halil Yınanç, Prof. Cavit Baysun, Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, Prof. Dr. Şinasi Altundağ, Prof. Dr. Osman Turan ve Bay Faik Reşit Unat'tan mürekkep bir komisyonun kurulmasına karar verildi.

15) Türklerin medeniyete hizmetleri konusunun ilmin bugünkü verilerine göre yeniden ele alınması hakkında üyelerimizden Prof. Dr. Âfet İnan'ın Yeni Çağ Koluna yaptığı teklif Yeni Çağ Kolunca Genel Kurula getirilmiş olduğundan yapılan görüşmelerden sonra konunun bir kere de Yönetim Kurulunca incelenerek gelecek genel kurula getirilmesine karar verildi.

YÖNETİM KURULU ÜYELERİ ARASINDA İŞ BÖLÜMÜ

Genel Kurulca Türk Tarih Kurumu Yönetim Kuruluna seçilmiş olan üyeler 25 Nisan 1959 Cumartesi günü saat 12,30 da toplanarak aralarında şu yolda iş bölümü yaptılar:

Başkanlığa Ord. Prof. Şemsettin Günaltay, Asbaşkanlığa Prof. Dr. Âfet İnan ve Prof. Dr. Cemal Tuğkin, Genel Sekreterliğe Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal, Saymanlığa Prof. Dr. Tahsin Özgüç seçildiler.

TÜRK TARİH KURUMU YÖNETİM KURULU'NUN
1958 YILI ÇALIŞMA RAPORU

Genel Kurulun Sayın Üyeleri,

Yönetim Kurulunuzun 1958 yılı çalışmalarına ait raporunu yüksek katınıza sunuyoruz :

MALİ DURUM

Kurumumuzun 1958 yılı gelir ve giderleri aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir :

A) G E L İ R L E R

Bölüm	Gelirin çeşidi	Bütçeye konan		Tahsil olunan	
		Lira	K.	Lira	K.
I	Kurum artırımından	195.750,—		195.750,—	
II	Hükümet yardımı	90.000,—		90.000,—	
III	Atatürk tesisi geliri	466.000,—		466.933,49	
IV	Üye aidatı	100,—		114,—	
V	Yayın gelirleri	42.550,—		59.229,50	
VI	Basımevi geliri	34.000,—		34.868,93	
VII	Türlü gelirler	3.600,—		4.236,85	
	TOPLAM	832.000,—		851.132,77	

B) G İ D E R L E R

Bölüm	Giderin çeşidi	Bütçeye konan		Harcanan	
		Lira	K.	Lira	K.
I	Görevî giderleri	183.500,—		166.193,45	
II	İdarî giderler	19.800,—		21.363,71	
III	Bilimsel giderler	263.000,—		239.930,33	
IV	Yatırımlar ve yatırımla ilgili giderler	255.700,—		256.002,77	
V	Yayın zararları	110.000,—		120.688,31	
	TOPLAM	832.000,—		804.178,57	

Bu tablolarda görüldüğü üzere gelirlerimiz bu yıl bütçeye konmuş olandan 19.132 lira 77 kuruş fazla, giderlerimiz ise 27.821 lira 43 kuruş eksik olmuştur. Böylece artırımlarımız 46.954 lira 20 kuruş Kurum artırımına alınmıştır.

YAYIN İŞLERİ

Bu yıl içinde şu eserlerin basımı bitmiş ve yayınlanmıştır :

1. SAMİ N. ÖZERDİM : *Atatürk için yazılmış yazıların bibliyografyası*.
2. E. EMİN BOSCH : *Pamphylia tarihine dair tetkikler*.
3. OSMAN TURAN : *Türkiye Selçukluları hakkında resmî vesikalar*.
4. DR. A. SÜHEYL ÜNVER : *Geçmiş yüzyıllarda kıyafet resimlerimiz*.
5. TAHSİN ÖZGÜÇ : *Horoztepe eserleri*.
6. *Bellekten*, sayı : 85-90.

Bu yıl içinde şu eserlerin basımına başlanmıştır :

1. RAVENDİ : *Rahatu's-Sudur*, II. cilt (Türkçeye çeviren: AHMET ATEŞ).
2. CEVDET PAŞA : *Tezâkir* II. cilt (Hazırlayan: CAVİT BAYSUN).
3. PAUL MORAUX : *Bibliothèque de la Société Turque d'Histoire Catalogue des Manuscrits Grecs*.

Şu eserlerin basımı bitmek üzeredir :

1. REŞİT RAHMETİ ARAT : *Kutadgu bilig tercümesi*.
2. İSMAIL HAKKI UZUNÇARŞILI : *Osmanlı tarihi* IV. cilt, 2. bölüm.
3. ALİ CEVAT : *Fezleke* (Yayınlayan: FAİK REŞİT UNAT).
4. EMEL ESİN : *Türkistan Seyahatnamesi*.
5. HATİCE KIZILYAY ve MUAZZEZ ÇİĞ : *Eski Babil zamanına ait Nippur menşeli iki okul kitabı*.
6. EFLÂKİ : *Menakibu'l-arifin* (Türkçeye çeviren: TAHSİN YAZICI).
7. AHMET TEMİR : *Kırşehir Emiri Nureddin Caca'nın Arapça - Moğolca vakfiyesi*.
8. *Beşinci Türk Tarih Kongresi zabıtları*.

Bu yıl içinde şu eserlerin Kurum yayınları arasında basılmasına karar verilmiştir :

1. M. ZEKİ ORAL : *Anadolu'da Türk-İslâm kitabeleri* I.
2. GYULA NEMÉTH : *Attilâ ve Hunlar* (Türkçeye çeviren : HASAN EREN).
3. M. ZEKİ PAKALIN : *Sicill-i Osmanî zeyli*.
4. SETON LLOYD ve D. STORM RICE : *Alanya*.

Bunlardan başka Yeni Çağ Kolunca bir Kıbrıs tarihinin yazılmasına karar verilerek bir komisyon bu tarihi yazmaya memur edildiği gibi, müverrih Abdurrahman Şeref merhumun Kurumumuz kitaplığı yazmaları arasında bulunan ve İkinci Meşrutiyetle 31 Mart vak'asına teallük eden eserinin üyelerimizden Bay Faik Reşit Unat tarafından basıma hazırlanması kararlaştırılmıştır.

Atatürk'ün mufassal bir biyografisini hazırlamak, Atatürk ve devrimleri hakkında yayınlar yapmak üzere yeni Yeni Çağ Kolunca hazırlanıp Genel Kurulca onaylanan proje ve programın gerçekleşmesi yolunda çalışmalara başlanmıştır.

Dünya tarihi serisinin şimdiye kadar yazılmayan bölümlerinin bir an önce tamamlanması için bu seride görev almış olan arkadaşlarımıza tekrar mektuplar yazılmış ve bazılarında müspet cevaplar alınmıştır.

Eski Nafia Vekili ve Paris Büyükelçisi Sayın Behiç Erkin yıllardanberi hazırlamakta olduğu hâtıratını Kurumumuza vermediği ve ölümünden sonra basılmak üzere 10 bin liralık bir de tesis yapmayı teklif etmiş ve bu teklif şükranla kabul edilmiştir. Yakın tarihimizde birçok önemli görevler almış olan Sayın Behiç Erkin'in bu hâtıraları her bakımdan ilgi çekici olacaktır.

Türkiye’de İkinci Meşrutiyetin ilânının 50 nci yıl dönümü münasebetiyle yayınlar yapılması ve Belleten’in bir sayısının bu konuya ayrılması hakkında Yeni Çağ Kolunca yapıp Genel Kurulca onaylanan teklif yeter sayıda yazı sağlanmadığı için, yerine getirilememiş, ancak gelen bir kaç yazı 90 sayılı Belleten’e konmuştur.

Prof. Fuat Köprülü’nün muhtelif dergilerde yayınlanmış olan tarihi yazılarının toplanarak Kurumca kitap halinde çıkarılması hakkında üyelerimizden Prof. Halil İnalçık’ın yaptığı ve Genel Kurul’un kollara gönderilmesini uygun bulduğu teklif Orta ve Yeni Çağ Kollarına havale edilmiş, Yeni Çağ Kolunun Kasım 1958 toplantısında şimdi Amerika’da bulunan Prof. Fuat Köprülü’nün yurda dönüşünden sonra konunun ele alınması uygun bulunmuştur.

MİLLETLERARASI KONGRELER

1958 yılı içinde Avrupa’nın muhtelif memleketlerinde toplanan milletlerarası 6 kongreye ya doğrudan doğruya Kurumumuz veya üyelerimiz davet edilmiş ve bu kongrelere katılacaklar yönetmelik gereğince kollarca seçilerek Genel Kurulun onayına sunulmuştu. Bu kongrelerden Haziran ayında İtalya’da toplanan Milletlerarası ilim tarihi Simpozyumuna üyelerimizden Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı katılmıştır. 24 Ağustosta Hamburg’ta toplanan Milletlerarası Prehistorik ve Proto-historik ilimler kongresine üyelerimizden Dr. Hâmit Koşay katılmış ve bize verdiği muhtasar raporda kongrede Karaz kazısı hakkında projeksiyonlu bir tebliğ okuduğunu bildirmiştir.

24 Ağustosta Münich’te toplanan IV. Onomastik ilimler kongresine üyelerimizden Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan’ın katılması kararlaştırılmış ve arkadaşımız bu kongre için bir de tebliğ hazırlamış olduğu halde zamanında döviz verilmemiş olmasından dolayı maalesef kongreye katılamamıştır.

6 Eylülde Roma’da toplanan Milletlerarası Arkeoloji kongresine üyelerimizden Prof. Dr. Halil Demircioğlu, 15 Eylülde Münich’de toplanan Milletlerarası XI. Bizans tetkikleri kongresine üyelerimizden Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel, Prof. Dr. Afif Erzen, Prof. Dr. Halil Demircioğlu ve Prof. Dr. Halil İnalçık katılmışlardır.

Prof. Afif Erzen bize verdiği kısa raporda Kongreye “İstanbul şehrinin kuruluşu ve adları” hakkında bir tebliğ sunduğunu ve tebliğinin ilgi ile karşılanarak tartışıldığını bildirmiştir.

Bundan başka 18 Mayısta Brüksel’de toplanan üçüncü Milletlerarası Tarih öğretimi konferansına kendi adına katılan üyelerimizden Faik Reşit Unat’a para yardımı yapılmıştır.

MİLLETLERARASI TARİHİ İLİMLER KOMİTESİ’NİN TÜRKİYE MİLLÎ KOMİSYONU

Geçen yılki raporumuzda Milletlerarası Tarîhî İlimler Komitesi Türkiye Millî Komisyonunun kurulması için ilgili ilim müesseselerine yazılar yazıldığını arzetmiştik. Bu müesseselerin temsilcileri 25 Nisan 1958 de toplanarak Türkiye Millî komitesini kurmuşlar ve asıl delegeliğe Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan ile Prof. Dr. Şinasi Altundağ’ı, yedeklere de Prof. Dr. Halil İnalçık Prof. Dr. Afif Erzen’i seçmişlerdir. Bu seçimlerin sonucu Genel Kurulun 26 Nisan 1958 tarihli toplantısına arz edilmiş-

tir. Millî Komitenin usulen bir yönetmelik hazırlaması ve bunun hükümetçe tasdiki gerekmektedir.

MİLLETLERARASI TARİHİ İLİMLER KOMİTESİ'NİN 1960 STOCKHOLM KONGRESİNE HAZIRLIK

1960 da Stockholm'de toplanacak olan Milletlerarası XI. Tarihî İlimler kongresi münasebetiyle Türk tarihçiliğinin 25-30 yıllık gelişmesini, belli başlı başarılarının mahiyetini belirtecek geniş tablilleri ihtiva eden sistematik bir bibliyografya kitabının yabancı bir dilde yayınlanarak kongre üyelerine dağıtılması hakkında Yeni Çağ Kolunca verilmiş olan karar geçen Genel Kurulda görüşülerek uygun görülmüş ve keyfiyet Kollar Yönetmeliği gereğince mütalâaları alınmak üzere kollara gönderilmişti. Yeni Çağ Kolunun 21-22 Kasım 1958 tarihli toplantısında konu ele alınarak eseri hazırlamaya üyelerimizden Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan memur edilmiş ve bu hususta kendisine yardım etmeleri için üyelerimize bir genelge gönderilmiştir.

TÜRK - İTALYAN KÜLTÜR ANLAŞMASI GEREĞİNCE YAPILAN İLİM ADAMI MÜBADELESİ

Türk-İtalyan kültür anlaşması gereğince Kurumumuzla Venedik'de Giorgio Cini Enstitüsü arasında bir anlaşmaya varıldığını ve üyelerimizden Prof. Tayyip Gökbilgin'in Kurum adayı olarak İtalya'ya gideceğini geçen yılki raporumuzda arzetmiştik. Arkadaşımız 16 Ağustos 1958 de İtalya'ya hareket etmiş ve beş ay kalarak yurda dönmüştür. Bize verdiği rapora göre İtalya'da Venedik, Padova, Bologna, Floransa ve Roma'daki arşiv ve kütüphanelerde Türk tarihiyle ilgili vesika ve eserleri incelemiş, notlar ve mikrofilmler almış ve bu arada Almanya'dan bir konferans vermek üzere davet edildiğinden Mainz Üniversitesinde Kâtip Çelebi hakkında bir konferans vermiş ve Mainz İlimler Akademisi toplantılarına katılmıştır. Cini Enstitüsü arkadaşımıza her türlü kolaylığı göstermiştir.

Prof. Tayyip Gökbilgin'e karşılık Cini Enstitüsü Prof. Mario Grignaschi'nin Türk arşivlerinde çalışmak üzere Türkiye'ye geleceğini ve kendisi için lüzumlu müsaadelerin alınmasını bildirmiştir. Bu hususta Başvekâlete mektup yazılmış ve gerekli müsaadeler alınmış olduğundan Prof. Grignaschi Mart ayı içinde yurdumuza gelmiş bulunacaktır. Malûm olduğu üzere kendisine Kurumumuzca 6000 lira burs verilecektir.

İLMÎ KONFERANSLAR

Bu yıl da memleketimizi ziyaret etmiş olan üç yabancı ilim adamının bu ziyaretlerinden faydalanılarak Kurum adına konferanslar verilmiştir. Bunlardan Padova Üniversitesi Profesörlerinden, Giorgio Cini Vakfı Genelsekreteri Vittore Branca 11 Nisan 1958 de "Decameron: Ortaçağ beşerî komedyası" konusunda, Strasbourg Üniversitesi Hititoloji, Profesörü Dr. Emmanuel Laroche 24 Ekimde "Lycien et Louvite" konusunda, İstanbul'da Hollanda Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Dr. A. A. Kampman 17 Kasımda "XVIII. yüzyılda Hollanda-Türkiye münasebetleri", 18 Kasımda da Yakın-Doğu'daki Haçlılar devrine ait kaleler konularında konferanslar vermişlerdir.

Bunlardan başka Genelsekreterimiz Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal Viyana Üniversitesi ile Viyana Arkeoloji Enstitüsünün davetlisi olarak ve iki konferans ver-

mek üzere Viyana'ya çağırılmış, kendisinin yalnız yol parası kurumumuzca verilmiştir.

KOL ÇALIŞMALARI

Kollar yıl içinde yönetmelik gereğince toplantılarını yapmışlar ve gerek Yönetim Kurulunca havale edilen ve gerekse üyeler tarafından teklif olunan ilmi konuları görüşerek kararlara bağlamışlardır.

KÜTÜPHANE

Bu yıl içinde kütüphanemize 167 si satın alınmak, 692 si mübadele ve hediye yoluyla 859 kitapla 196 sı satın alınmak ve 861 i mübadele ve hediye yoluyla 1059 periyodik eser girmiş ve ayrıca 1 yazma ile Anadolu'ya ait 56 parça islâmî kitabe estampajı ve 2 eserin mikrofilmli satın alınmış, iki eserin mikrofilmli ile 13 harita hediye yoluyla gelmiştir. Yine bu yıl 4784 günlük gazete ile 3 cilt eski gazete koleksiyonu satın alınarak ciltlenmiş ve okuyucuların istifadesine konmuştur.

Rahmetli üyemiz Osman Ferit Sağlam'ın Kurumumuza bağışladığı kütüphanesinin tanzim işi bitmiş ve kayda hazır bir duruma gelmiştir. Bu kitaplar arasında yeniden 41 yazma eser meydana çıkmıştır. Bu suretle Osman Ferit Sağlam kitaplığının yazmaları 119 u bulmuştur.

Yıl içinde 207 kitap, 107 dergi ve 84 gazete koleksiyonu ciltlenmiştir. 1958 yılı sonunda kitaplığımızdaki kitapların sayısı, yazmalar, dergiler, gazeteler ve Osman Ferit Sağlam kitapları hariç 34.439 a yükselmiştir.

Kitaplık komisyonu ihtiyaç görüldükçe toplanarak alınacak kitapları seçmiş, çeşitli işleri görüşerek karara bağlamıştır.

Kitaplığımıza gelen kitap ve dergilerden Türk tarihiyle memleket tarihini ilgilendirenlerinin Belleten'de ayrıca belirtilmesi hakkında Genel Kurul'un isteği Belleten'in nisan 1959 sayısından itibaren yerine getirilmiş bulunmaktadır.

UNESCO TÜRKİYE MİLLÎ KOMİSYONUNDA ÇALIŞMALAR

UNESCO Türkiye Millî Komisyonunda Kurumumuzu temsil eden Prof. Dr. Âfet İnan, oradaki faaliyeti hakkında Kurumumuza verdiği raporda bilhassa şu noktaları belirtmektedir: Toplantılarına muntazaman katıldığı UNESCO Millî Komisyonu Yönetim Kurulunda bir "Kıbrıs Tarihi'nin" yazdırılması meselesi ile yine bilhassa yabancı dilde de yayınlanacak bir "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve İnkilâplarımız" konuları üzerindeki dileklerin, Türk Tarih Kurumu tarafından esasen ele alınmış olduğunu izah etmiştir. Böylece her iki meseleyi Kurumumuz daha çok önemle çalışmaları arasına almış bulunuyor.

X. UNESCO Genel Konferansında "Doğu-Batı" projesi konusu ile ilgili meseleleri incelemek ve memleketimizin bu programda yer almasını temin etmek maksadıyla kurulan komitede çalışmakta olan üyemiz, aynı zamanda "UNESCO Haberleri bülteninde de makaleler yazmıştır. UNESCO Genel merkezindeki mecmua için "Yedi buçuk asırlık Türk Tıbbiyesi" hakkında bir makale Fransızca olarak yayınlanmak üzere hazırlanmıştır.

Mart 1958 de İzmir ve Manisa'da toplanan Millî Komisyon yönetim Kurulunda Halka UNESCO Konuları üzerinde izahat veren üyeler arasında Afet İnan "UNESCO yayınları" meselesini arzetmiştir.

KAZILAR

Bu yıl da Eski Çağ Kolunun kararıyla eski kazılarımızdan Kültepe, Karahöyük, Side, Ergili kazılarına, Karatepe'deki restorasyon işlerine, Hatay'da Saman dağında İzmir'de Höyücek'te Tarihöncesi araştırmalarına devam edilmiş, Yesemek'de üyelerimizden Doçent Dr. Bahadır Alkım'ın Başkanlığında yeni bir kazıya başlanmıştır. Maarif Vekâleti bu yıl da kazılarımızı para yardımı yapmak ve uzman vermek suretiyle desteklemiştir. Bu yakın ilgiden dolayı huzurunuzda teşekkür etmeyi ödev biliriz.

Yapılan kazı ve araştırmalar hakkında Kazı Direktörlerinden aldığımız kısa raporları olduğu gibi sunuyoruz :

1 — Tarih Öncesi Araştırmaları :

1. Üyelerimizden Ankara Üniversitesi Paleoantropoloji Kürsüsü Ord. Profesörü Dr. Muzaffer Şenyürek 1958 yılında Hatay vilâyetindeki araştırmalarına devam etmiştir. Dr. Muzaffer Şenyürek bize bu hususta aşağıdaki raporu vermiştir :
"1958 yılı mayıs ve haziran aylarında Hatay vilâyeti dahilinde Türk Tarih Kurumu adına araştırma ve sondaj yaptım. Bu araştırmalar esnasında Samandağ kazasının Mağaracık köyü yakınında Tıkalı Mağara adını verdiğim yeni bir mağarada sondaj yaptım. Bugünkü deniz seviyesinden takriben 83 metre yüksekte duran Tıkalı Mağara, daha evvel Doç. Dr. E. Bostancı ile birlikte kazmış olduğum birinci ve ikinci mağaralar arasında, fakat daha yüksekte bulunmaktadır. Haziran ayında yapılan sondaj bu mağarada Lövaluvazo-Musteriyen endüstrinin bulunduğunu göstermiştir. Mayıs ve haziran aylarında yaptığım seyahata Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Fiziki Coğrafya ve Jeoloji Kürsüsü Doçenti Dr. Oğuz Erol da iştirak etmiş ve Samandağ civarındaki eski sahil hatları üzerinde çalışmıştır.

1958 yılının eylül ayında Tıkalı Mağaradaki kazıya yine Türk Tarih Kurumu adına devam ettim. Bu mağarada haziran ve eylül aylarında yaptığım kazılarda taş aletler, kullanılmış bazı kemikler ve fosil memeli hayvanlara ait kalıntılar buldum. Tıkalı Mağara kazılarında elde edilen neticeler yayımlanmış bulunmaktadır. Ayrıca mayıs ve eylül aylarında Antakya'nın batısında bulunan ve 1943 yılındanberi bilinmekte olan Altındere mevkiinde yeniden Üst Aşöleen tipte taş aletler topladım.

1959 yılı şubat ayında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi adına yaptığım bir seyahatte Altındere'yi yeniden ziyaret ettim, fakat arazi ekilmiş olduğu için alet toplayamadım.¹ Altındere'de mayıs ayında topladığım aletler incelenmiş ve yayımlanmış bulunmaktadır."

2. Üyelerimizden Ankara Üniversitesi Paleoantropoloji Kürsüsü Ord. Profesörü Dr. Muzaffer Şenyürek, İzmir Arkeoloji Müzesi Müdürü Bay Hakkı Gültekin ve

¹ Şubat ayında yaptığım seyahat esnasında Saylıca köyü civarında daha evvel görmüş olduğum mağaraları da ziyaret ettim. Saylıca köyü yakınında iki mağarada yaptığım tetkikat bunların sun'î olduklarını göstermiştir.

Bayan E. Şenyürek'ten müteşekkil olan Türk Tarih Kurumu kazı heyeti 1958 yılı ağustos ayında İzmir vilâyetinin Aliğa çiftliği civarındaki araştırmalarına devam etmiştir. Hafirler bize bu hususta aşağıdaki raporu vermişlerdir :

“1958 yılı Ağustos ayında Bozköy yakınında bulunan ve ilk defa tarafımızdan 1955 yılında kazılmış olan höyükteki (Höyücek) hafriyata devam ettik. Bu defa 1955 yılında açtığımız çukurun bitişiğinde ve Kuzeyinde yeni bir çukur açtık ve daha sonra bu çukurun Kuzey duvarını genişlettik. Bu kazı mevsiminde 360 santimetre derinliğe kadar indik. Höyüğün kazılan kısmında iki yapı katına tesadüf ettik. 1955 yılında açtığımız çukurda olduğu gibi, bu yeni çukurda da iki yapı katı arasında yangın izleri görülmektedir. Bu kazıda birçok çanak-çömlek parçası, bazı sağlam maşrapalar, dibek kalıntıları ve höyüğün bu eski sakinlerinin yemiş oldukları hayvanlara ait kalıntılar bulduk. Bu malzeme arasında ağırşaklar, bazı kemik aletler ve bir de mühür bulunmaktadı. Bu höyüğün birinci ve, bunun altındaki, ikinci yapı katları I'inci Truva kültürüne tekabül etmektedir. Höyüğün ikinci yapı katının altında kalan kısımlarına ileride yapacağımız kazılarda inmeğe çalışacağız.”

2 — Kültepe kazıları :

Türk Tarih Kurumu ve Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü adına üyelerimizden Profesör Dr. Tahsin Özgüç'ün başkanlığındaki heyet tarafından idare edilmekte olan Kültepe kazılarına bu yıl da, hem tepede, hem de Assur tüccarlarının oturduğu Karum sahasında devam edilmiştir. Tepede Y-bb/43-44 plân karelerinde koloni devrinin parlak safhasını temsil eden II katla çağdaş büyük bir binanın depo kısımları tamamen, ikamete tahsis edilen bölümleri de kısmen meydana çıkarılmıştır. Monümental bir görünüşe sahip olan bu bina, plânına göre bir mâbedi temsil etmiş olmalıdır. Esasen, II. katın yazılı vesikalarında tepede beş mâbedin bulunduğu bahsedilmektedir. Binanın arşivine, henüz, rastlanmamıştır. Küçük eserleri çeşitlidir.

Derin tabakalardaki araştırmalarımız eski tunç devri medeniyetinin muhtelif safhalarını ve İç Anadolu'dakilere bakınca, gösterdiği mahallî hususiyetleri öğrenmemizi sağlamıştır. Önümüzdeki kazı mevsiminde Kalkolitik medeniyete erişebileceğimizi umuyoruz.

Karum'da her dört tabakada çalışılmış ve eşlerine şimdiki kadar rastlanmayan çok kıymetli eserler meydana çıkarılmıştır. Anadolu'nun tarihten önceki devirlerini tarih devrine bağlayan III ve IV. tabakalarda müzecilik ve mukayeseli kronoloji bakımından çok mühim ip uçları elde edilmiştir.

II. katta S-Y/16-19 plân karelerine düşen yeni bir sahada iki tüccara ait iki büyük arşiv keşfedilmiştir. Bu binaların ikamete tahsis edilen kısımlarıyla büroları birbirinden ayrılmış ve bugüne kadar benzerlerine rastlamadığımız yeni bina tiplerini karşımıza koymuştur. Sayıları 800 ü bulan tabletler, zarflar binaların arşiv bölümünde, eserler de içlerinde oturulan odalarda bulunmuştur. Bu seneki Karum kazılarının diğer mühim bir tarafı I b katında da, yeniden tabletin bulunmuş olmasındadır.

Karum kazıları her mevsim bu nevi bir ticaret merkezinde bulunması icabeden vesikaların miktarını arttırmakta ve bilgimize her bakımdan yenilikler getiren çok değişik karakterde eserler vermektedir.

3 — *Karatepe'deki çalışmalar (1958) :*

Karatepe kazı ve restorasyon çalışmalarına 1958 yılında Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin de katılmasıyla Karatepe Restorasyon Heyeti Başkanı ve kazı üyesi Doç. Dr. Halet Çambel'in idaresinde, fahrî üye Nail Çakırhan, restoratör ve taşçı teknisyeni Fehim Zeybek ve zaman zaman Y. Mim. Turgut Cansever ve Y. Mim.-Müh. Ertur Yener'in iştirakile geliştirilmiştir. Doç. Dr. Halet Çambel'den aldığımız rapor özeti aşağıdadır :

Çalışmalara şubat 1958-şubat 1959 arasında aralıksız olarak devam edilmiştir. Karatepe-Aslantaş eserlerinin tarihi muhitleri içinde yerli yerlerinde muhafaza edilebilmelerini sağlamak amacıyla 1958 şubatından beri emanet suretile ve restorasyon heyetinin fiilî sevk ve idaresi altında yaptırılmakta olan açık hava müzesi tesislerinin inşaatı dolayısıyla çalışmalar daha çok kazı, arama sondaj ve birleştirme işlerine hasredilmiştir. Bu arada yer yer yapılan muhtelif kazı ve sondaj çalışmaları sonunda kuzey kapısına ait, şimdiye kadar bilinmeyen yeni bir kabartmanın yarıya yakın bir parçası, gerek kuzey gerekse güney kapılarına ait noksan birçok kabartma ve yazıt parçaları bulunabilmiştir. Restorasyon çalışmaları neticesinde güney kapıya ait iki yeni relief geniş ölçüde birleştirilebilmiş, büyük yazıtlı tanrı heykelinin başının (burun, ağız ve çene dışındaki) arka ve üst kısımları bulunarak nihayet gövde ile de birleştirilebilmiştir. Bu suretle bu başın, bazı ip uçlarına göre düşünülebileceği üzere, memleket dışına götürülmüş olmadığı nihayet kat'î olarak tahakkuk etmiş bulunmaktadır. Bunlar dışında, inşaat dolayısıyla yapılan temel kazıları sırasında buradaki heykeltraşlık tekniğini aydınlatmağa elverişli pek çok parçalar bulunmuş, temel konstrüksiyonunun özellikleri incelenebilmiştir.

Dolaylarda yapılan araştırmalar neticesinde Ceyhan'ın sol sahilinde Pınarözü mahallesinin kışlak yerinde dikkate değer, yazıtlı ve polikrom bir mozaik bulunmuştur. Eser 15 × 26. M. lik bir saha kaplayan kesme bazalt taşlardan yapılmış olan apsisli büyük bir binanın döşemesini teşkil etmektedir. Mozaığın hali hazır genişliği 8 × 10 M. yi bulmakta ise de, elde edilen ip uçlarına göre onun bütün sahayı kapladığı ve hattâ yer yer 2 kademe teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Açılmış bulunan kısımda geometrik motifli bir çerçeve içinde gene geometrik motifli bir saha dağlık ve ağaçlık bir tabiatta koşan ve birbirlerini kovalayan geyikler, kuşlar, köpekler ve bir ayı (?) çok canlı bir şekilde resmedilmiştir. Mozaığın sol üst kenarındaki 85 × 120 cm. boyundaki 6 satırlık yazıtta "*megalos Stephanos*" adında bir şahıs yer almaktadır. Tabii kayalık bir tepenin en yüksek noktasında kurulmuş olan bu binanın Roma çağının geç imparatorluk devrine, büyük bir ihtimalle M. S. 4. ncü yüzyıla ait olduğu ve Domuztepe'deki geç Eti yapılarını da tahrip ederek bu sahaya yayılan Roma iskânı ile ilgili, ona bağlı önemli bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Önümüzdeki kampanyada yapılacak bir kazı sonunda mozaığın tamamen açılması ve binanın aydınlatılmasıyla bu iskân safhasına ait birçok problemlerin çözülebileceği umulmaktadır.

4 — *1958 Side kazısı :*

Side'de Ord. Prof. Arif Müfid Mansel'in başkanlığı altındaki heyet 25 eylülünden 31 ekime kadar çalışmıştır.

1. Tiyatronun skene binasının temizlenmesine devam edilmiş ve bina cephesinin orta kısmı tamamen meydana çıkarılmıştır. Bu arada kabartma halinde figürler (meselâ Musa'lar) yahut başlarla (meselâ Demeter) süslü tavan levhaları, alınlık parçaları, sütunlar ve aynı parçadan işlenmiş arşitrav friz blokları ve bazı kitabeler elde edilmiştir. Aynı zamanda batı oturma kademelerinin içine oturtulmuş Bizans devrine ait bir şapel ve onun içinde fresk kalıntıları bulunmuştur.

2. Bay Rağıp Devres'in sağladığı tahsisatla bir müze olarak restore edilmekte olan geç Roma devri hamam binası ile şehri ikiye bölen sur arasında, zemini yassı kalker taşları ile döşeli bir direkli cadde bulunmuş ve denize doğru uzandığı anlaşılan bu caddenin hamam derinliğince devam eden kısmı kazılarak meydana çıkarılmıştır.

3. Hamam binasının etrafı temizlenmiş, bazı salonlarındaki enkaz kaldırılmıştır. Bu arada mermer kaplı havuzlara ve inşa malzemesi olarak kullanılmış kitabelere rastlamak mümkün olmuştur.

5 — Karahöyük kazısı :

Türk Tarih Kurumu, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Orta Anadolu Araştırma İstasyonu ve Maarif Vekâleti Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü adına yapılmakta olan Konya Karahöyük hafriyatına 1958 yılında mayıs, haziran ve temmuz aylarında Ord. Prof. Dr. Sedat Alp'in başkanlığında devam edilmiştir.

Kazı heyetine Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinden Hititoloji asistanı Hayri Ertem, Hititoloji öğrencisi Yaşar Coşkun, müstahzır Osman Kaya ve Müzeler Umum Müdürlüğünden fotoğrafçı Selâhattin Öztartan katılmışlardır.

1958 yılında Karahöyük'deki çalışmalar sur sahasına inhisar etmiştir. Bu sahada kültür tabakasına erişmek için bundan önceki yıllarda olduğu gibi büyük toprak kitlelerini kaldırmak mecburiyeti için yavaş ilerlemesine sebep olmuştur. Kazı sahasının güney kısmından 1956 yılındaki çalışmalar neticesi tesbit edilen kulenin araştırılmasına başlanmış ve bu kulenin surdaki kazı sahasının kuzeyinde 1956 - 1957 yıllarında meydana çıkarılmış olan kuleden çok daha büyük ölçüde surun dışına çıktığı görülmüştür. Araştırmalar ilerledikçe bu kulenin tahmin edildiği veçhile şehir kapılarından birine ait kulelerden biri olduğu anlaşılmış ve kapının giriş kısmı ile diğer kule meydana çıkarılmıştır. Kapıyı müdafaa için inşa edilmiş olan iki kuleden kuzeydeki kule sura ve birbirine paralel olan iki duvar tarafından bölünmüş bulunmaktadır. Bölmelerin arası kum ile doldurulmuştur. Kapının güneyindeki kulenin plânı kuzeyindekinden farklıdır. Bu kule ötekine nazaran şehir duvarının önünde çok daha mahdut bir çıkmaya sahip bulunmaktadır. Burada herhangi bir bölme mevcut değildir. Kulenin temeli içinde boşluk bulunmayan yapı taşlarından ibarettir. Kapının güneyindeki kulenin kuzeyindekine nazaran surdan itibaren çok daha az bir çıkmaya sahip oluşu surun bir dönüş kısmına isabet etmesinden ileri gelmektedir. Kapının her iki kulesinin önünde Zincirli şehrinin esas kapısı olarak kabul edilen güney kapısında olduğu gibi bir ön kapı mevcut olup ön kapıda da girişin her iki tarafında olmak üzere birer kule bulunmaktadır. Karahöyük kapısı bu nevi kapı tipinin çok erken bir örneğini teşkil etmektedir. Ön kapıdan sonra Karahöyük kapı tesisinde arka arkaya iki adet methal mevcuttur. Bu iki methal M. ö. ikinci ve birinci bine ait diğer Anadolu, Suriye ve Filistin şehir kapılarında olduğu gibi kapı

dilleri arasından geçmektedir, Kapı tesisi ön kapı ile birlikte kuzey kısmında şehir surunun dış duvarından 11 metrelik bir mesafeye kadar ilerlemiş bulunmaktadır. Karahöyük'ün güney batısında meydana çıkarılan şehir kapısı Anadolu'nun M. ö. ikinci bine ait şehir kapıları arasında önemli bir mevkie sahip olacaktır. İkinci binin ilk yarısından şimdiye kadar pek az örneğin ele geçmiş olması bu tesisin önemini daha da arttırmaktadır. Şehir suru şimdiye kadar kazılan sahanın güney kısmında bugünkü höyükten gittikçe uzaklaşmakta ve höyüğün güneyindeki tarlaların mühim kısımlarını içine almaktadır. Bu suretle Karahöyük'deki eski Hitit şehrinin bu gün görüldüğünden çok daha büyük olduğunu ve daha birçok şehir kapılarına sahip olduğunu kabul etmek gerekecektir.

6 — *Ergili Kazısı :*

Ergili kazılarına 1958 yılı temmuz ve ağustos aylarında Ord. Prof. Ekrem Akurgal'ın idaresinde Nezih Fıratlı, Cevdet Bayburtluoğlu, Cevat Erdem, Yıldız Özalp ve İnci Önen'in iştiraki ile devam edilmiştir. Megaron plânlı yapının doğusunda bir sunak bulunup bulunmadığı hususunda yapılan araştırmalarda netice alınmış ve bu noktada sunak yapısının bulunmadığı kesin olarak tesbit edilmiştir. 34×15 metre ölçüsünde olan megaron binasının bu yıl inşa tarihini de meydana çıkarmak mümkün olmuştur. Büyük temel bloklarından bir kaçı yerinden kaldırılarak altlarında elde edilen seramik tetkik edilmiştir. Mezkûr seramiğin aşağı yukarı milâttan önce 150 yılından aşağı olmadığı tesbit edilmekle megaronun da takriben ikinci asrın ilk yarısında meydana gelmiş olduğu anlaşılmıştır. Mezkûr megaronun orta yerinde ve hemen döşeme altı seviyesinde elde edilen Ahamenid bullalarından anlaşılacağı veçhile İran satrabı Pharnabazos'a ait saray da bu mahalde bulunuyordu. İskender'in Daskyleion'u tahribi sırasında mezkûr sarayın temellerine kadar yıkıldığı ve daha sonraki devirlerde aynı mahalde yeni bir binanın, Megaron tipindeki bu büyük evin inşa edilmiş olduğu zahir olmaktadır.

Megaronun doğu kısmı araştırıldığı sırada daha önceki senelerde elde edilmiş olan terras duvarı bu sene cenuba doğru takip edilmiş ve yeni bir terras duvarı elde edilmiştir. Yeni terras duvarının uzunluğu 38 metre olup doğuya doğru bir dönme yapmaktadır. Yeni terras duvarı yarı yarıya Pharnabazos'un sarayına ait mermerden yapılmış mimarî levhalar ve bloklarla inşa edilmiştir. Yumurta ve inci dizileriyle yapı taşları beşinci asır sonu karakteri arzettiklerinden dolayı onların İran sarayına ait olmaları ihtimali çok büyüktür. Burada elde edilen mimarî parçalarla mezkûr Ahamenid sarayı hakkında mühim ölçüde malûmat edinmek mümkündür. Aynı terras duvarı enkazı içinde renkli bir İran kabartması da bulunmuştur. Vücudunun tamamı, yüzünün de bir kısmı elde edilmiş olan bu kabartmada bir İranlı tasvir edilmektedir. Renklerinin çok iyi muhafaza edilmiş olması bakımından bu eser Ahamenid sanatının ender örneklerinden biridir. Elde edilen eserler İstanbul müzesine nakledilmiştir.

7 — *Yesemek kazısı ve İslâhiye bölgesi araştırmaları :*

Gaziantep ilinin İslâhiye ilçesinin 20 km. kadar güney-doğusundaki Yesemek köyü yakınında kâin bazalt taşocağı ve heykeltraşlık atölyesinde Kurumumuz adına geçen sene yapılan araştırmaların vermiş olduğu önemli sonuçlar gözönünde tutu-

arak Yesemek'de bir kazının yapılması Eski-Çağ Kolumuzca uygun görülmüş ve üyelerimizden Doç. Dr. U. Bahadır Alkım'ın başkanlığında Mühendis Topograf Ferit Koper, Arkeolog Handan Alkım ve Arkeolog Refik Duru'dan mürekkep bir kurul tarafından kazıya başlanmış, ilk mevsim çalışmaları 15 Temmuz 15 Eylül 1958 tarihleri arasında geliştirilmiş ve bu arada aynı heyet tarafından İslâhiye, Zincirli, Sakçagözü ve Altıntop ovalarındaki höyüklerin istikşâfı da yapılmıştır.

Kazı Direktörü Doç. Dr. U. Bahadır Alkım'dan aldığımız rapor aşağıdadır :

"a) Yesemek'deki kazı ve sondajlar : Bünyesinde ince mesamatlı, iyi kaliteli ve kesif bir bazalt tabakası taşıyan Yesemek atelyesinde nihaî işçiliği tamamlanmamış 135 sfenks, 25 kabartma, 20 kapı arslanı, 2 yuvarlak heykel ve bir kaç mimarî parça meydana çıkarıldı. Çoğu monumental mimarî-skulptür karakterinde olan ve muhtelif işçilik safhaları gösteren bu eserlerin bu bir kısmı M. ö. II., bir kısmı da I. bin yılına ait bulunmaktadır. Müteaddit ustaların maiyetinde yüzlerce işçinin çalışmış olduğu bu heykeltraşlık atelyesindeki tasvirler arasında dağ tanrısı oldukları anlaşılan kabartmalar bilhassa dikkat çekicidir; 22 ortostat üzerinde cepheden ikiye ikiye mükerrer kabartmalar halinde ve M. ö. II. binyılı Hitit üslûbunda tasvir edilmiş olan bu eserler, dağ tanrısı kültürünün revaçta olduğu bu gölge içindeki iskân yerleri tarafından verilen siparişlerin karşılandığını göstermekte, büyük bir ihtimalle Amanus dağlarının "çift dağ tanrısını" temsil etmekte ve dağ tanrılarının Hitit panteonuna nasıl geçmiş olduğuna dair intikal misalleri teşkil etmektedir.

Sondajlar, büyük bazalt kayalarından blokların nasıl çıkarıldığına, ne gibi usullerle çeşitli taslak blokları meydana getirildiğine ve kapı-arslanı, sfenks ve kabartmaların hangi işçilik safhalarından geçerek skulptür haline geldiğine dair aydınlatıcı bilgi de vermiş ve böylece M. ö. II. ve I. binyılı Ön-Asya heykeltraşlık sanatında şimdiye kadar meçhul kalmış teknik hususlar için bir katkı sağlanmıştır.

b) İslâhiye bölgesindeki araştırmalar : Şimdiye kadar esaslı bir surette incelenmemiş olan Sakçagözü, Zincirli, İslâhiye ve Altıntop ovaları sistematik bir araştırmaya tabi tutulmuş ve 39 iskân höyüğü tesbit edilmiş ve bu höyüklerin topaküstü kalıntıları gözden geçirilmiştir. Toplanmış olan çanak-çömlek parçaları, bu höyüklerin M. ö. III., II. ve I. binyıllarında yerleşmeye sahne olduklarını göstermekte ve binaenaleyh bu bölgenin iskân tarihi için yeni neticeler vermektedir. Höyüklerin büyük bir kısmının kuzeybatı Mezopotamya ve Suriye'yi, Güney-doğu Anadolu'ya bağlayan ve bugün dahi kullanılan yollar üzerinde sıralanması tarihi coğrafya tetkikleri için de ayrıca önemlidir. Araştırılmış olan höyükler arasında, Zincirli'nin (=Sam'al) takriben 10 km. güney-doğusunda kâin Tilmen höyüğü bilhassa dikkat çekicidir; burada, yer yer 2 m. kadar yükseklik gösteren ve harcsız cesim taşlarla örülmüş olan iç ve dış kale duvarı, dış surdaki monumental iki giriş binası bugün dahi ayakta durmakta ve bu dış sur kapılarında birinin önünde bazaltten yapılmış büyük bir kapı-arslanı parçası yere devrik vaziyette görülmektedir. Bu bölgenin uzun müddet bataklık altında kalışı, Tilmen höyüğünü gizlemiş ve son zamanlarda bataklığın kurutulması, bu mühim yerin tarafımızca ilk defa görülerek değerlendirilmesine âmil olmuştur. Bu günkü haliyle dahi müstahkem kralî bir şehir olduğu anlaşılan Tilmen höyüğünün Eski Ön-Asya vesikalarında isimlerine rastlanılan şehirlerden hangisine tekabül ettiği henüz kesin olarak söylenemezse de,

Assur Kırallı Salmanassar III'ün (M. ö. 859-824) annalarında geçen *Lutişu* (Monolith I, 42) şehrini Tilmen höyüğünde arama ihtimali üzerine durmak yerinde olur; zira Salmanassar III.'ün, "*Sam'al kralı Haianu'nun kralı, müstahkem şehrine yaklaştım*" şeklindeki kaydı coğrafi ve arkeolojik şartlara pek uymaktadır.

Gerek Tilmen höyüğünde ve gerekse Yesemek heykeltraşlık atelyesinde yapılacak müstakbel kazıların bahis konusu olan bu bölgenin arkeolojik tarihi filolojik meselelerinin aydınlatılması hususunda önemli sonuçlar vermekte devam edeceği kanaatindeyiz."

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ'NİN 1958 YILI ÇALIŞMA RAPORU

Basimevimiz bu yıl başarılı bir çalışma devresi geçirmiş bulunuyor. Yıl içerisinde yalnız tertip atelyesi için alınan bir adet monotype dizgi ve bir supra makinesi ile takviye dilmiş ve evvelki yıl raporumuzda 1958 yılında getirtebileceğimizi tahmin ettiğimiz baskı makineleri idhal rejiminin değişmesi sebebiyle getirtilememiş, dolayısıyla kapasitemiz bir yıl evvelki miktarı aşamamış, fakat yaptığımız iş hacmi geçen yıllara göre büyük bir artış gösterdiğinden bu yıl daha fazla bir kâr ile bilançomuzu bağlamış bulunuyoruz. Basimevimiz geçen yılın 49.812,77 lira sâfi kârına karşılık bu yıl 168.955,46 lira sâfi kâr elde etmiştir. Basimevimizde uygulanmakta olan maliyet sistemine göre tâyin edilen kâr nispeti % 20 dir. Bu yılki ciromuz olan 591.245,25 liraya nazaran kârımızın nispeti % 28,6 dır. Bu % 8,6 fazlalık basimevimize maliyet sistemi dışında iş veren müesseselerin işlerinden elde edilmiştir. Kârımızı sermayemizle mukayese ettiğimiz takdirde yüzde nispeti % 14,7 eder ki bunu da memnurluk verici bir sonuç olarak ifade etmek isteriz.

Geçen yıla göre personel ücretlerinde 46.606,98 lira, işletme giderlerinde 9.914,65 lira artışa rağmen ciromuzdaki fazlalık dolayısıyla, personel giderleri geçen yılki % 66'ı den % 52,9 a ve işletme giderleri % 13,8 den % 11 e düşmüştür.

Basimevimiz önümüzdeki yıl ilân edilmekte olan idhal kotalarından istifade ederek gerek baskı ve gerekse cilt atelyelerini yeni ve modern makinelerle teçhiz etmek ve ideal kapasitenin yarısına erişmek kararında olup bu hususta gerekli hazırlıkları tamamlamıştır. Tasavvurlarımız tahakkuk ederse önümüzdeki yıl gerek ilim müesseselerimizin ihtiyaçları tamamen karşılanmış, gerekse Kurumumuza ehemmiyetli miktarda bir gelir sağlanmış olacaktır.

Başkan

TEVFİK BİYİKLIOĞLU

Üye

ORD. PROF. DR. M. ŞENYÜREK

Üye

ORD. PROF. DR. Ş. A. KANSU

Üye

ULUĞ İĞDEMİR

Basimevi müdürü

GÖKMEN İĞDEMİR

DENETLEME KURULU RAPORU TÜRK TARİH KURUMU YÜKSEK GENEL KURULUNA

Türk Tarih Kurumu ile Basımevinin 1958 takvim yılı hesapları gelir, gider bütçeleri 21/3/1959 tarihinde müsbit evrak üzerinde tarafımızdan incelenmiş varılan sonuçlar aşağıda gösterilmiştir :

I. Türk Tarih Kurumu işleri :

1 — 1957 esas defteri kayıt ve bilançosuna göre 1958 yılına aktarılması gereken kıymetlerin 1958 hesaplarına olduğu gibi aktarıldığı görülmüştür.

2 — Genel Kurulca kabul edilen 1958 gelir bütçesi 832.000,00 liraya mukabil 851.132,77 lira tahsil edilmiştir.

Gelir bütçesinde :

Lira Krş.

226,72	diğer gelirler maddesinde tahmine ulaşılamamasına karşılık,
933,49	Atatürk tesisinden.
868,93	Basımevi gelirlerinden
14,00	Üye aidatından
16.679,50	Yayın gelirlerinden
863,57	Faizlerden olmak üzere

19.359,49 lira tahmin üstü gelir elde edilmiştir.

3 — 832.000,00 liralık gider bütçesinde :

Lira Krş.

5.000,00	Maliyet zararlarından
10.500,00	Memur aylıklarından
10.000,00	Baskı ücretlerinden
50.000,00	Bina arttırımından olmak üzere

75.500,00 lira alınarak

Lira Krş.

18.600,00	Parasız dağıtım
100,00	Tedavi masrafları
1.200,00	Yemek, elbise, ayakkabı bedelleri
400,00	Kırtasiye
2.000,00	Türlü giderler
1.000,00	Baskı malzemesi
11.200,00	Kitap, dergi bedelleri
41.000,00	Demirbaş ve tesisat maddelerine olmak üzere
75.500,00	Liranın eklendiği görülmüştür.

4 — Kitap ve dergi bedellerindeki artışın ecnebi memleketlerden getirtilen yayınların son kararlar karşısında bedellerinin bir mislinden fazla artmış olmasından,

demirbaş ve tesisat hesabındaki artışın da Basımevi binasında yeniden kurulan fotoğraf atelyesine yapılan masraflardan ileri geldiği anlaşılmıştır.

5 — Gider bütçesinin muhtelif fasıl ve maddelerinde 27.821,43 lira arttırıldığı ve bunun gelir bütçesindeki fazlalıkla birlikte Kurum arttırımına alındığı görülmüştür.

6 — a) 1958 Denetleme raporumuzun 6. maddesinde 1931-1952 yılları arasında kütüphaneye gerek teker teker, gerekse Halil Edhem, Yusuf Akçura ve Reşit Galip kütüphaneleri gibi tüm halinde satın alınmış veyahut Sillogos, Tarih Encümeni kitaplıkları gibi bedelsiz gelmiş kitapların bir heyet tarafından kıymetlerinin tesbit olunarak muhasebeye alınması hakkındaki temennimizi, işin hakikaten müşkül tarafları olduğu ve bu tesbit işinin uzun zamana ihtiyaç gösterdiği gibi Kurum için de büyük masraflara yol açacağı gözönünde bulundurularak şimdilik; 1931-1952 yılları arasında ve bedeli günlük muamele sırasında ödenmek suretiyle satın alınan yayınların hesaba alınması ve ileride toplu olarak alınan kitaplara da ayrı ayrı kıymet konularak muhasebe kayıtlarına geçirilmesi için gerekli tedbirlerin düşünülmesini tekrar temenniye şayan gördük.

b) Aynı maddede zikredilen telif, tercüme kıymetlerin hesaba alındığı,

c) Yine aynı maddede sözü geçen Kurum anbarlarındaki sayım işinde bitmek üzere olduğu, görülmüştür.

II. Türk Tarih Kurumu Basımevi işleri :

1 — 1958 takvim yılı bilançosu tetkik edilmiş ve 168.955,46 lira kâr elde edildiği memnuniyetle görülmüştür. Kâr ve zarar tablosuna göre :

Lira Krş.

553.076,16	Baskı ücretlerinden.
32.746,00	Döküm işlerinden
<u>5.423,09</u>	Sair gelirlerden olmak üzere
591.245,25	Lira tahsil veya tahakkuk ettirildiği ve
312.858,67	Personel ücreti
<u>65.326,76</u>	İşletme masrafı olmak üzere
378.185,43	Lira ödendiği, başkaca
<u>44.104,36</u>	da amortismanına ayrıldığı ve bu suretle
422.289,79	masraf yapıldığı görülmüştür.

2 — Takvim yılı sonunda 1951 den 1958 yılı sonuna kadar 196.272,41 liralık amortisman ayrıldığı ve bu paranın 1.117.902,94 liraya yükselen bina ve demirbaş bedellerinin % 18 ine yakın bir miktarı karşılamakta olduğu görülmüştür.

3 — Muhtelif borçlularda görünen 185.764,03 liradan 150.812,02 lirasının bankalarda nakden mevcut veya çeşitli idhalât malzemesi karşılığı akreditiflere bağlanmış olduğu, geri kalanının da müessesenin günlük muamelâtı için ödenmesi zaruri olan muvakkat hesap ve avanslardan ibaret bulunduğu anlaşılmıştır.

4 — Müşteriler hesabında görünen 186.060,03 liranın henüz bitmemiş veya baskı bedeli yıl sonunda henüz tahsil edilmemiş işlere ait olduğu görülmüştür.

5 — Alacaklı hesaplarda amortismandan başka mevcut olan 53.407,48 liralık müessese borcunun ödenecek vergileri, sigorta primleri ve bazı müşterilerden alınmış ve baskı sonunda mahsup edilecek avanslardan ibaret bulunduğu tesbit edilmiştir.

III. Gerek Kurum ve gerekse Basımevi muhasebe kayıtlarını her yıl olduğu gibi örnek olacak şekilde düzgün bulduğumuzu, masraf evrakının usulüne uygun ve Yönetim Kurulları kararlarına dayandığını arzeder, ilgililere teşekkürle Yönetim ve Basımevi Yönetim Kurullarının 1958 yılı hesaplarından dolayı aklanmasını yüksek onayınıza sunarız.

FAKİHE ÖYMEN
T. T. K. Üyesi

HASAN ÂLİ YÜCEL
T. T. K. Üyesi

DR. HÂMİT KOŞAY
T. T. K. Üyesi

**TÜRK TARİH KURUMU 1958 TAKVİM YILI
B İ L Â N Ç O S U**

A K T İ F	<u>Lira Kr.</u>	P A S İ F	<u>Lira Kr</u>
KASA	28.771,22	KURUM ARTIRIMI	3.059.933,92
BANKALAR	27.501,69	AMORTİSMAN	1.477,71
Merkez	2.874,87	MUHTELİF ALACAKLI- LAR	41.634,19
İş	<u>24.626,82</u>	ABONELER	300,00
CARİ HESAP	47.077,97	KİTAP SİPARİŞLERİ	243,00
KIYMETLER	2.906.492,08	GELİR VERGİSİ	3.077,43
Basımevi serma- yesi	1.150.000,00	BANKALAR	150.000,00
Demirbaş	128.576,26	İş	100.000,00
Kütüphane	101.656,94	Emlâk kredis	<u>50.000,00</u>
Malzeme ambarı	84.711,19		
Kitap ambarı	1.277.474,33		
Telif-tercüme eserler	<u>164.073,36</u>		
MUHTELİF BORÇLULAR	246.823,29		
Kitapçılar	92.670,90		
Muhtelif	57.785,32		
Basılmakta olan eserler	15.465,84		
Muhtelif avanslar	80.901,23		
Toplam	<u><u>3.256.666,25</u></u>		<u><u>3.256.666,25</u></u>

31.12.1958
Muhasebeci
S. HÜNEL

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ
1958 BİLÂNÇOSU

<u>A K T İ F</u>		<u>P A S İ F</u>	
Kasa	85.133,90	Sermaye	1.150.000,00
Bankalar	7.398,37	Türk Tarih Kurumu	
Anbar	33.454,03	Cari H.	47.077,97
Bina ve Demirbaşlar	1.117.902,94	Muhtelif Alacaklılar	249.679,89
<i>Bina</i>	514.098,59	<i>Amortisman</i>	196.272,41
<i>Demirbaşlar</i>	603.804,35	<i>Sair Alacaklılar</i>	53.407,48
Müşteriler	186.060,03	Kâr	168.955,46
Muhtelif Borçlular	185.764,05	Toplam	1.615.713,32
Toplam	<u>1.615.713,32</u>		

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ
1958 TAKVİM YILI KÂR VE ZARAR CETVELİ

<u>GİDERLER</u>		<u>GELİRLER</u>	
Amortisman	44.104,36	Baskı Ücretleri	553.076,16
<i>Bina</i>	10.281,97	Döküm Ücretleri	32.746,00
<i>Demirbaş</i>	33.822,39	<u>Sair Gelirler</u>	5.423,09
Personel masrafları	312.858,67		
İşletme masrafları	65.326,76		
Kâr	168.955,46		
Toplam	<u>591.245,25</u>	Toplam	<u>591.245,25</u>

31.12.1958

Basımevi Muhasebecisi
K. ÜNSAY

Basımevi Müdürü
GÖKMEN İĞDEMİR

Propriétaire : Ord. Prof. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY, agissant
au nom et pour le compte de la Société d'Histoire Turque.
Directeur responsable : ULUĞ İĞDEMİR

T A B L E D E S M A T I È R E S

Articles, Etudes :	Page
KOŞAY, DR. PH. HÂMÎT : Quelques nouvelles preuves en faveur de la parenté des langues turque et basque.....	541
TAŞLIKLIOĞLU, DOÇ. DR. Z. : Un groupe de stèles trouvées à Rhegion (Küçükçekmece. — 6 illustrations. - en turc).....	545
————— : Traduction française de l'article ci-dessus.....	563
İNALCIK, HALİL : Les redevances du "Raiyyet" chez les Ottomans (2 photocopies. - en turc)	575
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İ. HAKKI : Les bijoux de Taclı Hanım, épouse du Chah İsmail (3 photocopies. - en turc).....	611
Traduction :	
KAMPMAN, A. A. : Forteresses du temps des Croisades en Proche-Orient - (en turc)	621
Nécrologie :	
İĞDEMİR, ULUĞ : Ruşen Eşref Ünaydın (1 illustration)	627
Bibliographie :	
EYİCE, SEMAVİ : Marcel Richard, <i>Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits grecs</i>	637
————— : Josef Fink, <i>Die Kuppel über dem Viereck, Ursprung und Gestalt</i>	646
KAYNAK, DR. İSMAİL : L. T. Güzal'yan, <i>Neizdannie Nadpisi Bayburtskoy Tsitadeli</i>	655
KURAN, ERCÜMEND : Ernest Edmondson Ramsaur Jr. <i>The young Turks, Prelude to the Revolution of 1908</i>	659
Livres et Périodiques reçus par la Bibliothèque de la Société d'Histoire Turque en Avril, Mai et Juin 1959	661
Informations :	
Réunion de l'Assemblée Générale de la Société d'Histoire Turque, pour l'exercice de 1959.....	679

BELLETEN

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XXIII

No. 92

Octobre 1959

ANKARA—IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 9 5